

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

збірник матеріалів II міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції
**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ОСВІТИ**

**25-27 квітня 2024 року
Полтава, Україна**

ST JOSEPH'S UNIVERSITY

EURÓPSKY INŠTITÚT DALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Державний заклад «Луганський національний університет імені
Тараса Шевченка»

Рада молодих учених і здобувачів вищої освіти ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»

Університет Матей Бела, Банська Бистриця, Словацька Республіка

Лодзінський університет, Республіка Польща

Європейський інститут подальшої освіти, Словацька Республіка

Університет Святого Джозефа, Індія

Університет UCSI, Малайзія

Центр науково-дослідної співпраці: Польща-Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ОСВІТИ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
ІІ МІЖНАРОДНОЇ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(25-27 квітня 2024 року)

Полтава - Миргород – Лубни
Україна

ПРОГРАМНИЙ КОМІТЕТ

Олена КАРАМАН, голова комітету, доктор педагогічних наук, професор, ректор Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

СПІВГОЛОВИ КОМІТЕТУ

Віталій КУРИЛО, доктор педагогічних наук, професор, перший проректор ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», голова вченої ради, академік Національної академії педагогічних наук України;

Анатолій ЖУЧОК, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»;

Ярослава ЮРКІВ, доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»;

Вячеслав ЧЕБОТАРЬОВ, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки і маркетингу ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», професор Лодзінського університету, Республіка Польща;

Томаш Чапля, доктор хабілітований, професор Лодзінського університету, декан факультету менеджменту, Республіка Польща;

Беата ГЛІНКОВСЬКА-КРАУЗЕ, доктор хабілітований, професор Лодзінського університету, Голова Центру науково-дослідницького співробітництва Польща – Україна, Республіка Польща;

Йозеф ЗАТКО, почесний доктор, доктор права, доктор філософії, Президент Європейського інституту подальшої освіти, Словачка Республіка;

Крісто СЕЛВАН, доцент, декан Школи бізнесу, Університет Святого Джозефа, Індія;

Бенедикт Валентин АРУЛАНАНДАМ, доцент Університету UCSI, Малайзія;

Єгор ЧЕБОТАРЬОВ, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та банківської справи ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», доктор, ад'юнкт Лодзінського університету (Республіка Польща);

Володимир МОРОЗ, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, голова первинної профспілкової організації ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка».

НАУКОВА РАДА

Олена КАРАМАН, доктор педагогічних наук, професор, ректор ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»;

Віталій КУРИЛО, доктор педагогічних наук, професор, перший проректор ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», голова вченої ради, академік Національної академії педагогічних наук України;

Анатолій ЖУЧОК, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»;

Ярослава ЮРКІВ, доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»;

Вячеслав ЧЕБОТАРЬОВ, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки і маркетингу ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», професор Лодзінського університету, Республіка Польща;

Томаш Чапля, доктор хабілітований, професор Лодзінського університету, декан факультету менеджменту, Республіка Польща;

Беата ГЛІНКОВСЬКА-КРАУЗЕ, доктор хабілітований, професор Лодзінського університету, Голова Центру науково-дослідницького співробітництва Польща – Україна, Республіка Польща;

Роберт МАЙКУТ, доктор Вищої банківської школи у Вроцлаві (Республіка Польща).

Єгор ЧЕБОТАРЬОВ, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та банківської справи ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», доктор, ад'юнкт Лодзінського університету (Республіка Польща).

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Ольга КОРІНСЬКА, голова комітету, викладач кафедри східної філології і перекладу, голова Ради молодих учених і здобувачів вищої освіти Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»;

Олена ОВЧАРЕНКО, заступник голови комітету, заступник голови Ради молодих учених і здобувачів вищої освіти Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», асистент академічних програм факультету бізнес адміністрування Меморіального університету Ньюфаундленду, Канада.

ЧЛЕНИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ

Анна БРАЇЛКО, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства і торговельного підприємництва, член Ради молодих учених і здобувачів вищої освіти ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»;

Оксана ГУСАКОВА, викладач кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням, член Ради молодих учених і здобувачів вищої освіти ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»;

Катерина КОВАЛЕНКО, асистент кафедри початкової освіти, член Ради молодих учених і здобувачів вищої освіти ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»;

Яна ЦИСЬ, провідний фахівець відділу аспірантури, секретар Ради молодих учених і здобувачів вищої освіти ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»;

Євгенія СЕМЕНОВА, лаборант кафедри дизайну, член Ради молодих учених і здобувачів вищої освіти ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка».

Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку науки та освіти :

- A43** збірник матеріалів II міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Полтава, 25-27 квітня 2024 року). Полтава : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2024. – 196с.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Державного Закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» від 21 червня 2024 р. (протокол №12)

Матеріали друкуються в авторській редакції мовами оригіналів, за виклад, зміст і достовірність яких відповідальні автори. Погляди, відображені у публікаціях, не завжди можуть співпадати з офіційною позицією організаторів конференції.

©Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2024

ЗМІСТ

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 1 ДЕРЖАВА ТА ПРАВО

Сайбеков Максим Геннадійович Підпалий Ростислав Юрійович ЗАХИСТ ТВОРУ В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ ТА ВИРОБНИЦТВІ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	9
Беднарчук Микола Степанович Долинський Сергій Миронович Яровий Олександр Дмитрович Заяць Ярослав Ігорович Коломоєць Олександр Дмитрович ВСТАНОВЛЕННЯ ЧИСЛОВИХ ЗНАЧЕНЬ КОЕФІЦІЄНТІВ КОРИГУВАННЯ НА ТОРГ У СУДОВІЙ ТОВАРОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗІ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ ВЗУТТЯ ЛІТНЬОГО ДЛЯ ДІТЕЙ	14

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 2 ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ

Омельченко Наталія Володимирівна Браїлко Анна Сергіївна Пилип'як Владислав Васильович ТЕНДЕНЦІЇ СВІТОВОГО РИНКУ СУХАРІВ ТА ГРІНОК	24
---	----

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 3 ДИЗАЙН ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Могильний Геннадій Анатолійович Фурман Олександр Андрійович СТВОРЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ДОДАТКА ДЛЯ ВВІМКНЕННЯ КОМП'ЮТЕРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНОЛОГІЇ WOL	32
---	----

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 4 ЕКОНОМІКА, МАРКЕТИНГ, МЕНЕДЖМЕНТ І ФІНАНСИ

Мотунова Наталія Вікторівна ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ВИКОНАВСЬКОЇ ДИСЦИПЛІНИ У СТРУКТУРІ УПРАВЛІННЯ	40
Горбатюк Людмила Михайлівна ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНОЇ ГАЛУЗІ ПОЛТАВЩИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	46

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 5 ІСТОРІЯ, МИСТЕЦТВО ТА КУЛЬТУРА

Бреславець Андрій Романович Панафідін Ігор Олексійович ВИТОКИ ЕЛЛІНІЗМУ	54
Сбітнєва Людмила Миколаївна ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧИСТЬ НАРОДНОГО АРТИСТА УКРАЇНИ, ПРОФЕСОРА КАФЕДРИ СПІВІВ І ДИРИГУВАННЯ ЛНУ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ВОЛОДИМИРА САМАРЦЕВА	59

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 6
ОСВІТА І ПЕДАГОГІКА

Петрушкова Анастасія Миколаївна ГЕНЕЗИС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ СЛОВАЧЧИНИ ТА ЧЕХІЇ	64
Птахіна Ольга Миколаївна СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ	72
Сайбекова Юлія Сергіївна ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ	78
Синельникова Олена Віталіївна Тунтуєва Світлана Володимирівна СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДИТИНИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	82
Царук Ольга Ярославівна Дмитренко Світлана Володимирівна ІНТЕГРАЦІЯ ПРЕДМЕТІВ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ЧЕРЕЗ НАУКОВУ ПРАКТИКУ: ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАСОБІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	87
Шелупахіна Тетяна Володимирівна ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД У МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ АУДІОВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ТА ВИРОБНИЦТВА В УНІВЕРСИТЕТІ	91

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 7
ПСИХОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Шаповал Іванна Миколаївна Тюганова Марія Сергіївна САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ЧИННИК НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ- ПЕРШОКУРСНИКІВ	98
Берендяєва Анна Сергіївна Гліченко Олена Олександрівна ВПЛИВ ТИПУ ОСОБИСТОСТІ ЗА МОДЕЛЛЮ DISC НА МІЖОСОБИСТІСНУ КОМУНІКАЦІЮ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	104
Дорохов Олександр Сергійович Ваховський Леонід Цезаревич ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ У РОБОТІ З ВИПАДКАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	109
Мазарчук Сергій Петрович Богач Олена Володимирівна ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ	120
Берендяєва Анна Сергіївна Федотова Тетяна Володимирівна МОТИВАЦІЯ РАННІХ ШЛЮБІВ У ЮНАЦТВІ	125
Олійник Каміла Андріївна Гліченко Олена Олександрівна ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОГНІТИВНО- ПОВЕДІНКОВОМУ ПІДХОДІ	129

Теплова Тетяна Віталіївна Богач Олена Володимирівна ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЯК ЧИННИКА АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	133
Хурсякова Ольга Іванівна Богач Олена Володимирівна СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРЯННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СУДОВОЇ СИСТЕМИ	139
Олійник Каміла Андріївна Федотова Тетяна Володимирівна ВПЛИВ ТРИВОЖНОСТІ БАТЬКІВ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ДИТИНИ	144
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 8 ФІЛОЛОГІЧНІ НАПРЯМИ	
Некрут Владислав Сергійович Лисеєнко Марія Віталіївна Склярова Ірина Вікторівна ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА НА РОЗВИТОК НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	149
Бледнова Ольга Григорівна СТАНОВЛЕННЯ НІМЕЦЬКИХ АНТРОПОНІМІВ У ДРЕВНЬОГЕРМАНСЬКИЙ ПЕРІОД	153
Dmytro Reshetnikov Natalia Sharmanova ALGORITHMS OF TEXT PROCESSING IN UKRAINIAN: CURRENT PROBLEMS	158
Гладченко Катерина Сергіївна Перепада Дар'я Олександрівна ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕМАТИКИ	165
Бледнова Ольга Григорівна НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ОНОМАСТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	170
Сухенко Катерина Олегівна Демченко Надія Олександрівна ЕВФЕМІЗМИ ТА ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ: ЗВ'ЯЗОК В КОНТЕКСТІ	174
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 9 ФІЛОСОФСЬКІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ	
Браїлко Юлія Іванівна Семенова Євгенія Ігорівна Семенова Оксана Олександрівна ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ВЧЕННЯ Г. СКОВОРОДИ В ПОЕМІ ГАННИ ЧУБАЧ «СПІЙМАНА СВІТОМ»	181
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 10 ПРИРОДНИЧІ НАУКИ	
Стрелюк Вадим Сергійович Тимчук Наталія Федорівна УРАЖЕННЯ ДЕРЕВ ГРКОКАШТАНУ ЗВИЧАЙНОГО (AESCULUS HIPPOCASTANUM L.) МІНУЮЧОЮ МІЛЛЮ (CAMERARIA OHRIDELLA DESHKA ET DIMIC)	188

Тематичний напрям 1 ДЕРЖАВА ТА ПРАВО

ЗАХИСТ ТВОРУ В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ ТА ВИРОБНИЦТВІ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Сайбеков Максим Геннадійович,

доктор філософії 011, завідувач кафедри аудіовізуального мистецтва
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна

maksimsaybekow@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5454-7181>

Підпалій Ростислав Юрійович,

викладач кафедри аудіовізуального мистецтва мистецтв
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна

rostislav.pidpaliy@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8738-5748>

Анотація. У цій статті розглянуто проблему захисту творів в аудіовізуальному мистецтві та виробництві з морально-правового аспекту. В контексті швидкого розвитку технологій та зростання доступності контенту через Інтернет, стає важливим вирішення питань авторських прав, плагіату та етичного використання творчих ресурсів. Автори наголошують на необхідності розвитку ефективних механізмів правового захисту аудіовізуальних творів, підвищенні свідомості та розвитку етичних стандартів у цій сфері.

Ключові слова: аудіовізуальний твір, твір мистецтва, аудіовізуальне мистецтво та виробництво, культура і мистецтво, мораль, право, авторське право, інтелектуальна власність, медіа.

Abstract. This article examines the problem of protecting works in audio-visual techniques and production from a moral and legal aspect. In the context of the rapid development of technology and the increasing availability of content via the Internet, it becomes important to address issues of copyright, plagiarism and the ethical use of creative resources. The authors emphasize the need to develop effective mechanisms for the legal protection of audiovisual works, to raise awareness and develop ethical standards in this area.

Key words: audiovisual work, work of art, audiovisual art and production, culture and art, morality, law, copyright, intellectual property, media.

Постановка проблеми. Дослідження захисту твору в аудіовізуальному мистецтві та виробництві з морально-правового аспекту є актуальним у сучасному світі, оскільки з розвитком технологій та зростанням доступності контенту через інтернет виникають нові виклики та загрози для інтелектуальної власності.

Однією з основних проблем є порушення авторських прав у сфері аудіовізуального мистецтва. Це може включати незаконне копіювання, розповсюдження або використання творів без дозволу власника авторських прав. Такі дії, які порушують законодавство про авторське право, можуть значно зашкодити творчим особам, позбавивши їх відповідної винагороди та впливу на використання їхніх творів.

Ще однією проблемою є недостатня захищеність інтелектуальної власності в онлайн-середовищі. Завдяки широкому поширенню цифрових технологій та Інтернету, контент може легко копіюватися, змінюватися та поширюватися без належного

контролю власника авторських прав. Це створює серйозні виклики для забезпечення захисту творчих осіб та їхніх прав на їхні твори.

Ще однією проблемою є зростання випадків плагіату та несанкціонованого використання чужих творів у виробництві аудіовізуального контенту. Це може відбутися через недостатню увагу до джерел при створенні нових робіт, недоліки у системах перевірки на плагіат або недостатні норми та процедури контролю у виробничих компаніях.

Загалом, проблема захисту творів в аудіовізуальному мистецтві та виробництві вимагає розробки ефективних механізмів захисту прав інтелектуальної власності, підвищення свідомості про важливість дотримання авторських прав та розвитку етичних стандартів в медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У публікації «Проблеми захисту авторського права в інтернеті» Солончук І. В. і Мельник В. В. зазначають, що саме цивільно-правовий захист є найбільш значущим для правовласника, оскільки він дозволяє усунути негативні наслідки порушення, відшкодувати матеріальні збитки та компенсувати моральну шкоду, яких зазнала особа через порушення авторських прав [1]. Сергій Следзь у замітці «Криза боротьби з піратством» вказує на те, що система збору та розподілу компенсацій авторам за шкоду від приватного копіювання їхніх творів потребує оновлення, оскільки вона дискредитована багаторічною непрозорістю та корупцією [2]. У дослідженні «Права інтелектуальної власності та використання відкритих даних та ініціативи щодо обміну даними державними та приватними суб'єктами» (*orig.* IPR and the use of open data and data sharing initiatives by public and private actors) Матіас Лейстнер, Люсі Антуан проаналізовані останні зміни в практиці, законодавстві та політиці, що стосуються даних, а також поточна правова база щодо доступу до даних, обміну та використання в Європейському Союзі [3]. Смирнов А. І. дослідив проблему правового статусу продюсера як суб'єкта прав аудіовізуального твору [4].

Постановка завдання. Визначити сучасний стан щодо врахування морально-правового аспекту у захисті авторських прав аудіовізуальних творів. Дослідити актуальні виклики та перспективи вдосконалення системи захисту авторських прав у контексті розвитку новітніх технологій.

Визначення методики дослідження. Аналіз фахових наукових публікацій щодо захисту авторських прав. Дослідження морально-правових аспектів захисту авторського права в нормативно-правових актах національного та міжнародного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авторі та творці вкладають свої знання, талант і зусилля у створення інтелектуальних та творчих продуктів. Захист їх прав є моральним обов'язком суспільства, який визнає цінність і унікальність їхнього внеску. Забезпечення авторського права та виключного права на використання своїх творів дозволяє авторам отримувати справедливу винагороду за свою працю. Це не лише стимулює творчу діяльність, але й забезпечує авторам засоби для подальшого розвитку своїх навичок та створення нових творів. Використання творів без згоди автора є не лише порушенням закону, але й етичним проступком. Це підриває довіру в суспільстві, де творчі люди можуть відчувати себе незахищеними та недооціненими. Етичний підхід до використання чужих творів сприяє формуванню культури поваги до інтелектуальної праці. Законодавчі винятки, які дозволяють використання творів без згоди автора (наприклад, для освітніх або наукових цілей), мають забезпечувати баланс між правами авторів і суспільними інтересами. Важливо, щоб ці винятки не порушували основний принцип поваги до авторських прав і були виправдані з моральної точки зору.

Детально розглянемо врахування морального аспекту у чинній нормативно-правовій базі України.

В Конституції України нормою статті 54 гарантується кожному громадянину право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності і що ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. У цій нормі зацентровано на важливості визнання та поваги до праці творців [5].

В частині 2 статті 55 Закону України «Про авторське право і суміжні права» зазначено, що особа має право звернутися до суду для захисту авторського права, зокрема щодо відшкодування моральної шкоди. Відповідно до цієї норми, то вона дозволяє вимагати відшкодування моральної шкоди, підкреслено важливість поваги до особистих прав та гідності авторів. Моральна шкода може включати емоційні та психологічні втрати, пов'язані з незаконним використанням їх творів. Визнання права на відшкодування такої шкоди є важливим кроком у забезпеченні справедливості та поваги до особистості автора. [6].

У статті 176 Кримінального кодексу України йдеться про матеріальну шкоду, що була завдана через незаконне відтворення, використання та розповсюдження творів [7].

У частині 1 статті 423 Цивільного кодексу України зазначено, що особистим немайновим правом є запобігання будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, яке може завдати шкоди честі чи репутації творця права. Відповідно до статті 442 цього Кодексу публікація твору забороняється, якщо це порушує права людини на таємницю її особистого та сімейного життя, а також завдає шкоди громадському порядку, фізичному або моральному здоров'ю населення [8].

Стаття 84-1 Цивільного процесуального кодексу України визначає норму щодо витребування окремих доказів у справах про порушення прав інтелектуальної власності від особи, яка порушує права інтелектуальної власності, стосовно якої існують достатні підстави вважати, що така особа пропонувала, отримувала, володіла чи використовувала товари чи надавала послуги, яка задіяна у виробництві, виготовленні або розповсюдженні товарів чи наданні послуг [9].

Статтею 164 КУпАП щодо порушення умов і правил, що визначають порядок припинення порушень авторського права і суміжних прав з використанням мережі Інтернет зазначено стосовно матеріальної відповідальності, хоч у статті 269 йде мова про те, що потерпілим є особа, якій адміністративним правопорушенням завдано моральної, фізичної і майнової шкоди [10].

У статті 225 Господарського кодексу України вказано, що до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються, зокрема, матеріальна компенсація моральної шкоди [11].

Принципами захисту у кінематографії, відповідно до статті 5 Закону України «Про кінематографію», зокрема є гарантування свободи творчості, захисту інтелектуальної власності, авторських і суміжних прав, моральних і матеріальних інтересів суб'єктів кінематографії. Відповідно до статті 13 цього ж Закону на початку або в кінці фільму на матеріальних носіях розміщуються титри, які містять назву фільму, учасників його створення, знак охорони авторського права, рік створення та іншу інформацію в довільній послідовності. За згодою власника, що має виключне право на фільм, до титрів можуть бути додані додаткові відомості про учасників його створення. Титри фільму обов'язково мають бути відтворені на всіх копіях фільму. Початком фільму вважається перший кадр відео або звуку, незалежно від того, чи це титри, зображення або фонограма. Кінцем фільму вважається останній кадр відео або звуку, включаючи титри та знак охорони авторського права [12].

Отже, варто уточнити, що цивільно-правова відповідальність для осіб наступає за рішенням суду, які порушують авторські та суміжні права, вони можуть понести відповідальність у вигляді відшкодування моральної шкоди та матеріальних збитків

через стягнення доходу, що отриманий в результаті порушення, виплати компенсацій розміром від 2 до 200 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (від 5 368 до 536 800 гривень на 2023 рік), у вигляді фіксованої подвоєної (при умисному порушенні – потроєної) суми винагороди, яка може бути сплачена як за надання дозволу на використання, так і за заборону подальшого використання об'єктів авторського права або суміжних прав (з можливістю конфіскації контрафактних копій). Також, суд може оштрафувати порушника на суму, що дорівнює десяти відсотків суми, що стягнена на користь позивача [8].

Адміністративна відповідальність передбачена статтею 51-2 КУпАП, що стосується порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, і передбачає штраф у розмірі від 850 до 5 100 гривень, а також конфіскацію незаконно виготовленої продукції, обладнання та матеріалів, призначених для її виготовлення [10].

Якщо порушене авторське право, то наступає і кримінальна відповідальність, що визначено нормою статті 176 Кримінального кодексу України у вигляді штрафу від 5 100 до 17 000 гривень, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі. Якщо такі дії повторюються чи був факт попередньої змови, чи завдали матеріальну шкоду у великому розмірі, то це карається штрафом від 17 000 до 34 000 гривень, виправними роботами до 2 років чи позбавленням волі на строк від 2 до 5 років. Якщо це вдіяно посадовою особою, що використала службове становище або організованою групою, або було завдано матеріальної шкоди у великому розмірі, то караються штрафом від 34 000 до 51 000 гривень чи позбавленням волі від 3 до 6 років та позбавлення права обіймати певні посади чи займатися діяльністю строком до 3 років [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, конституційне право на результати інтелектуальної та творчої діяльності є не лише юридичною нормою, але й відображенням моральних принципів справедливості, поваги та визнання творчого внеску кожної особи в розвиток суспільства.

Захист творів в аудіовізуальному мистецтві та виробництві вимагає комплексного підходу, що включає як правові, так і моральні аспекти. Ефективна охорона інтелектуальної власності потребує адекватного законодавчого регулювання, а також підвищення етичної свідомості учасників творчого процесу. Законодавство повинно забезпечувати чіткі і дієві механізми захисту авторських прав, включаючи суворі санкції за порушення, ефективні процедури для стягнення компенсацій та заходи для запобігання нелегальному використанню творів. Важливо також враховувати міжнародні стандарти та угоди для забезпечення гармонізації правової бази з міжнародними вимогами.

Підвищення рівня обізнаності серед авторів, продюсерів та широкого загалу щодо прав інтелектуальної власності є ключовим фактором у боротьбі з порушеннями авторських прав. Освітні заклади та навчальні програми можуть сприяти формуванню культури поваги до інтелектуальної власності.

Удосконалення етичних стандартів у виробництві аудіовізуального контенту сприятиме зниженню кількості порушень авторських прав. Виробничі компанії та творчі колективи повинні дотримуватися принципів чесності та справедливості у використанні творчих матеріалів.

Використання сучасних технологій для захисту авторських прав, таких як цифрові водяні знаки, системи управління правами (DRM) та блокчейн-технології, може значно підвищити рівень безпеки та контролю за використанням аудіовізуального контенту.

У подальших наукових розвідках варто розглянути практику правозастосування та прецеденти судових рішень, що мають важливе значення для розвитку правової культури у сфері захисту авторських прав. Ефективна судова практика може стати

стримуючим фактором для потенційних порушників та забезпечити справедливість для постраждалих осіб.

Тому важливо знайти баланс між захистом прав авторів і доступом суспільства до творчих продуктів. Законодавчі винятки повинні бути обґрунтованими і не призводити до зловживань, забезпечуючи при цьому захист інтересів як творців, так і користувачів.

Загалом, захист творів в аудіовізуальному мистецтві та виробництві є складним і багатогранним завданням, що вимагає узгоджених дій на рівні законодавства, технологій та етичних норм. Лише комплексний підхід зможе забезпечити належний рівень охорони прав інтелектуальної власності та сприяти подальшому розвитку творчої діяльності.

Список використаних джерел

1. Солончук І. В., Мельник В. В. Проблеми захисту авторського права в Інтернеті. Правова позиція. 2022. Вип. 3 (36). DOI : <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-3.9>. **2. Следзь С.** Криза боротьби з піратством. ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ. 2021. URL : <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/kriza-borotbi-z-piratstvom.html> (1998). **3. Leistner M., Antoine L.** IPR and the use of open data and data sharing initiatives by public and private actors. Brussels: Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, European Parliament. 2022. URL : <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/> **4. Смирнов А.** Правовий статус продюсера як суб'єкта прав на аудіовізуальний твір. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2019. 30 (69)(№ 4), сс. 72-75. doi:DOI <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/13>. **5. Конституція України.** Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30, ст.54. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення: 6.05.2024) **6. Про авторське право і суміжні права:** Закон України від 2023, № 57. Київ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 15.04.2024). **7. Кримінальний кодекс України:** Закон України від 2001, 2341-III. Київ: Відомості Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення: 17.05.2024). **8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р.** № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44 URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> . (дата звернення: 20.05.2024). **9. Цивільний процесуальний кодекс України** (зі змінами та доповненнями) № 1618-IV від 18.03.2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/> . (дата звернення: 20.05.2024). **10. Кодекс України про адміністративні правопорушення** (зі змінами та доповненнями) № 3696-IX від 09.05.2024}. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). 1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n3958> (дата звернення: 22.05.2024). **11. Господарський кодекс України:** Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. №18-22 URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 22.05.2024). **12. Про кінематографію:** Закон України (зі змінами та доповненнями) № 3136-IX від 30.05.2023. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 22. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

ВСТАНОВЛЕННЯ ЧИСЛОВИХ ЗНАЧЕНЬ КОЕФІЦІЄНТІВ КОРИГУВАННЯ НА ТОРГ У СУДОВІЙ ТОВАРОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗІ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ ВЗУТТЯ ЛІТНЬОГО ДЛЯ ДІТЕЙ

Беднарчук Микола Степанович,

кандидат технічних наук, професор, завідувач відділу товарознавчих, автотоварознавчих, гемологічних та економічних досліджень, Львівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, м. Львів, Україна

1959mikalai@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4327-8390>

Долинський Сергій Миронович,

заступник завідувача відділу товарознавчих, автотоварознавчих, гемологічних та економічних досліджень, завідувач сектора товарознавчих та гемологічних досліджень, Львівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, м. Львів, Україна

serdol925@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9282-3893>

Яровий Олександр Дмитрович,

завідувач сектора автотоварознавчих досліджень, Львівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, м. Львів, Україна

ak_2483@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8772-7111>

Заяць Ярослав Ігорович,

Магістр зі спеціальності «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» м. Яворів, Україна

14_et@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3763-3701>

Коломоєць Олександр Дмитрович,

кандидат юридичних наук, доцент, провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності, Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кіровоград, Україна

shurakod@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2129-9374>

Анотація. Актуальність дослідження визначається необхідністю підвищення рівня виконання вимог законодавства до об'єктивності, обґрунтованості та повноти висновків судових експертів експертної спеціальності 12.1 за рахунок запровадження у їх практичну діяльність коефіцієнтів коригування на торг. Мета дослідження: встановити числові значення коефіцієнтів коригування на торг, які потрібно застосовувати судовим

експертам товарознавчого напрямку досліджень при встановленні ринкової вартості взуття літнього для дітей. У дослідженні використані загальнонаукові методи (групування; табличний; теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу інформації), генерування випадкових чисел, анкетне опитування. Встановлено, що пропозиція взуття літнього для дітей на OLX містить 117 оголошень; ціна взуття 15-860 грн.; 83,7 % - вироби, що були у вжитку. Виявлено, що 20,6 % продавців надають можливість торгу потенційному покупцеві при виставленні оголошень про продаж, а 11,1 % не зменшили оголошену ціну при умові купівлі їхнього товару. З'ясовано, що після проведення процедури торгу знижку потенційним покупцям готові надати 89,1 % загальної кількості продавців; абсолютний розмір цієї знижки сягає до 70 грн, її відсоток - до 37,5 %, але найчастіше (59,7%) становить 5,0-15,0 %; середнє арифметичне значення – 18,4 грн. Доведено, що при визначенні ринкової вартості взуття дитячого літнього необхідно застосовувати коригувальний коефіцієнт на торг у розмірі 10,8 %. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше у практиці судово-експертної діяльності та у товарознавстві в Україні встановлено числове значення коефіцієнта коригування на торг при визначенні ринкової вартості взуття літнього для дітей, а його практична цінність - у використанні встановленого коефіцієнта на торг судовими експертами товарознавчого профілю та у позитивному впливі коригування на торг на об'єктивність висновку судового експерта.

Ключові слова: взуття дитяче літнє; процес купівлі-продажу; висновок судового експерта; коригування.

Abstract. The relevance of the study is determined by the need to increase the level of compliance with the requirements of the legislation for the objectivity, reasonableness and completeness of the conclusions of forensic experts of expert specialty 12.1 due to the introduction of bargaining adjustment coefficients into their practical activity. The purpose of the study: to establish the numerical values of the coefficients of adjustment for bargaining, which should be used by forensic experts in the field of commodity research when establishing the market value of summer shoes for children. The research used general scientific methods (grouping; tabular; theoretical generalization, analysis and synthesis of information), generation of random numbers, questionnaire survey. It was found that the offer of summer shoes for children on OLX contains 117 ads; the price of shoes is UAH 15-860; 83.7% - products that were in use. It was found that 20.6% of sellers give a potential buyer the opportunity to bargain when posting ads for sale, and 11.1% did not reduce the announced price on the condition of buying their product. It was found that after the bidding procedure, 89.1% of the total number of sellers are ready to give a discount to potential buyers; the absolute size of this discount reaches UAH 70, its percentage is up to 37.5%, but most often (59.7%) it is 5.0-15.0%; average arithmetic value – UAH 18.4. It has been proven that when determining the market value of children's summer shoes, it is necessary to apply an adjustment factor for the auction in the amount of 10.8%. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time in the practice of forensic expert activity and in commodity science in Ukraine, the numerical value of the coefficient of adjustment for bargaining has been established when determining the market value of summer shoes for children, and its practical value is in the use of the established coefficient for bargaining by forensic experts of commodity science profile and in the positive effect of the adjustment for bargaining on the objectivity of the forensic expert's opinion.

Key words: children's summer shoes; the process of buying and selling; opinion of a forensic expert; adjustment.

Постановка проблеми. Закон України [1] вимагає від судового експерта «провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок». Тому наукові пошуки, спрямовані на покращання зазначених характеристик висновку

судового експерта об'єктивно актуальні [2] та мають особливе значення в умовах Євроінтеграції України.

Досвід професійної діяльності судових експертів товарознавців показує, що об'єктивність їх висновків в умовах ринкової економіки значною мірою залежить від відповідності науково-методичного забезпечення реальному стану ринку товарів, оскільки більшість питань, які вони вирішують, стосуються визначення ринкової вартості товарів. Новітнім напрямом таких досліджень є роботи зі встановлення числових значень коефіцієнтів коригування на торг [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми судової товарознавчої експертизи в Україні досліджують судові експерти Т. Бондаренко, Є. Горішній, Р. Заяць, Н. Лисенко, М. Мартосенко, О. Сирота, О. Холодова, І. Шурдук, Ю. Чечіль та ін. У закладах вищої освіти дотичні до судової товарознавчої експертизи аспекти товарознавства вивчають А. Браїлко, О. Гирка, Н. Доманцевич, Н. Омельченко, Н. Попович, Н. Притульська, Л. Решетило, О. Сидоренко, О. Юдічева та ін. За межами України проблеми визначення ринкової вартості машин, обладнання, сировини та споживчих товарів досліджують I. Malinowska, A. Mitrofan, O. Cataraga, L. Lorenzoni та ін. Але у роботах цих та інших авторів відсутні дослідження зі встановлення коефіцієнтів на торг при визначенні ринкової вартості товарів у судовій товарознавчій експертизі.

Постановка завдання. На основі результатів маркетингового дослідження пропозицій взуття літнього для дітей в електронній торгівлі встановити числові значення коефіцієнтів коригування на торг, які потрібно використовувати судовим експертам товарознавцям при визначенні ринкової вартості цих товарів.

Визначення методики дослідження. У дослідженні використані загальнонаукові методи отримання об'єктивних даних: табличний, групування, аналізу і синтезу інформації, абстрагування, формалізації, теоретичного узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження здійснено на прикладі взуття літнього для дітей і є складовою комплексу робіт з обґрунтування, дослідження і встановлення зазначених коефіцієнтів для побутових виробів зі шкіри. При цьому поняття «взуття для дітей» включає усі передбачені відповідним стандартом [4] статеві-вікові групи взуття – для ясельного віку (пінетки), малодитяче (гусарики), дошкільне, для школярів хлопців, для школярок дівчат, дівчаче, хлопчаче.

Встановлення числових значень коефіцієнтів коригування на торг здійснено за авторським алгоритмом [5] і анкетною [6] з використанням платформи електронної торгівлі (онлайн-оголошень) OnLine eXchange (OLX), на якій наявна дуже широка аудиторія продавців [7], що відповідає вимогам маркетингових досліджень [8], і цю платформу найчастіше використовують судові експерти товарознавці для пошуку об'єктів порівняння при визначенні ринкової вартості товарів [9].

Для встановлення числових значень коригувальних коефіцієнтів досліджено усі пропозиції товарів за запитом «Взуття літнє для дітей на OLX купити» в межах пошуку «Уся Львівська область» та досліджено рубрику «OLX.ua - Літнє взуття – дитяче взуття – уся Львівська область» станом на 20.02.2024 [10].

Загальний аналіз зазначеної пропозиції показує, що вона розміщена на 3 сторінках; складається із 117 оголошень, які складають досліджуваний масив взуття літнього для дітей; оголошена продавцями ціна за одну пару взуття коливається в межах від 15 грн (№ 83) до 860 грн (№ 112); у пропозиції значно (83,7%) переважають вироби, які були у вжитку (табл. 1); пропозиція нового взуття № 62 некоректна, оскільки у заголовку пропозиції автор пише, що взуття нове, а у тексті уточнює, що одягали його лише кілька

разів, але взуття «має стан нового»; усі оголошення виставлені чи оновлені у 2023-2024 роках; окремі пропозиції (№№ 6, 36, 72, 82, 85) повторюються (розміщені кілька разів).

Таблиця 1 – Результати дослідження

№	ЦС(КП×Ц)	НОТ	ТС	РТФ
1	570		Н	50(8,8)
2	50(2×25)			0
3	50(4)			5(10,0)
4	65	+		15(23,1)
5	200		Н	0
6	700		Н	20(2,9)
7	550			50(9,1)
8	100			10(10,0)
9	300			50(16,7)
10	50(3)	+		10(20,0)
11	110			10(9,1)
12	100			10(10,0)
13	40	+		10(25,0)
14	50			5(10,0)
15	50			5(10,0)
16	250-Г		Н	20(8,0)
17	250			10(4,0)
18	60(10)			10(16,7)
19	100			10(10,0)
20	150			10(6,7)
21	150(9)			10(6,7)
22	150(3)	+		25(16,7)
23	500(6)	+		50(10,0)
24	160(2)			10(6,3)
25	300			20(6,7)
26	250	+		50(20,0)
27	300			20(6,7)
28	50			0
29	100(2)	+		20(20,0)
30	100(4)			10(10,0)
31	100			10(10,0)
32	450(3л)			50(11,1)
33	150(8)			10(6,7)
34	100		Н	10(10,0)
35	100(3)	+		20(20,0)
36	250		Н	0
37	170-Г			20(11,8)
38	150			10(6,7)
39	120-Г		Н	10(8,4)
40	250			20(8,0)
41	150			10(6,7)
42	200			20(10,0)
43	180			20(11,1)
44	130(2)			1,3(1,0)
45	310			10(3,3)

46	260			10(3,9)
47	115			15(13,1)
48	60(2)			10(16,7)
49	160(4)			10(6,3)
50	35			0
51	270	+		50(18,6)
52	250(6л)			16(6,7)
53	270	+		50(18,6)
54	120			20(16,7)
55	150-г			20(13,4)
56	550			50(9,1)
57	300			20(6,7)
58	80(3)	+		30(37,5)
59	50(2)			0
60	130(3)			40(30,8)
61	140		н	0
62	100		н	5(5,0)
63	150			20(13,4)
64	670	+	н	70(10,5)
65	1000(13л)			0
66	500			10(2,0)
67	150	+		50(33,4)
68	100		н	5(5,0)
69	350		н	20(5,7)
70	120			20(16,7)
71	50(3)			10(20,0)
72	150	+		50(33,4)
73	100(2)			10(10,0)
74	150(3л)			10(6,7)
75	60(3)			5(8,3)
76	280			30(10,8)
77	50	+	н	10(20,0)
78	250(8)	+		50(20,0)
79	450			10(2,3)
80	100(4)	+		10(10,0)
81	200(9)	+		25(12,5)
82	100			10(10,0)
83	15			0
84	100(4)			5(5,0)
85	450			10(0,3)
86	100			5(5,0)
87	390-г		н	40(10,3)
88	100(4)			5(5,0)
89	200	+		50(25,0)
90	35	+		10(28,6)
91	120		н	0
92	150			10(6,7)
93	450			20(4,5)

94	40			5(12,5)
95	140(2)			20(14,3)
96	65			5(7,7)
97	120			20(16,7)
98	240(3×80)			60(25,0)
99	199	+		49(24,7)
100	80-г			8(10,0)
101	400			10(2,5)
102	250		н	0
103	350			10(2,9)
104	170			20(11,8)
105	400			30(7,5)
106	370	+		70(18,9)
107	850		н	10(1,2)
108	100-г			5(5,0)
109	300			20(6,7)
110	100	+		20(20,0)
111	250			20(8,0)
112	860		н	0
113	250-г			20(8,0)
114	350		н	0
115	300	+		60(20,0)
116	190			20(10,6)
117	40	+		10(25,0)
Разом		24	19	18,4(10,8)

Примітка: У табл. 1 прийняті такі умовні позначення:

№ – умовний порядковий номер оголошення про продаж (зразка товару, що пропонується до продажу) на платформі OLX, який присвоєний кожному порядковому номеру, обраному генератором випадкових чисел;

ЦС – ціна на сайті оголошень про продаж взуття, грн.;

НОТ – наявність в оголошенні про продаж пропозиції про торг або умови, що ціна «Договірна»;

ТС – товарний стан: н – виріб не був у використанні (експлуатації), новий; чисте поле – виріб був у використанні (експлуатації), уживаний;

РТФ – фактичний результат торгу (зменшення ціни) після розмови з продавцем (анкетування), грн(%);

КП×Ц – кількість пар взуття в оголошенні та ціна однієї пари;

г – дрібногуртова партія товару;

л – лот (певна кількість взуття продається одним лотом, без можливості купівлі окремої пари взуття з лоту);

¹⁾ середнє арифметичне значення РТФ.

Встановлення числових значень результатів торгу і відповідних коригувальних коефіцієнтів здійснено у два етапи.

На першому етапі, що не передбачав особистого спілкування з продавцями, проведено аналіз змісту оголошень про продаж взуття літнього для дітей на предмет: чи оголошена продавцем ціна є «договірною»; чи є у тексті оголошення пряма пропозиція продавця про торг та пропозиції про додаткові, специфічні тощо форми і розміри знижок. В результаті цього встановлено (табл. 1):

а) кожен п'ятий продавець (24 продавці, або 20,6%) у момент виставлення свого товару для продажу висловив бажання домовлятися з потенційним покупцем про іншу (меншу) ціну, ніж означена в оголошенні, тобто, надавав можливість потенційному покупцеві здійснити торг, торгуватися;

б) практично повну залежність між товарним станом пропонованого до продажу взуття та пропозицією його продавців про торг, оскільки торг передбачив лише один (або 0,9%) продавець нового взуття та 99,1% (або 23) продавці взуття, яке було у використанні;

с) у текстах окремих оголошень міститься додаткова інформація продавців про інші форми та розміри знижок. Зокрема, у текстах оголошень вказано: № 23 - скидка 50 грн при купівлі 6 пар взуття; № 44 – знижка у розмірі 1% від суми; №60 – 90 грн за 1 пару взуття (а в оголошенні – 130 грн); № 71 – «якщо купувати усе разом, то буде дешевше»; №35 – можливий торг; №95 – ціна за за дві пари – 120 грн (в оголошенні - 140 грн); № 98 – якщо покупець купує 3 пари взуття, ціна кожної з яких оголошена 80 грн, то оплачує 180 грн; № 100 – вказані знижки (грн) на кожен пару взуття, які в середньому складають 10%; № 105 – взуття може бути продане за 370 грн (в оголошенні – 400 грн).

Крім цього встановлено, що окремі продавці:

а) здійснюють продаж лотами: кілька пар взуття одного чи різних видів (різновидів) продається за певну суму, наприклад, № 52 – 6 пар кросівок різних торговельних марок (Adidas, Geox, Fila, Next) розміру 34 продають за 1500 грн; №65 – 13 пар взуття різних видів продають за 1000 грн).

б) продають бивше у використанні взуття по кілька (від 2 до 6) пар одного розміру чи кількох суміжних розмірів однієї дитини чи кількох дітей (двійнят), наприклад, №21.

На наступному етапі проведена безпосередня телефонна розмова (торг) за авторською анкетою [6] особисто з кожним продавцем взуття літнього для дітей про можливість зменшення ціни, оголошеної на сайті (сторінці OLX), за умови купівлі відповідного товару. В результаті цього підтверджено (табл.1), що усі без винятку продавці, які у пропозиції про продаж взуття літнього для дітей заздалегідь зазначили, що оголошена ними ціна «Договірна», передбачають (закладають у процес купівлі-продажу) можливість торгу і передбачають надати знижку кожному потенційному покупцеві ще до початку процесу купівлі-продажу; це стосується виробів відносно дорогих (наприклад, № 115) і відносно дешевих (наприклад, № 90), нових (наприклад, № 77) і уживаних (наприклад, № 110) та дозволяє стверджувати, що в умовах ринку пропозиція про торг продавців взуттєвих товарів, до яких відноситься взуття літнє дитяче, не залежить від оголошеної ними початкової ціни товарів і їх товарного стану.

Також встановлено, що із 117 продавців взуття літнього для дітей лише 13 (або 11,1%) відмовились зменшити оголошену ціну при умові купівлі їхнього товару. Товарознавчий аналіз цих пропозицій (органолептичне дослідження за фотографічними зображеннями на сайті та описанням у тексті оголошення) дозволяє стверджувати, що основними причинами відмови вказаних продавців від зменшення заявленої ціни є:

а) тривалий час до настання літнього сезону (опитування проведено у лютому місяці) і, відповідно, підстави для сподівання, що взуття ближче до літа буде продане за заявлену ціну;

б) невисока (до 100 грн) ціна взуття (№№ 2, 28, 50, 59, 65, 83);

с) товарний стан (№№ 5, 36, 61, 91, 102, 102, 112,114 – взуття, яке не було у вжитку); наприклад, № 36: взуття нове (не було у використанні), з бирками, виготовлене в Іспанії;

д) специфічні умови продажу (у тексті пропозиції № 5 наголошено, що взуття продається за 200 грн; у пропозиції № 61 знижка не надана, оскільки взуття нове, з

цінником, куплене за €6,99, а продається за 140 грн; в тексті оголошень №№ 61, 112 наголошено, що взуття продається без торгу.

Отже, результати анкетного опитування продавців взуття літнього для дітей на платформі OLX доводять, що після проведення процедури торгу знижку потенційним покупцям готові надати 89,1% загальної кількості продавців. Це достатньо переконливий аргумент на користь доцільності та можливості запровадження коригування на торг у практичну діяльність судових експертів товарознавців при визначенні ринкової вартості взуттєвих товарів.

Особливістю надання знижок покупцям взуття літнього для дітей є незначні, («символічні») знижки, які окремі продавці (№№ 62, 66, 68, 75, 79, 84, 85, 105, 107) надають покупцям для того, щоб «куплене взуття добре носилось», було довговічним. Символічні знижки також готові надати продавці взуття, яке було куплено за значні кошти, має відмінний стан і продається дешево, порівняно з ціною нового взуття (№№ 85, 101).

Не зважаючи на переважно невисоку ціну (середнє значення складає 210 грн) продажу взуття літнього для дітей (табл. 1), абсолютна знижка, яку продавці погоджуються надати в результаті торгу, коливається в межах від 1,30 грн (№ 44) - до 70 грн (№ 64) і найчастіше (66,7%) складає до 20 грн включно. Відсоток знижки, який продавці погоджуються надати в результаті торгу, коливається в межах від 0,3% (№ 85) до 37,5% (№ 58) і найчастіше (59,7%) становить від 5,0% до 15,0%. На розмір знижки (абсолютний і відносний) не має суттєвого впливу кількість одиниць товару, яку бажає придбати покупець, оскільки у даній рубриці майже половина продавців (45,9% або 11 продавців - №№ 10, 22, 23, 29, 32, 35, 58, 78, 80, 81, 87) надають пропозиції від кількох пар взуття – до дрібногуртових продаж, а розмір знижки, яку готові надати ці продавці, коливається в межах від 10 грн до 50 грн (або 10,0% - 37,5%). Середнє арифметичне значення знижки, яку опитані продавці взуття літнього для дітей надали в результаті торгу, становить 18,4 грн або 10,8%.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, при визначенні судовими експертами товарознавцями ринкової вартості взуття літнього для дітей необхідно застосовувати коефіцієнт коригування на торг, числове значення якого становить 10,8%. Подальші дослідження доцільно спрямувати на встановлення коефіцієнтів коригування на торг при визначенні ринкової вартості інших груп товарів, які є об'єктами досліджень фахівців експертної спеціальності 12.1.

Список використаних джерел

1. Про судову експертизу. Закон України. Документ 4038-ХІІ, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 20.02.2024). **2 Заяць Р. Я.** Інноваційний напрям розширення доказової бази судової експертизи. Криміналістичний вісник: науково-практичний збірник. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2022. № 1 (37). С. 7-18. DOI: 10.37025/1992-4437/2022-37-1-7 **3. Заяць Я. І., Беднарчук М. С.** Про доцільність використання коригування на торг у судовій товарознавчій експертизі. Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 5.11.2019). Київ: КНДІСЕ Мініюсту України, 2019. С. 188-193. **4. Взуття дитяче.** Загальні технічні умови. ДСТУ ГОСТ 26165:2009. Чинний від 01.01.2010. Київ: Держспоживстандарт України, 2009. 17 с. Національний стандарт України. **5. Заяць Я. І., Беднарчук М. С.** Обґрунтування гіпотези про доцільність використання коригування на торг у практиці оціночної діяльності. Актуальні питання експертної та оціночної діяльності : матеріали I Міжнародної науково-практичної

конференції (м. Старобільськ – м. Полтава, 27-28 листопада 2019 року). Полтава : ПУЕТ, 2019. С.30-33. **6. Yaroslav Zaiats, Natalia Popovych, Mykola Bednarchuk (2023).** Questionnaire for studying the process and result of the trading for the needs of forensic commercial examination and evaluation activity. Економіка і регіон № 1 (88). Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». Полтава: Видавничий дім «Гельветика». С. 56-60. DOI: 10.26906/EiR.2023.1 (88).2872. **7. OnLine eXchange.** URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/OLX> (дата звернення: 20.02.2024). **8. Сенишин О. С., Кривешко О. В.** Маркетинг. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка. 347 с. **9. Roman Zaiats.** Legal aspects of the use of internet resources for adjustment of bargaining in the activities of forensic experts. Quality and certification of products. Articles from a international scientific and practical conference Dedicated to 100 years from Establishment of University of Economics (Varna, 13.05.2020). Издательство „Наука и икономика“ Икономический университет-Варна, 2020. С. 82-87. **10. Літнє взуття.** Дитяче взуття. Уся Львівська область. URL: <https://www.olx.ua/uk/detskiy-mir/> (дата звернення: 20.02.2024).

Тематичний напрям 2 ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ

ТЕНДЕНЦІЇ СВІТОВОГО РИНКУ СУХАРІВ ТА ГРІНОК

Омельченко Наталія Володимирівна,

кандидат технічних наук, професор,
професор кафедри товарознавства і

торговельного підприємництва,
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна

natomen@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-3718-8484>

Брайло Анна Сергіївна,

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства і
торговельного підприємництва,

Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна

anna.brailko@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-3616-3149>

Пилип'як Владислав Васильович,

IV курс, перший (бакалаврський) рівень вищої освіти,
спеціальність 076 «Підприємництво, торгівля та

біржова діяльність»,

Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна

vladpylypyak12@gmail.com

Анотація. Сухарі та грінки користуються стабільним попитом у галузі HoReCa, а також серед споживачів через зручність, смак, доступність, пропонований широкий асортимент, зростання попиту на харчові продукти, які не шкодять здоров'ю, поживні та екологічні. Метою публікації є узагальнення сучасних тенденцій та основних напрямів розвитку світового ринку сухарів та грінок і визначення перспективних ринків для експорту їх з України. Узагальнено: обсяги імпорту, експорту товарів за кодом ГС 190540 (сухарі, грінки та аналогічні смажені вироби); тенденції ринку сухарів, грінок та аналогічних смажених виробів; потенційні місця реалізації здорових закусок. Визначено: країни які мали найбільше зростання частки ринку для імпорту товарів за кодом ГС 190540; ринки з найбільшим потенціалом (зокрема нереалізованим) для експорту з України товарів за кодом ГС 190540; потенційні ринки для експорту товарів за кодом ГС 190540 виготовлених в Україні. Отримані результати досліджень можуть бути застосовані: виробниками (які розширюють ринки збуту), імпортерами, дистриб'юторами; експертами із зовнішньо-економічної діяльності тощо.

Ключові слова: грінки, сухарі, ринок, імпорт, експорт, експортний потенціал.

Abstract. Rusks and toasted bread are in stable demand in the HoReCa industry, as well as among consumers due to convenience, taste, availability, assortment offered, and growing demand for food products that are healthy, nutritious, as well as environmentally friendly. The purpose of the publication is to summarize current trends and main directions of development of the world market for rusks and toasted bread, and to identify promising markets for exports from Ukraine. Summarized: value of imports and exports of goods for HS code 190540 (rusks, toasted bread, similar fried products); market trends for rusks, toasted bread, similar fried

products; potential destinations for healthy snacks identified. Identified: countries that had the largest market share growth for imports of goods for HS code 190540; markets with the greatest potential (including unrealized) for the export of goods from Ukraine for HS code 190540; potential markets for the export of goods for HS code 190540, manufactured in Ukraine. The obtained research results can be applied by: manufacturers (expanding sales markets), importers, distributors; experts on foreign economic activity, etc.

Key words: croutons, rusks, market, import, export, export potential.

Постановка проблеми. Ринок снєків в Європі швидко розвивається, зокрема за рахунок зростаючого попиту на зручні, смачні, доступні, корисні, екологічні харчові продукти. Середньорічне зростання обсягів експорту України до країн ЄС у категорії «Зернові снєки» за останні п'ять років (2019-2023) становило 36,6%. У 2023 р. обсяги експорту України до країн ЄС збільшились на 10,7%. Найбільшими імпортерами української продукції є Швеція – 26%, Польща – 13% та Данія – 13%. Ринок снєків Європи відзначається не лише широким асортиментом продуктів, а й постійними змінами в уподобаннях споживачів та тенденціях споживання. Обсяги ринку снєків у 2023 р. в Європі становили – 46220 млн дол. США. Більша частина обсягу ринку займала західна Європа, а саме – 37760 млн дол. США. Обсяг ринку східної Європи значно менший – 8460 млн дол. США. Найбільшими країнами за обсягом ринку снєків є: Франція, Німеччина, Іспанія [1]. Сухарі та грінки користуються стабільним попитом у споживачів через зручність, смак, доступність, пропонований широкий асортимент, який може задовольнити значний спектр уподобань, зокрема різних культур та вимог до дієт (домінуючою дієтою для сухарів та грінок є вегетаріанська). Разом із тим, галузь HoReCa використовує сухарі та грінки, як окремий продукт, так і для приготування страв (до прикладу, 21, 32% ресторанів пропонують у своєму меню страви з грінками) [2]. Окрім задоволення та практичності, на тенденції ринку сухарів та грінок впливає зростання попиту на харчові продукти, які не шкодять здоров'ю, поживні та екологічні (зокрема й їх пакування) [2; 3].

Отже, актуальним є аналіз динаміки ринку сухарів та грінок, факторів, що впливають на зміну уподобань споживачів й визначення експортного потенціалу ринків, для реалізації на них продуктів виготовлених в Україні. Означене є вагомим для виробників (які розширюють ринки збуту), імпортерів, дистриб'юторів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стану та перспективам розвитку ринку сухарів, грінок та аналогічних смажених виробів присвячені публікації, дослідження, огляди [1–8], а саме:

- а) аналітичному огляду ринку сухарів та баранкових виробів в Україні, зокрема динаміки виробництва, індексу цін, споживчих вподобань [4];
- б) аналізу ринку снєків, зокрема щодо обсягів імпорту, обсягу ринків, реалізації, трендів снєків на ринку Європи [1; 5];
- в) статистичним відомостям та факторам, що впливають на ринок здорових снєків [3];
- г) аналізу та оцінці світового ринку сухарів, грінок та аналогічних смажених виробів [6];
- д) огляду найпопулярніших брендів грінок [7; 8];
- е) трендам на ринку грінок [2].

Разом із тим, питанням розширення ринків збуту грінок виготовлених в Україні, узагальненню стану та напрямів розвитку ринку сухарів та грінок, з точки зору посилення експортного потенціалу грінок українського виробництва, не приділено достатньої уваги.

Постановка завдання. Метою публікації є узагальнення сучасних тенденцій та основних напрямів розвитку світового ринку сухарів та грінок і визначення перспективних ринків для експорту їх з України. Об'єктом дослідження обрано товари за кодом Гармонізованої системи опису та кодування товарів (далі за текстом – ГС) 190540 (сухарі, грінки та аналогічні смажені вироби). Предметом дослідження є ринок товарів за кодом ГС 190540, зокрема обсяги імпорту та експорту, фактори впливу, попит та пропозиція, експортний потенціал ринків світу (в тому числі нереалізований для постачання на них грінок виготовлених в Україні).

Визначення методики дослідження. Під час проведення досліджень застосовано наступні: методи – аналітичний, систематизації, порівняння, узагальнення; ресурси (інструменти) – ОЕС World, «ABRAMS world trade wiki», «Export Potential Map», «Eastern Partnership Trade Helpdesk» Міжнародного торговельного центру (International Trade Center (ITC)).

Виклад основного матеріалу дослідження. У період з 2021 р. по 2022 р. експорт товарів за кодом ГС 190540 зріс на 6,3%, з 1,06 млрд дол. США до 1,13 млрд дол. США. Торгівля сухарями, грінками та аналогічними смаженими виробами (за кодом ГС 190540) становила 0,0048% загальної світової торгівлі. З 2021 р. по 2022 рр., для товарів за кодом ГС 190540, найшвидше зростає:

а) експорт в таких країнах як Саудівська Аравія (30,9 млн дол. США), Канада (29,7 млн дол. США), Словаччина (10,6 млн дол. США), Румунія (6,73 млн дол. США) і Болгарія (5,98 млн дол. США), рис. 1.1;

б) імпорт в Кувейті (29,9 млн дол. США), США (25,2 млн дол. США), Об'єднаних Арабських Еміратах (17,9 млн дол. США), Німеччині (4,62 млн дол. США) і Великій Британії (4,5 млн дол. США), рис. 1.2 [9].

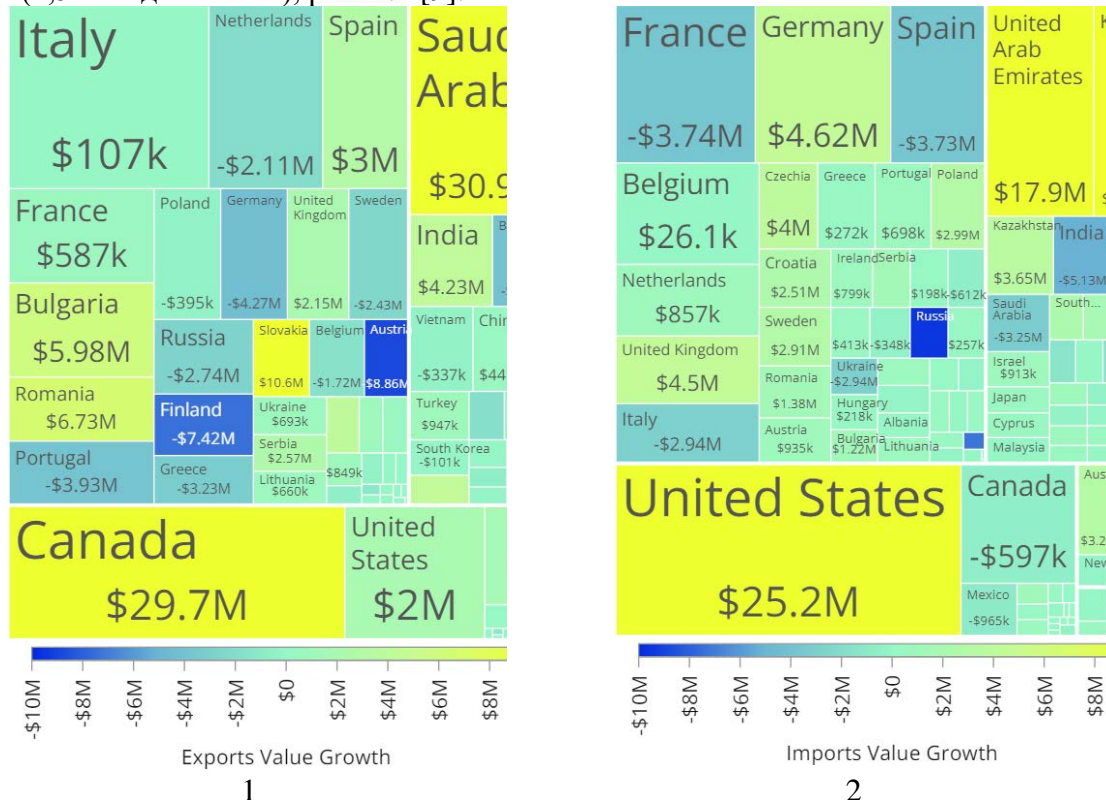

Рисунок 1 – Динаміка ринку за кодом ГС 190540, за період з 2021 по 2022 р.:

- 1 – експортери;
- 2 – імпортери [9].

Товари за кодом ГС 190540 у 2022 р. були 2055-м найбільш реалізуєним продуктом у світі (з 4648). У 2022 р. найбільшими:

а) експортерами товарів за кодом ГС 190540 були Канада (144 млн дол. США), Італія (118 млн дол. США), Саудівська Аравія (105 млн дол. США), Нідерланди (67,3 млн дол. США) і США (60,3 млн дол. США), рис. 2.1;

б) імпортерами товарів за кодом ГС 190540 були США (193 млн дол. США), Об'єднані Арабські Емірати (73,3 млн дол. США), Франція (71,4 млн дол. США), Німеччина (69,6 млн дол. США) і Кувейт (51,4 млн дол. США), рис. 2.2 [9].

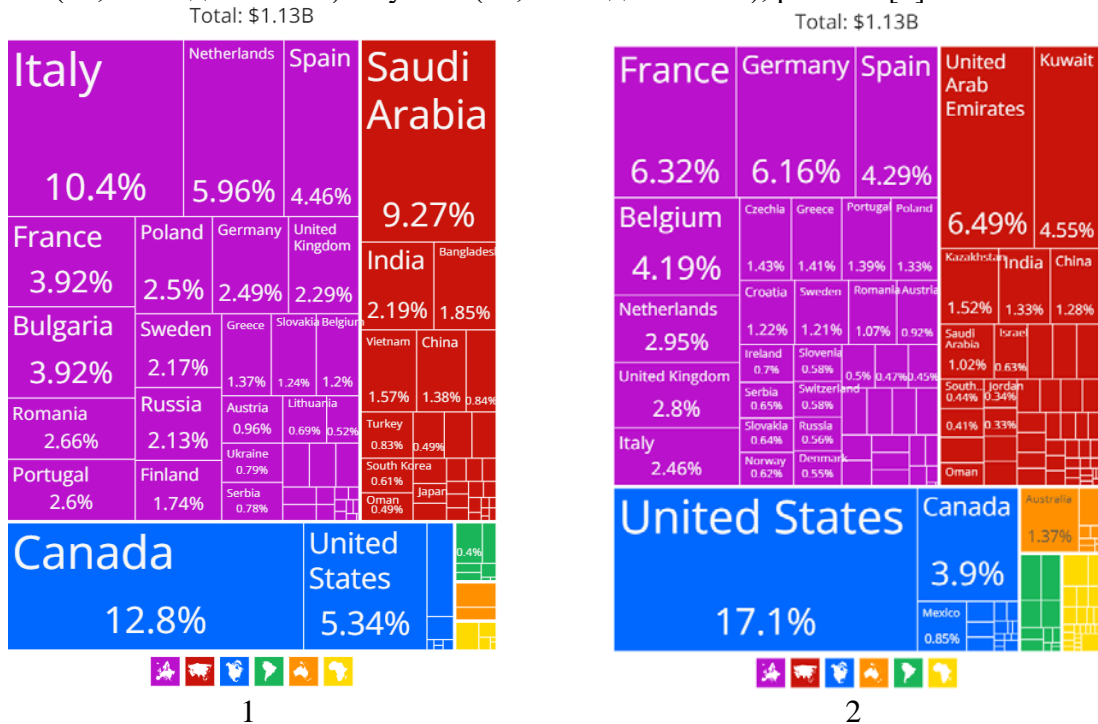

Рисунок 2 – Експортери та імпортери за кодом ГС 190540, у 2022 р.:

- 1 – експортери;
- 2 – імпортери [9].

10 країн (з 2022 р. по 2023 р.) мали найбільше зростання частки ринку для імпорту товарів за кодом ГС 190540, а саме: Іспанія (5,40%), Болгарія (3,82%), Фінляндія (2,98%), Німеччина (2,30%), Швеція (1,93%), Велика Британія (1,55%), Україна (0,89%), Португалія (0,79%), Австрія (0,58%), Латвія (0,26%), рис. 3 [10].

Рисунок 3 – Ринки світу що розвиваються для імпорту товарів за кодом ГС 190540 [10].

Ринками з найбільшим потенціалом для експорту з України товарів за кодом ГС 190540 є Молдова, Польща, Румунія. Найтісніші експортні зв'язки Україна має з Молдовою. США є ринком із найвищим потенціалом попиту на товари за кодом ГС 190540, рис. 4 [11].

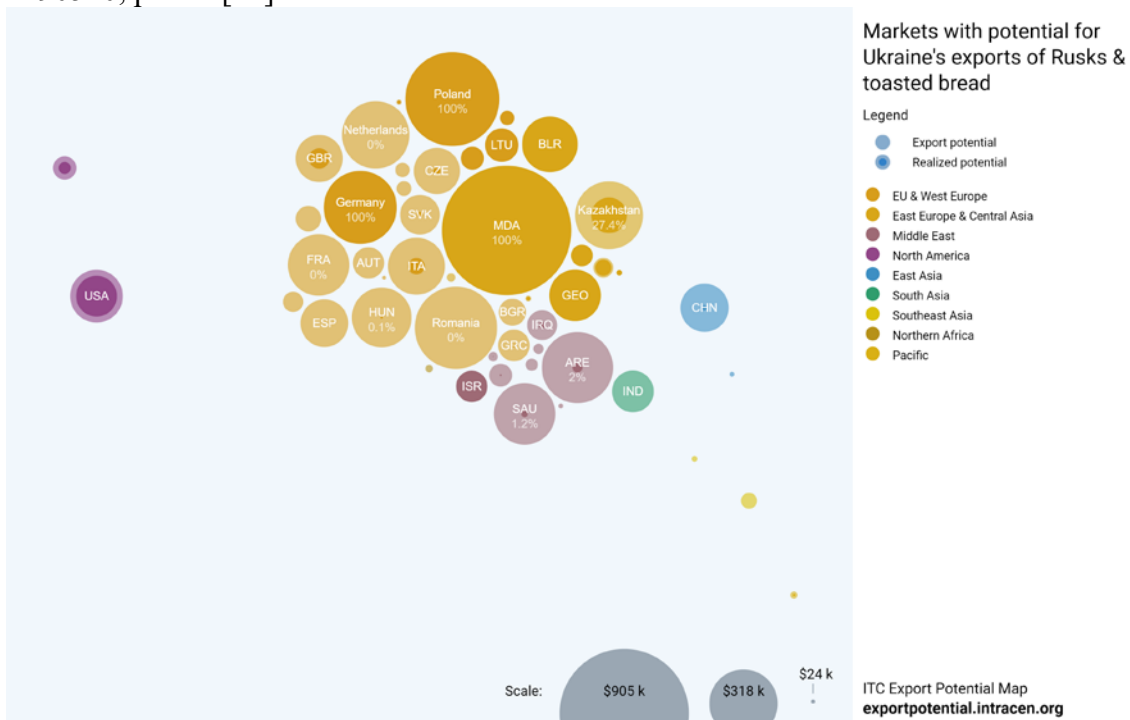

Рисунок 4 – Потенціал ринків для експорту товарів за кодом ГС 190540 з України [11]

Найбільший нереалізований експортний потенціал мають наступні країни: Румунія (426 тис. дол. США), Об'єднані Арабські Емірати (332 тис. дол. США), Нідерланди (311 тис. дол. США), Франція (270 тис. дол. США), Саудівська Аравія (268 тис. дол. США) [11].

Потенційними ринками, серед країн ЄС, на майбутні п'ять років для експорту товарів за кодом ГС 190540 з України є: Молдова, Румунія, Німеччина, Нідерланди, Франція, рис. 5 [12].

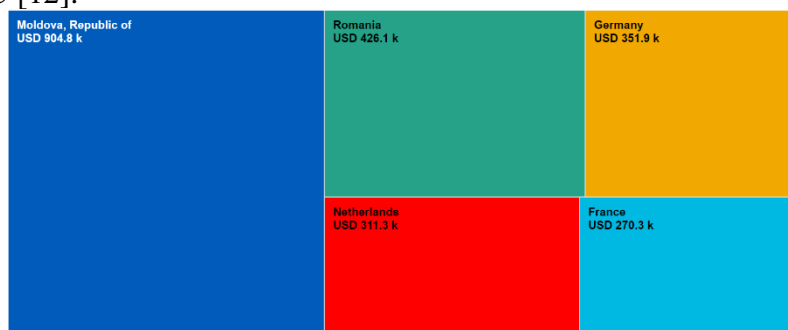

Рисунок 5 – Потенційні ринки країн ЄС, за загальним експортним потенціалом на майбутні п'ять років, для експорту товарів за кодом ГС 190540 з України [12]

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, встановлено:

а) потенційними ринками (з урахуванням критерію експортного потенціалу) для експорту товарів за кодом ГС 190540 з України є: Молдова, Румунія, Німеччина,

Нідерланди, Франція, Польща, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія. США є ринком із найвищим потенціалом попиту на товари за кодом ГС 190540;

б) виробникам сухарів та грінок необхідно враховувати наступні тенденції: споживачі віддають перевагу корисній продукції (з меншою кількістю жиру, більшою – білків та клітковини), з екологічною упаковкою або придатною до компостування; споживачів приваблюють нові смаки, особливо ті, які асоціюються зі смаком страв з ресторану; серед інновацій снеки для будь-якого перекусу, не тільки на перерві, а й до прикладу зняття стресу; збільшення попиту до них з боку ресторанів (на 22,96%); збільшення потреби у грінках як продукту для закусок та віднесення їх до вегетаріанського сегменту; для покращення сприйняття корисності сухарів та грінок доцільно приділяти значну увагу їх складу, так у продуктах із пшениці, м'яку пшеницю іноді замінюють цільнозерновими або безглютеновими зернами та додають інші інгредієнти, зокрема овес з високим вмістом клітковини, зерна або насіння, такі як кіноа, амарант, спельта та чіа [1-3; 5; 13];

в) споживання здорових снеків в Європі зосереджено в основному в країнах Північно-Західної Європи. Не зважаючи на тісні економічні зв'язки та дещо схожі мови, за винятком фінської, необхідно враховувати невеликі відмінності в окремих країнах, що може мати значні наслідки для торгівлі [13];

г) потенційними місцями для реалізації здорових закусок в споживчому пакованні є заклади освіти, спеціалізовані магазини на вокзалах, стоянках, заправках тощо.

Перспективами подальших досліджень є проведення первинного та глибинного аналізу ринку грінок, із застосуванням обраних додаткових критеріїв та побудованих інтервальних шкал для їх оцінювання.

Список використаних джерел

- 1. Тренди** на ринку снеків Європи // Новини U-Food / Food Association. URL: <https://u-food.org/uk/post/trendi-na-rinku-snekiv-evropi> (дата звернення: 24.05.2024).
- 2. Croutons trends** - consumption analysis and statistics 2024 report // Food trends / Tastewise. URL: <https://tastewise.io/foodtrends/croutons> (дата звернення: 17.04.2024).
- 3. Healthy snacking worldwide** - statistics & facts // Food & Nutrition / Statista. URL: <https://www.statista.com/topics/8723/healthy-snacking-worldwide/#topicOverview> (дата звернення: 23.05.2024).
- 4. Їжа** на чорний день: огляд ринку сухарів і баранкових виробів України // Аналітика / Pro Consulting. Експортний напрям. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/eda-na-chernyj-den-obzor-rynka-suharej-i-baranochnyh-izdelij-ukrainy> (дата звернення: 07.02.2024).
- 5. Тренди** снеків на ринку Європи // Харчова промисловість / Дія бізнес. Експортний напрям. URL: <https://export.gov.ua/industry/review/79> (дата звернення: 07.02.2024).
- 6. Philip M. Parker.** The World Market for Crispbread, Rusks, Toasted Bread, and Similar Products: A 2024 Global Trade Perspective // ICON Group International. URL: <https://www.icongrouponline.com/en/Detail/trade/> (дата звернення: 25.04.2024).
- 7. 15 Crouton Brands, Ranked Worst To Best** // GROCERY / Tasting table. URL: <https://www.tastingtable.com/1080697/crouton-brands-ranked-worst-to-best/> (дата звернення: 17.04.2024).
- 8. Kooshy** accelerates expansion with Whole Foods rollout // Articles / Food Business News. URL: <https://www.foodbusinessnews.net/articles/24430-kooshy-accelerates-expansion-with-whole-foods-rollout> (дата звернення: 17.04.2024).
- 9. Rusks,** toasted bread and similar toasted products (HS: 190540) // Product Trade, Exporters and Importers / The Observatory of Economic Complexity (oec.world). URL: <https://oec.world/en/profile/hs/rusks-toasted-bread-and-similar-toasted-products> (дата звернення: 30.04.2024).
- 10. Sourcing** Volume and Trend for HS 190540 // Market Intelligence / ABRAMS world trade wiki. URL: <https://en.abrams.wiki/tools/marketintelligence?hscode=190540&overview=101110011> (дата

звернення: 30.04.2024). **11. Export** potential for exporter Ukraine in product 190540 // Export Potential Map. URL: <https://exportpotential.intracen.org/en/markets/geo-map?fromMarker=i&exporter=804&toMarker=j&whatMarker=k&what=190540> (дата звернення: 30.04.2024). **12. Ukraine's** export of 190540 // Overview / Eastern Partnership Tradehelpdesk. URL: <https://eap.tradehelpdesk.org/en/export-19054090-from-ua-to-pl/market-information/overview> (дата звернення: 30.04.2024). **13. The European** market potential for healthy snacks with grains, pulses and oilseeds // Market-information / CBI. URL: <https://www.cbi.eu/market-information/grains-pulses-oilseeds/healthy-snacks/market-potential> (дата звернення: 07.02.2024)

Тематичний напрям 3 ДИЗАЙН ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СТВОРЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ДОДАТКА ДЛЯ ВВІМКНЕННЯ КОМП'ЮТЕРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНОЛОГІЇ WOL

Могильний Геннадій Анатолійович,
кандидат технічних наук, доцент, директор НН ІМІТ
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
м. Миргород, Україна
g.mogilniy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5317-2795>

Фурман Олександр Андрійович,
2 курс, перший бакалаврський рівень,
Інженерія програмного забезпечення,
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
Миргород, Україна,
sashafurman33@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена розробці комп'ютерного додатка для віддаленого ввімкнення комп'ютерів за допомогою технології Wake-on-LAN. Автори досліджують особливості цієї технології, аналізують існуючі програмні рішення та пропонують власний додаток. Розроблений додаток забезпечує зручне управління комп'ютерами у мережі та вирішує завдання вибіркового ввімкнення ПК в одній мережі одночасно.

Ключові слова: персональний комп'ютер, wake-on-lan, wol, lan, віддалене ввімкнення, дистанційне керування, навчальний заклад, магічний пакет, програмне забезпечення, локальна мережа, ширококомовна адреса.

Annotation. The article is devoted to the development of a computer application for remotely switching on computers using Wake-on-LAN technology. The authors study the features of this technology, analyse existing software solutions and offer their own application. The developed application provides convenient management of computers in the network and solves the problem of selectively switching on PCs in the same network simultaneously.

Keywords: personal computer, wake-on-lan, wol, lan, remote power on, remote control, educational institution, magic package, software, local network, broadcast address.

Постановка проблем. В умовах військового стану велика кількість навчальних закладів було переведено на дистанційний або гібридний спосіб організації навчального процесу[1]. В період оголошення повітряної тривоги значна частка здобувачів освіти та викладачів вимушена працювати в складних умовах постійного використання бомбосховищ, які забезпечують більш безпечні умови праці, але створюють додаткові проблеми в організації навчального процесу. Така ситуація привела до необхідності перегляду та реорганізації діяльності всіх навчальних комп'ютерних лабораторій та пошуку нових шляхів, що забезпечують безперервне, контрольоване використання комп'ютерного обладнання [2,3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Також існують багато додаткових засобів, які основані на спеціальних можливостях мережевих роутерів. Наприклад, WinBox [7]– спеціальна програма для керування маршрутизатором MikroTik з функцією WoL, а також інше спеціалізоване програмне забезпечення Depicus WoL, HM Software NL WoL, SolarWinds WoL [8,9,10].

WinBox – інтерфейс для роботи з RouterOS. За допомогою Winbox можна здійснювати моніторинг та керування мережею. У додатку присутня функція для

пробудження ПК, інтерфейс якої зазначений нижче (рис. 2). Данна програма багатofункціональна, але в ній не передбачена функція одночасного ввімкнення ПК.

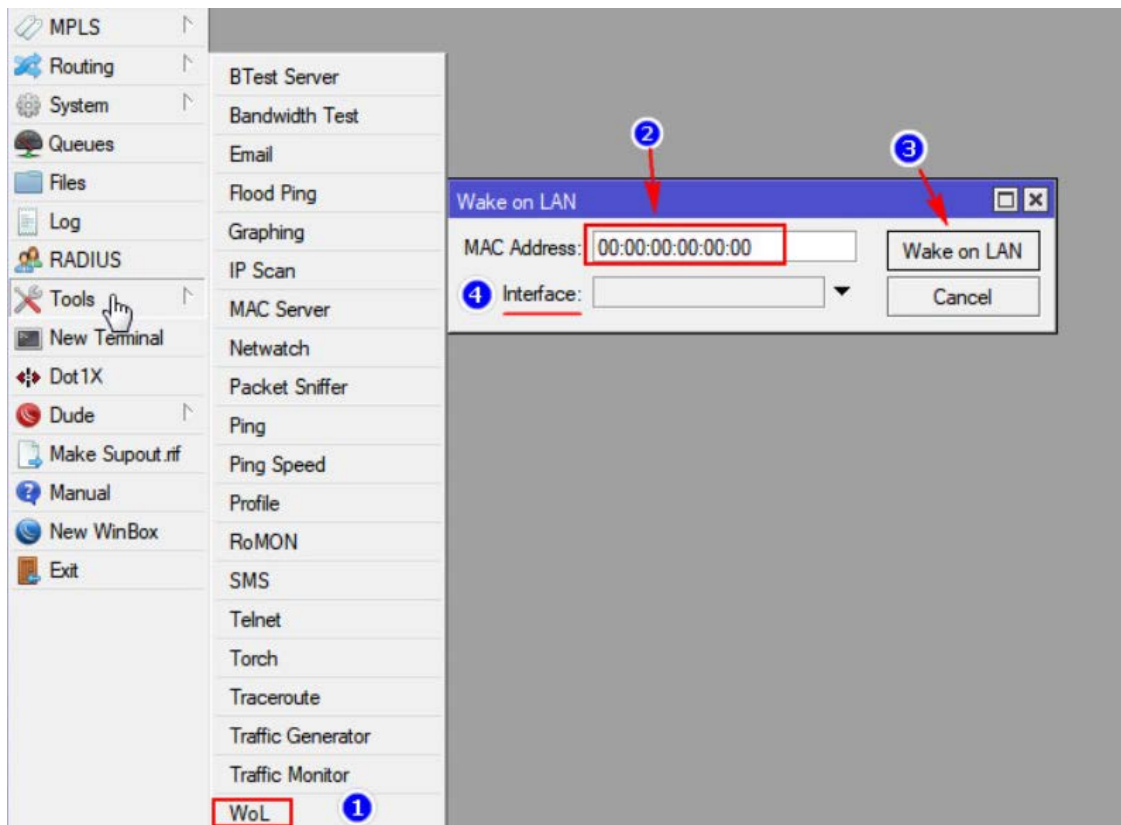

Рис. 2. Інтерфейс WinBox

Веб-інструмент WoL від компанії Dericus для віддаленого запуску комп'ютера з будь-якої точки світу призначений для домашніх комп'ютерів і потребує налаштування роутера та має функціонал вмикання тільки один комп'ютер одночасно.

HM Software NL WoL – безкоштовний інструмент для Windows, доступний у магазині програм Windows. Працює лише у версіях Windows 10. Початкова конфігурація інструмента вимагає, щоб ви створили пристрої, що «пробуджуються», які з'являться в головних вікнах інструменту. Кожен створений пристрій має ім'я, значок і, звичайно, свою MAC-адресу. Не може вмикати пристрої одночасно, але має список комп'ютерів, для ввімкнення кожного потрібно натискати на кожний окремо.

Програма Wake-On-LAN SolarWinds - простий інструмент для пробудження віддаленого комп'ютера. Інструмент прийме MAC-адресу як вхідні дані і згенерує та відправить спеціально створений магічний пакет.

Усі вище перелічені програмні додатки багатofункціональні, але не мають функції одночасного ввімкнення обчислювальних машин та функції включення за певним графіком. В умовах роботи навчальних лабораторій існує потреба у багаторазовому ввімкненню обчислювальних машин на день. Тому за мету було поставлено завдання створення власного комп'ютерного додатку, де множинне ввімкнення комп'ютерів та інші зручні функції. Новий розроблений комп'ютерний додаток відзначається широким функціоналом та зручністю (рис. 3).

Основні функції та можливості комп'ютерного додатку

Рис. 3. Функціонал програми

Постановка завдання. За умови створення віддаленого доступу до комп'ютерних лабораторій [2,3] одним із першочергових завдань є забезпечення можливості відділеного включення навчального комп'ютерного обладнання, щоб здобувачі освіти мали можливість його використання за розкладом занять. Вмикати кожен комп'ютер – це довго та не зручно, а іноді, за відсутності навчально-допоміжного персоналу, практично неможливо.

Основною метою даної роботи є аналіз шляхів дистанційного включення комп'ютерів та розробка програмного забезпечення, що дозволяє в умовах віддаленого доступу організувати дистанційне включення необхідних комп'ютерів.

Визначення методики дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у роботі було використано такі методи дослідження: теоретичний аналіз, синтез; систематизація, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Програми для віддаленого ввімкнення комп'ютерів існують, але в них не реалізовано множинне ввімкнення. Встановлено, що для реалізації поставленої задачі використовується технологія Wake-on-LAN (WOL).

Wake-on-LAN (в перекладі з англ. — «Пробудження по сигналу з локальної мережі») — технологія комп'ютерних мереж, яка дозволяє вмикати та виводити зі сплячого режиму пристрої в локальній мережі (LAN) [6].

Локальна мережа - це сукупність підключених пристроїв в одному фізичному місці. У організації може бути кілька локальних мереж. Wake-on-LAN (WoL) зазвичай відправляється на клієнтський комп'ютер, підключений до тієї ж локальної мережі, як магічних пакетів. Чарівний пакет – це стандартний кадр пробудження, призначений для певного з'єднання між комп'ютером та загальнодоступною або приватною мережею. Кадр Ethernet — це одиниця даних, яка допомагає ідентифікувати пакети даних у мережі [4]. MAC-адреса - ідентифікаційний номер, вбудований у контролер мережного інтерфейсу (NIC), який дозволяє точно розпізнати та адресувати мережений адаптер у мережі [5].

WoL реалізується за допомогою спеціально розробленого кадру, званого магічним пакетом, який відправляється з головного комп'ютера всім комп'ютерам у мережі, зокрема тому, який потрібно розбудити (рис. 1).

Схема шляху сигналу WoL

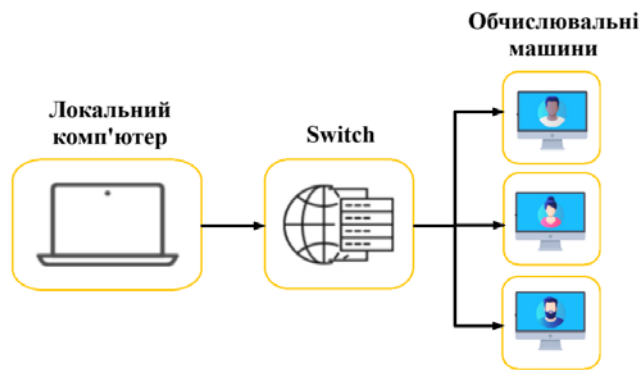

Рис. 1. Схема шляху сигналу WoL

Чарівний пакет містить MAC-адресу комп'ютера та широкомовну адресу мережі. У комп'ютерах, що підтримують Wake-on-LAN, мережні адаптери прослуховують вхідні пакети, навіть, коли система вимкнена. Якщо прибуває магічний пакет, адресований MAC-адресі пристрою, мережна плата сигналізує блоку живлення комп'ютера або материнської плати про необхідність пробудження. Це має той самий ефект, що й натискання кнопки живлення [5].

Сигнал Wake-on-LAN (WOL) може бути розповсюджений в мережі різними способами залежно від потреб користувача. Основні варіанти розповсюдження сигналу WOL зазначені в Таблиці №1.

Таблиця 1 Варіанти розповсюдження сигналу WOL

Варіант розповсюдження	Опис
1. Локальна мережа (LAN)	Сигнал WOL надсилається через широкомовну IP-адресу (зазвичай 255.255.255.255) за допомогою протоколу UDP на порт 9. Усі пристрої в мережі, включаючи цільовий комп'ютер, отримують цей пакет і перевіряють, чи відповідає MAC-адреса цільового комп'ютера отриманій інформації.
2. Віддалена мережа (WAN)	Якщо комп'ютер, який має бути увімкнений, знаходиться за межами локальної мережі, сигнал WOL може бути надісланий через Інтернет. Для цього необхідно налаштувати маршрутизатор або фаїрвол таким чином, щоб пересилати пакети WOL до цільової локальної мережі.
3. Хмарні сервіси	Деякі хмарні сервіси та програми для керування комп'ютерами можуть надавати функціональність WOL. Це дозволяє користувачам керувати своїми пристроями через Інтернет без необхідності складних налаштувань мережі.
4. VPN (Virtual Private Network)	Якщо користувач підключений до локальної мережі за допомогою VPN, він може надсилати пакети WOL через захищене з'єднання VPN. Це дозволяє керувати комп'ютерами у мережі навіть з віддалених місць.

Надсилання пакетів WOL

У програмі реалізовано механізм надсилання пакетів Wake-on-LAN (WOL), який дозволяє увімкнути комп'ютери у мережі з вимкненим станом за допомогою надсилання спеціальних сигналів для їх мережевих карт.

Під час використання програми користувач може обрати комп'ютери, які потрібно увімкнути, зі списку доступних пристроїв. Після вибору комп'ютерів та натискання відповідної кнопки, програма автоматично генерує спеціальний пакет даних, відомий як "магічний пакет" (Magic Packet).

Запит WoL складається зі спеціально сформованого пакета даних, який містить чітко визначену послідовність байтів такий пакет має таку структуру:

- 6 байт (48 біт) з усіма бітами встановленими в 1 (FF FF FF FF FF FF) - це адреса призначення, яка повинна бути широкомовною;
- Після цього адреса призначення повторюється 16 разів, щоб сформувати загальну довжину пакета 102 байти.

Після створення "магічного пакета" програма відправляє його на широкомовну IP-адресу в мережі, використовуючи протокол UDP (User Datagram Protocol), що дозволяє передавати дані без необхідності встановлення з'єднання з вузлом-отримувачем. Він реалізований у класі UdpClient з простору імен System.Net.Sockets. Цей клас дозволяє відправляти дані через UDP-з'єднання. Перед надсиланням пакету виконується перевірка правильності введеної MAC-адреси та адреси IP. Якщо дані введені неправильно або виникає помилка під час надсилання пакету WoL, відображається відповідне повідомлення про помилку за допомогою віконних сповіщень «MessageBox».

Коли цільовий комп'ютер отримує «магічний пакет», він розпізнає його за своєю MAC-адресою та активується, вмикаючи свою мережеву карту та запускаючи операційну систему Windows.

Такий механізм надсилання пакетів WOL дозволяє ефективно та зручно керувати комп'ютерами у мережі, забезпечуючи їх вмикання за допомогою програмного забезпечення без необхідності фізичної присутності.

Додавання комп'ютерів, перевірка та збереження даних

У програмі реалізовано можливість додавання нових комп'ютерів до списку доступних пристроїв та збереження їх даних для подальшого використання через відкриття форми №2 у окремому вікні.

Під час додавання нового комп'ютера, користувач має можливість ввести ім'я пристрою та його MAC-адресу у відповідні поля вікна програми (рис. 4).

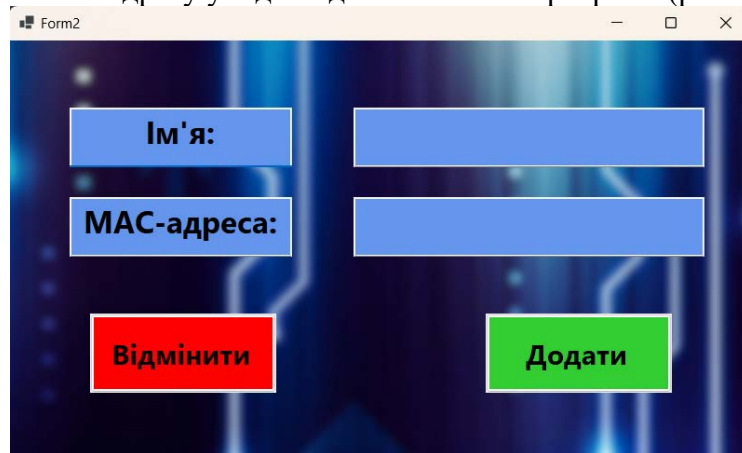

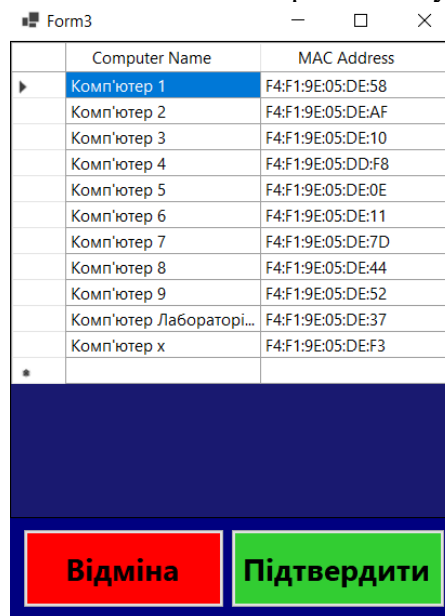
Рис. 4. Вікно для додавання інформації про комп'ютер

Для забезпечення коректності введених даних, перед збереженням вони перевіряються на відповідність формату за допомогою вбудованих механізмів перевірки.

Збереження відбувається у текстовому файлі, а не в базі даних. Цей підхід обраний з міркувань простоти та зручності для користувача. При завантаженні програми файл перевіряється на наявність, і якщо він існує, дані з нього завантажуються в інтерфейс та перевірка коректності даних за логікою: Кількість ПК * 2 = кількість рядків.

Редагування даних

Реалізація редагування даних виконано через відкриття форми №3 (рис. 5), де користувач може внести зміни до існуючих даних про комп'ютери (назви та MAC-адреси). Після внесення потрібних змін та натисненні кнопки "Зберегти", дані оновлюються у вже існуючому текстовому файлі, якщо це можливо. Якщо збереження відбувається успішно, з'являється повідомлення про успішне збереження. Якщо виникає помилка (наприклад, відсутність доступу до файлу або неправильний формат даних) - програма відображає відповідне повідомлення про помилку.

	Computer Name	MAC Address
▶	Комп'ютер 1	F4:F1:9E:05:DE:58
	Комп'ютер 2	F4:F1:9E:05:DE:AF
	Комп'ютер 3	F4:F1:9E:05:DE:10
	Комп'ютер 4	F4:F1:9E:05:DD:F8
	Комп'ютер 5	F4:F1:9E:05:DE:0E
	Комп'ютер 6	F4:F1:9E:05:DE:11
	Комп'ютер 7	F4:F1:9E:05:DE:7D
	Комп'ютер 8	F4:F1:9E:05:DE:44
	Комп'ютер 9	F4:F1:9E:05:DE:52
	Комп'ютер Лабораторі...	F4:F1:9E:05:DE:37
	Комп'ютер x	F4:F1:9E:05:DE:F3

Рис. 5. Вікно для редагування інформації про комп'ютер

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

На основі дослідженої інформації та аналізу аналогів програм з використанням WOL, був створений новий додаток для ввімкнення комп'ютерів за допомогою цієї технології. В роботі досліджено та представлено основні принципи функціонування даної технології. Розроблений додаток зручний у використанні, дозволяє реалізувати такі можливості, як додавання, редагування та збереження нових даних про комп'ютери. На відміну від інших програм, цей додаток простий у використанні, зберігає дані у зручному текстовому форматі та ефективно вирішує завдання вибіркового ввімкнення ПК в одній мережі одночасно. Таким чином, створений комп'ютерний додаток успішно відповідає основним вимогам поставленої мети та вирішує потреби адміністраторів у віддаленому керуванні комп'ютерами.

Розроблена перша версія, має певні недоліки, а саме – неможливість доставки магічного пакета в інший ширококомовний сегмент L2, відсутня можливість дистанційного виключення комп'ютерів та відсутній модуль шедулера з можливістю включення в певний, запланований час, проте це не знижує загальної ефективності програми.

Список використаних джерел

1. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/> (дата звернення: 10.04.2024).

2. Могильний Г.А., Семенов М.А., Кіреєв В.Ю. Впровадження системи віддаленого доступу до інформаційних ресурсів комп'ютерних лабораторій. № 2 (272) (2022): Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля URL: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2022-272-2-7-14> (дата звернення: 10.04.2024).

3. Могильний Г.А., Аналіз програмно-апаратних засобів створення системи з віддаленим доступом до навчальних комп'ютерних лабораторій закладів середньої освіти. № 1 (277) (2023): Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля URL: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2019-256-8-5-19> (дата звернення: 10.04.2024).

4. What is Wake-on-LAN? URL: <https://www.manageengine.com/> (дата звернення 17.04.2021).

5. Wake-on-LAN (англомовна) URL: <http://surl.li/stdkd> (дата звернення 18.04.2021).

6. Wake-on-LAN (укр) URL: <https://uk.wikipedia.org/> (дата звернення 20. 04. 2021).

7. Mikrotik download URL:<https://mikrotik.com/download> (дата звернення: 10.04.2024).

8. Depicus wol gui download URL: <https://www.depicus.com/wake-on-lan/wake-on-lan-gui> (дата звернення: 10.04.2024).

9. Wake on LAN (Magic Packet) download URL: <https://apps.microsoft.com/detail/> (дата звернення: 10.04.2024).

10. SolarWinds Wake-On-LAN download URL: <https://solarwinds-wake-on-lan> (дата звернення: 12.04.2024).

Тематичний напрям 4 ЕКОНОМІКА, МАРКЕТИНГ, МЕНЕДЖМЕНТ І ФІНАНСИ

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ВИКОНАВСЬКОЇ ДИСЦИПЛІНИ У СТРУКТУРІ УПРАВЛІННЯ

Мотунова Наталія Вікторівна,

директор, викладач

Відокремлений структурний підрозділ
«Фаховий коледж Державного закладу «Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка»,

м.Лубни, Україна

motunova@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-4461-8230>

Анотація. У статті розкрито терміни: персонал, кадри, трудовий колектив, управління персоналом. Проаналізовано принципи на яких повинно базуватися управління персоналом. Визначено поняття „дисципліна” в інституціональному, поведінковому, організаційному, виконавському, методичному аспектах. Обґрунтовано поняття та сутність виконавської дисципліни. У контексті дослідження розкрито поняття відповідальності та виокремлено типи відповідальності суб’єкта.

Ключові слова: людський чинник; управління персоналом; дисципліна; виконавська дисципліна; відповідальність.

Abstract. The article explains the terms: personnel, personnel, labor force, personnel management. The principles on which personnel management should be based are analyzed. The concept of "discipline" is defined in institutional, behavioral, organizational, executive, methodical aspects. The concept and essence of executive discipline are substantiated. In the context of the research, the concept of responsibility is revealed and the types of responsibility of the subject are distinguished.

Key words: human factor; HR; discipline; executive discipline; responsibility.

Постановка проблеми. Використання технічних засобів автоматизації документообігу, впровадження системи електронного документообігу не може вирішити всіх питань, пов’язаних з раціоналізацією ділових процесів. Одна з найважливіших умов, завдяки якій забезпечується продуктивна робота будь-якої організації – це виконавська дисципліна. Саме від неї залежить злагодженість роботи всього колективу та ефективність функціонування організації. Людський чинник є вирішальним, оскільки виконання документів та рівень виконавської дисципліни неможливо автоматизувати. Важливість виконавської дисципліни однакова як на початкових, так і на більш високих щаблях ієрархії управління в організації. Структура будь-якої організації складається з окремих підрозділів, ділянок, цехів тощо, у кожного з яких – свої функції та завдання. У той же час, у кожному підрозділі працюють співробітники, які виконують конкретні функціональні обов’язки. Чим краще вони виконують свої завдання, чим сумлінніше підходять до роботи й до виконання інструкцій (наказів, розпоряджень, доручень та ін.), тим вищою є виконавська дисципліна, а отже, й ефективність усієї організації в цілому. Виконавська дисципліна потрібна, у першу чергу, для того, щоб гарантувати оперативне та своєчасне виконання виробничих завдань на належному рівні. Йдеться як про доручення, які надаються окремим співробітникам та формують масштабне виконання певних видів робіт, так і про поточне виконання працівниками своїх функціональних обов’язків, що загалом впливає на успішність функціонування організації.

У зв’язку з цим, дослідження виконавської дисципліни є важливим аспектом оптимізації системи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виконавської дисципліни у державному управлінні висвітлена в роботах таких вчених: В.Б. Авер'янов, В.Д. Бакуменко, В.М. Баришніков, Н.П. Бортник, С.Д. Дубенко, М.Я. Задорожна, Ю. Кальниш, В.Я. Малиновський, Т.В. Мотренко, Н.Р. Нижник, О.Ю. Оболенський, В.М. Олуйко, О. Я. Прохоренко, С.М. Серьогін, В.І. Старков тощо.

Постановка завдання. Хоча в дослідженні виконавської дисципліни у державному управлінні велика кількість наукових напрацювань, але варто більше уваги приділяти саме обґрунтуванню поняття та сутності виконавської дисципліни як засіб раціоналізації документообігу, що дасть змогу забезпечити її для успішного функціонування організації.

Мета дослідження полягає у обґрунтуванні поняття та сутності виконавської дисципліни на підприємстві.

Визначення методики дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у роботі було використано такі методи дослідження: аналіз, синтез; систематизація, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В управлінні організацією важливе місце посідає людський чинник. Людина – найскладніший об'єкт управління в організації, оскільки, на відміну від матеріальних чинників виробництва, вона має інтелект, що дає їй можливість самостійно ухвалювати рішення, діяти, критично оцінювати висунуті до неї вимоги; тільки людина здатна до постійного вдосконалення та розвитку. Саме це є найбільш важливим джерелом для підвищення ефективності функціонування організації [1, с. 6].

Для характеристики сукупності працівників підприємства в сучасній науковій літературі використовують різні терміни: персонал, кадри, трудовий колектив тощо. Термін „персонал” означає особовий склад чи працівників установи, підприємства, організації, що складають групу за професійними чи іншими ознаками. Синонімом до терміна „персонал” є „кадри” – штат працівників тієї чи іншої галузі діяльності, виробництва, організації. Кадри є головним елементом усієї системи управління й одночасно можуть поставати як об'єктом, так і суб'єктом управління. Здатність одночасно поставати як об'єкт і суб'єкт управління становить основну специфічну особливість управління персоналом. *Трудовий колектив* підприємства утворюють усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Повноваження трудового колективу визначаються законодавством [2].

Управління персоналом – це процес планування, підбору, підготовки оцінки й удосконалення кадрів, спрямований на раціональне їх використання та підвищення ефективності виробництва.

На думку дослідників, управління персоналом повинно базуватися на таких принципах:

1. Людина – основа корпоративної культури. Успішні підприємства надають великої уваги персоналу; коли людей ставлять в основу змін, то вони є рухомою силою цих змін.

2. Менеджмент – для всіх. Управління повинно базуватися на трьох рівнях: вище керівництво, середнє керівництво („команда”) і низова ланка „співробітники”).

3. Ефективність як критерій успіху організації полягає в досягненні цілей з оптимальним використанням ресурсів і максимізації прибутку.

4. Взаємовідносини як критерій успіху організації.

5. Якість як критерій ефективності. Необхідно працювати з п'ятьма взаємопов'язаними підсистемами якості: особиста якість, якість команди, якість продукту, якість сервісу та якість організації.

6. Команда як критерій успіху організації. Усі, хто працює в організації, є її співробітниками. Усі вони є членами соціальної групи.

7. Навчання – ключ до розвитку та змін, а також невід'ємна частина процесу просування організації.

Перш ніж розглянути поняття „виконавська дисципліна”, зупинимося на дефініції „дисципліна”. Як зауважують дослідники, дисципліна – точне, своєчасне й неухильне додержання встановлених правовими та іншими спеціальними нормами правил поведінки в державному й громадському житті. Дисципліну розглядають в інституціональному, поведінковому, організаційному, виконавському, методичному аспектах [3].

В інституціональному аспекті дисципліна характеризується як сукупність норм, правил, процедур, вимог, які вироблені й затверджені в управлінській системі й підлягають виконанню кожним, хто в ній діє або з нею зіштовхується.

Поведінковий аспект дисципліни виявляється у додержанні норм управлінського (службового) спілкування, виконавського порядку, взаємовідносинах людей в управлінських процесах, морально-психологічному кліматі в колективі.

Організаційний аспект дисципліни виявляється у формуванні основних показників управління, організації взаємодії багатьох елементів управлінської системи, гармонізації управлінського впливу, підвищенні продуктивності управлінських зусиль, оптимізації організаційної структури.

У виконавському аспекті дисципліна характеризується як підпорядкованість відповідному керівникові, відповідальне ставлення до посадових функцій та повноважень.

Методичний аспект дисципліни виражається в таких моментах: характері регламентування діяльності, якості нормування, інструктуванні управлінської діяльності, повноті управлінської інформації, технічному забезпеченні, обслуговуванні службових місць, професійній підготовці кадрів, моральному та матеріальному стимулюванні.

Характерною ознакою дисципліни є виконавський зміст, який виражається в тому, що службовці підпорядковуються певному керівникові, виконують управлінські рішення, відповідально ставляться до своїх посадових функцій і повноважень. Виконання залежить як від самої особи, її установки, совісті, так і від певних зовнішніх умов: характеру регламентування, якості нормування та інструктування управлінської діяльності, повноті управлінської інформації, технічного обладнання та обслуговування службових місць, оптимальності організаційної структури, рівня загальної та професійної підготовки кадрів, продуманості морального й матеріального стимулювання державної служби, морально-психологічного мікроклімату в управлінських колективах [3].

Термін „виконавська дисципліна” знаходить своє відображення у взаємодії працівника (працівників) зі своїм роботодавцем. Виконавська дисципліна – це показник відповідальності першого за виконання безпосередніх наказів керівництва чи його одиничних доручень. По суті, чим краще працівник виконує доручення свого керівництва, тим вищою є виконавська дисципліна .

Виконавська дисципліна характеризується як процес виконання працівником чи трудовим колективом наказів, вказівок, рішень і розпоряджень, які було ухвалено керівником. Ще під виконавською дисципліною розуміють своєчасне та висококваліфіковане виконання поставлених завдань. Коли організація складається з

кількох людей, то таке поняття, як виконавська дисципліна, нівелюється. У разі, якщо йдеться про велику установу, виконавська дисципліна, точніше її відсутність, може перетворитися на серйозну проблему.

У ринкових умовах господарювання суттєво змінюється роль працівника, який з пасивного виконавця перетворюється на активного учасника виробництва, може й бажає брати участь в управлінні, ухваленні рішень не лише тактичного, а й перспективного значення. Людський чинник стає головним чинником виробництва, а витрати на персонал, на його розвиток вважаються першочерговими інвестиціями підприємців [4, с. 3].

У сфері державного управління та інших сферах життєдіяльності суспільства термін „виконавська дисципліна” активно застосовується, починаючи з 2010 року у зв'язку з уведенням у дію Постанови КМУ „Про затвердження Порядку проведення перевірки стану виконавської дисципліни в органах виконавчої влади” від 15 вересня 2010 року, № 844 [5], якою передбачено визначити механізм здійснення контролю за організацією роботи з виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади України. На думку І. Яшутіна, це свідчить про активне застосування також правознавчого (законодавчого) підходу в трактуванні цього поняття, мотивами якого є забезпечення високої ефективності та дотримання строків виконання завдань, визначених актами законодавства та дорученнями КМУ та задля поліпшення стану виконавської дисципліни в органах виконавчої влади [6, с. 45 – 46].

В Інструкції з організації контролю за виконанням документів у системі Державної служби надзвичайних ситуацій України (далі – ДСНС) термін „виконавська дисципліна” трактується як неухильне додержання належного, своєчасного та якісного виконання посадовими особами органів і підрозділів ДСНС функціональних обов'язків (посадових інструкцій), наказів, доручень, рішень, нормативно-правових актів, планів, програм тощо [7].

Виконавська дисципліна характеризується всебічністю і різноманітністю своїх проявів, що дає змогу мати уявлення про відповідність результатів діяльності апарату управління загалом, окремих його органів, їхніх структурних підрозділів і працівників поставленим перед ними завданням і визначених їхніми службовими обов'язками, що сприяє здійснити правильну оцінку якості їхньої роботи, ставлення до виконання посадових обов'язків, відповідальності за досягнуті результати сучасним потребам [8, с. 54].

Індикатором виконання роботи на належному рівні має слугувати рівень дотримання виконавської дисципліни, який можна схарактеризувати як неухильне додержання належного, своєчасного та якісного виконання посадовими особами функціональних обов'язків (посадових інструкцій), наказів, доручень, рішень, нормативно-правових актів, планів, програм тощо [6, с. 46].

В умовах системної трансформації державного управління України виконавська дисципліна повинна бути постійним і цілеспрямованим комплексом дій, який забезпечує ефективну дієздатність системи органів публічної служби, що є важливим чинником одержання об'єктивної інформації про ситуацію, яка склалася, механізмом підтримки системи публічного управління України в сталому розвитку та може бути продовженням наших досліджень [8, с. 54].

На думку І. Яшутіна, рівень виконавської дисципліни залежить від умов сформованості або несформованості професійної мотивації публічних службовців, що вимірюється індикаторами змістовного та ефективного виконання ними посадових обов'язків, який забезпечать ціннісно-мотиваційний, кадровий, фінансово-економічний (або ресурсний) механізми [6, с. 46].

Більше того, ефективність виконавської дисципліни забезпечується, насамперед, чітким та злагодженим функціонуванням у межах закону всіх структурних підрозділів в органах державної влади: кожен повинен виконувати свою роботу професійно та гідно, усвідомлюючи свою відповідальність за доручену справу [Там само].

Говорячи про виконавську дисципліну, дослідники зупиняються на філософській категорії „відповідальність”. Згідно з дослідженнями К. Абульханової-Славської, критерієм повноти ухвалення особистістю відповідальності може слугувати узгодження необхідності з бажаннями й потребами, а тому – з ініціативою у здійсненні справи. Відповідальність, як і ініціатива, є передусім формою активності, якості, що розвивається в індивіда більшою чи меншою мірою залежно від того, наскільки суспільство надає йому свободу й наскільки він приймає суспільну необхідність. Ініціатива за вищого рівня розвитку відповідальності полягає у виході за межі необхідності, не в протиставленні, а в добровільному прийнятті й реалізації необхідного [9].

Гармонійне та продуктивне поєднання ініціативи та відповідальності дозволяє особистості зберегти свою автономію й високий рівень активності. Суперечливі форми зв'язку ініціативи й відповідальності знижують рівень активності особистості й позбавляють її відповідальності. Відсутність між ними внутрішнього зв'язку веде до активного використання готових зовнішніх моделей, правил тощо.

У контексті нашого дослідження необхідно зазначити, що вищезазначене розуміння дало підстави дослідниці виокремити типи відповідальності суб'єкта. Так, відповідальність виконавського, формального типу пригнічує ініціативу, а тим самим особистість опиняється в однозначній залежності від керівництва зовні, що позбавляє її якостей суб'єкта. Якщо відповідальність не розвинута, то необхідність стає чужою, примусовою, що й обмежує ініціативу суб'єкта. У такого типу відповідальність виявляється у формі обов'язку, тобто людина стає успішною лише як виконавець.

Другий тип відповідальності характеризується тим, що суб'єкт, будучи ініціативним, орієнтується лише на зовнішній успіх, однак внутрішньо відразу знімає з себе будь-яку відповідальність за реалізацію ініціатив.

Про третій тип відповідальності говорять тоді, коли ініціатива випереджає відповідальність, а отже, суб'єкт передбачає рівно стільки, скільки може взяти на себе, і самостійно все забезпечити.

На переконання К. Абульханової-Славської, оптимальним є такий тип відповідальності, за якого особистість спрямовує вимоги до самої себе, а відтак, висуває установку на подолання труднощів у власній діяльності.

У процесі наукового пошуку встановлено, що відповідальність розглядається і в контексті проблеми дисципліни. Так, науковці [9] зазначають, що життя вимагає від людини свідомої дисципліни та виконавської чіткості – рис, що в нашому характері репрезентовані слабо. Дисципліна – дотримання людиною правил поведінки в соціумі, чітке й організоване виконання ними своїх обов'язків, підкорення громадському обов'язку.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, виконавська дисципліна – це комплекс дій, який спрямований на неухильне дотримання належного, своєчасного та якісного виконання працівниками своїх функцій, відповідального ставлення до виконання посадових обов'язків. Перспективи подальшого дослідження – раціоналізація документообігу як технологічний процес.

Список використаних джерел

- 1. Маркова С. В., Олійник О. М.** Управління персоналом : навч.-метод. посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр”. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 80 с.
- 2. Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР**

при переході до ринкової економіки : Закон України від 01.01.2001 № 871-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/871-12/> (дата звернення: 18.03.2024). **3. Дисципліна та забезпечення законності в публічному адмініструванні.** URL: <https://pidru4niki.com/81318/> (дата звернення: 23.03.2024). **4. Данюк В.М.** Менеджмент персоналу : навч. посібник. вид. 2-ге. Київ : КНЕУ, 2006. 398 с. **5. Про затвердження Порядку проведення перевірки стану виконавської дисципліни в органах виконавчої влади** : Наказ від 15 верес. 2010 р. № 844. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 20.03.2024). **6. Яшутін І.** Теоретичні підходи до досліджень понять та механізмів забезпечення виконавської дисципліни в органах публічної служби. Public administration aspects. 2021. № 9 (4). С. 43 – 49. **7. Про затвердження Інструкції з організації контролю за виконанням документів у системі ДСНС** : Наказ МВС України від 19.05.2016 № 387. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення: 15.03.2024). **8. Яшутін І.** Поняття та сутність виконавської дисципліни в органах публічної служби. Право та державне управління. 2020. № 1. Т. 2. С. 50 – 56. URL: <http://pdu-journal.kpu.zp.ua> (дата звернення: 30.03.2024). **9. Золотухіна С. Т., Зеленська Л. Д., Зеленський Р. М.** Відповідальність як стрижнева цінність особистості. URL: <https://www.researchgate.net> (дата звернення: 10.04.2024).

ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНОЇ ГАЛУЗІ ПОЛТАВЩИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Горбатюк Людмила Михайлівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і маркетингу
Державний заклад «Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна

lyudmyla.gorbatyuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6142-8233>

Анотація. Визначено стан санаторно-курортної галузі України в умовах війни. Обґрунтоване вагоме значення діяльності санаторно-курортних закладів м. Миргород в умовах воєнного стану в країні. Досліджено основні перспективи розвитку курортних закладів міста Миргород в умовах продовження воєнних дій на території країни.

Ключові слова: туристична галузь, пандемія, воєнний стан в країні, санаторно-курортні заклади України.

Abstract. The state of the sanatorium-resort industry of Ukraine in war conditions has been determined. The well-founded significance of the activity of sanatorium-resort establishments in the city of Myrhorod in the conditions of martial law in the country. The main prospects for the development of resort facilities in the city of Myrhorod in the conditions of the continuation of military operations on the territory of the country were studied.

Key words: tourism industry, pandemic, martial law in the country, health resorts of Ukraine.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших галузей третинного сектору економіки для України являється туризм. Наша країна, за наявності природних ресурсів є однією з найбагатших країн світу. Туристична діяльність забезпечує суспільно-організовану економічну діяльність, соціальну інтеграцію та культурний обмін. Сектор туризму сприяє розвитку місцевої економіки, зокрема стимулює створення нових робочих місць, сприяє розвитку інфраструктури, популяризує пізнаність місцевості та відповідно стимулює надходження податків, та відповідно зростанню доходів місцевих бюджетів.

Місто Миргород, яке розташоване в Полтавській області, відоме не лише своїми природними ландшафтами та історичними пам'ятками, а й умовами для розвитку санаторно-курортного лікування. Миргород найбільш відомий своїми місцевими мінеральними джерелами, які мають унікальний склад та цілющі властивості. Вони успішно використовуються для лікування різних захворювань.

У цьому контексті дослідження розвитку туризму в місті Миргороді та його впливу на економіку місцевої громади та соціальну сферу довоєнного та воєнного періоду є досить актуальним.

Постановка завдання: проаналізувати поточний стан санаторно-курортного туризму міста Миргород, визначити його вплив на економіку регіону та обґрунтувати перспективні напрямки його розвитку в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен, хто працює, має право на відпочинок (ст. 24 Загальної декларації прав людини, ст. 45 Конституції України [1]).

Україна – це одна з багатьох країн світу, яка має великий природний та історичний спадок. Країна розташована в Східній Європі, на перетині різних природних зон і має розмаїття ландшафтів та кліматичних умов, що надає значний потенціал для розвитку різноманітних видів туризму. Лісні масиви, чисте повітря, мінеральні водні ресурси,

гірські райони сприяють не лише розвитку лікувально-оздоровчої галузі а й створюють унікальні можливості задля збереження і покращення здоров'я населення та продовження тривалості їх життя. Різноманітність рекреаційних ресурсів Україну сприяє розвитку туристичного сектору економіки.

Санаторно-курортна галузь України суперечливим сегментом ринку. Адже, згідно однієї сукупності ознак, галузь належить до сфери медицини та охорони здоров'я, за іншою – до сфери туристичної діяльності [1]. З однієї сторони, досліджувана нами галузь, являється важливою складовою відновлення трудового потенціалу населення України, з іншого, завдяки формуванню конкурентоспроможної курортної галузі на міжнародному ринку – стратегічно важливим напрямком наповнення бюджету країни.

Незважаючи на те, що Україна є однією країн, яка має значний потенціал для розвитку туристичної діяльності, варто зазначити. Проте, варто зазначити, що він використовується не повністю. Для прикладу: туристична сфера країни забезпечує не більше 2 % ВВП, тоді як в розвинених країнах світу вона складає 10 % і більше ВВП.

Законодавство про курортну галузь базується на положеннях Конституції України та Закону України «Про курорти» [2], який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні. Закон спрямований на забезпечення використання з метою лікування і оздоровлення людей природних лікувальних ресурсів, природних територій курортів, які є надбанням народу України, та їх охорони [2].

Україна протягом двох років повномасштабного вторгнення росії зазнала колосальних викликів. Военні дії, на території країни, суттєво вплинули на економічний стан країни, рівень життя населення.

На території України розподіл природних лікувальних ресурсів досить нерівномірний. Наразі центрами санаторно-курортного та оздоровчого туризму в Україні є гірські та передгірні райони Закарпаття, Івано-Франківщини та Львівщини [2]. Зокрема, Закарпаття має унікальні кліматичні умови, які є найбільш сприятливими для літньої рекреації. Це обумовлюється тим, що область оточена горами з півночі та заходу та відповідно має унікальні природні погодні умови.

З початком повномасштабного вторгнення росії в стан санаторно-курортної галузі України став катастрофічним. Через війну, Україна втратила більше 90 % своїх доходів від санаторно-курортного туризму. Особливо це стосується півдня та прибережних зон країни, де у морі стоїть ворожий флот та існує небезпека обстрілів. Трохи краща ситуація з Карпатським туристичним регіоном. Через віддаленість від зони бойових дій, розвиток туризму тут станом на початок 2023 року тут значно кращий. На початок 2023 року ситуація в галузі почала стабілізуватися на початку 2023 року, коли більшість санаторно-курортних закладів почали працювати у звичайному режимі.

Більшість санаторно-курортних закладів України, після повномасштабного вторгнення росії, відкрили свої двері для понад 40 тис. переселенців, які забезпечували собі проживання переважно самостійно. Це призвело до високої наповненості закладів. Окремі лікувально-профілактичні заклади були призначені для українських військових, які постраждали в боях та потребували термінового лікування та реабілітації.

Отже, лікувально-оздоровчий туризм являється одним з сегментів туристичної галузі, який спрямованим на поліпшення якості життя, популяризації природних ресурсів країни та покращення та підтримці фізичної та психологічної реабілітації населення. Він акцентує свою увагу на використанні природних ресурсів та медичних послуг для відновлення та продовження тривалості життя українців. Навіть в умовах воєнного стану, потенціал для розвитку лікувально-оздоровчого туризму, який має певні особливості та громадське значення, досить потужний та може сприяти залученню інвестицій, створенню нових робочих місць та активної підтримці місцевої економіки.

Полтавська область є досить привабливою для туристів, адже володіє достатнім потенціалом для розвитку туристичної діяльності. На території області знаходиться велика кількість культурно-історичних пам'яток, археологічних об'єктів, туристично-рекреаційних зон та інших ресурсів.

До початку повномасштабного вторгнення туристичну сферу визнано однією з найбільш пріоритетних для Полтавщини. З метою сприяння розвитку туристичної діяльності в області, на міській сесії була розроблена та прийнята програма «Полтава туристична» на 2020-2026 рр. Згідно з даною програмою, для розвитку туристичної діяльності заплановане залучення 9 млн бюджетних коштів [3].

Визначимо кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів Полтавської області протягом 2013-2017 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів Полтавської області, 2013-2017 рр.

Види санаторно-курортних та оздоровчих закладів	Роки					2017 р. у % до 2013 р.
	2013	2014	2015	2016	2017	
Санаторії та пансіонати з лікуванням, од.	13	13	13	13	13	100,0
Санаторії-профілакторії, од.	5	5	2	2	2	40,0
Будинки і пансіонати відпочинку, од	1	1	1	–	–	х
Бази відпочинку та інші заклади, од	11	11	12	13	12	109,1

Джерело: розраховано автором на основі [4]

Аналіз даних табл. 1 свідчить, що кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням протягом 2013-2017 рр. в Полтавській області не змінювалась і складала 13 од. Проте, кількість санаторіїв-профілакторіїв в регіоні зменшилась протягом досліджуваного періоду на 3 од. і у 2017 р. склала 2 од. В області спостерігається незначне коливання кількості баз відпочинку та інших закладів.

Наведені дані не є цілком актуальними, оскільки інформація подана за період 2012-2017 р., тобто фактично дані п'ятирічної давності. Проте, інша офіційна інформація, на жаль, відсутня.

Визначимо основні санаторно-курортні заклади Полтавщини (рис. 1).

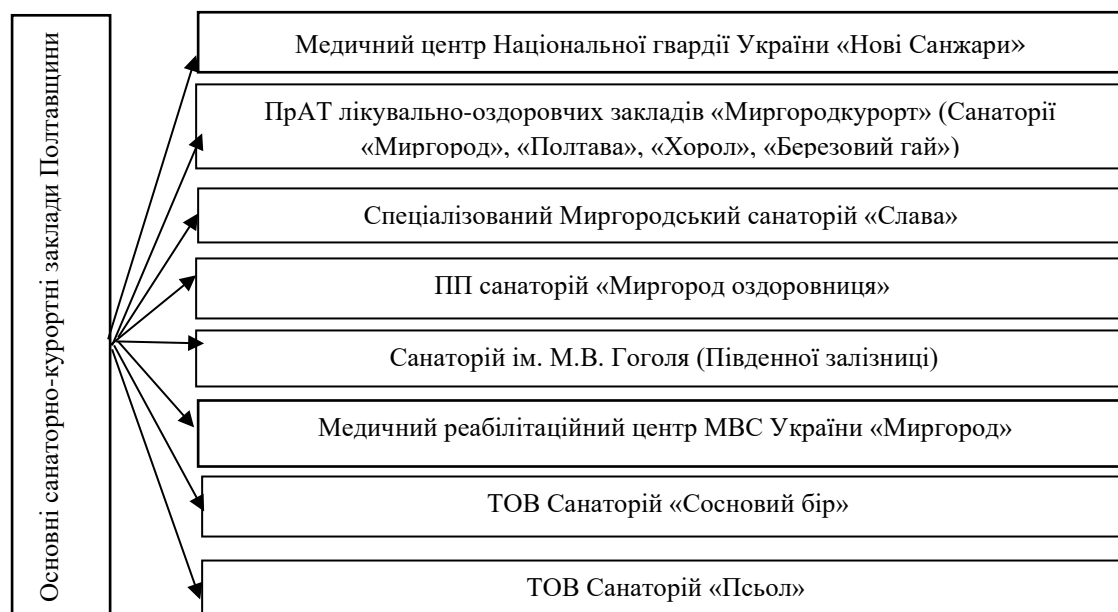

Рис. 1. Основні санаторно-курортні заклади Полтавської області

Аналіз рис. 1 свідчить, що переважна більшість санітарно-курортних закладів області (8 од.), знаходиться саме у м. Миргород. Тому об'єктом наших подальших досліджень будуть саме заклади цього славнозвісного курортного міста.

Місто Миргород, яке розташоване в Полтавській області, відоме не лише своїми природними ландшафтами та історичними пам'ятками, а й умовами для розвитку санаторно-курортного лікування. Миргород найбільш відомий своїми місцевими мінеральними джерелами, які мають унікальний склад та цілющі властивості. Вони успішно використовуються для лікування різних захворювань.

Тут протягом усього року діють санаторії, загальнокурортний бувет з мінеральною водою, яка має унікальний склад. Відстань від м. Києва до Миргорода приблизно 250 км.

Історія санаторно-курортного лікування в Миргороді нараховує десятиліття успішної роботи та задоволених пацієнтів. У місті розташовано чотири основних курортно-санаторних заклади: ПрАТ лікувально-оздоровчих закладів «Миргородкурорт», Санаторій ім. М.В. Гоголя (Південної залізниці), Медичний реабілітаційний центр МВС України «Миргород» та Спеціалізований Миргородський санаторій «Слава» (рис. 2).

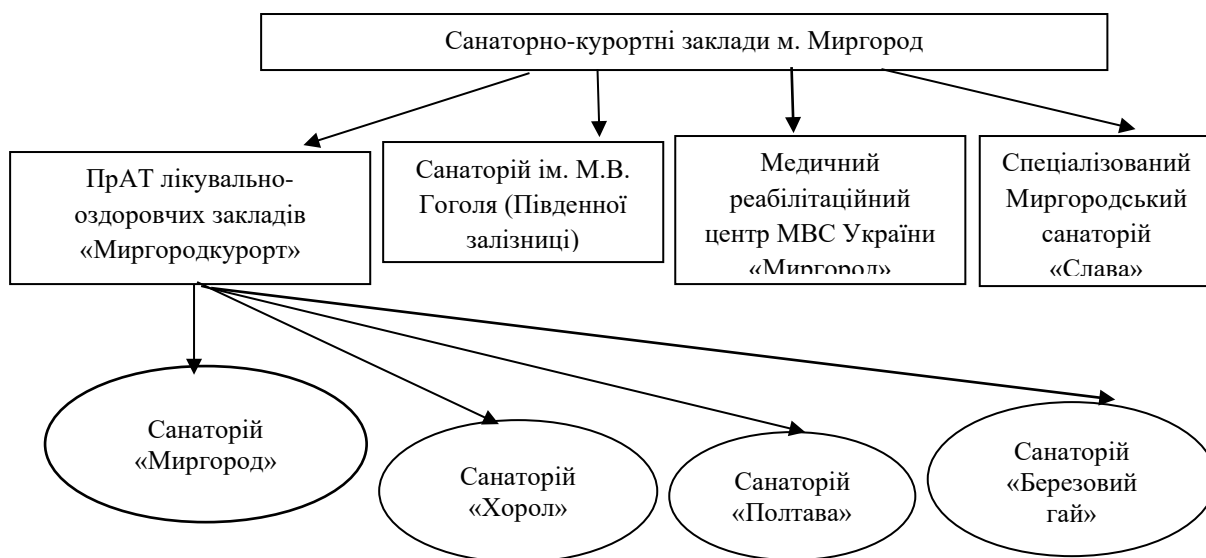

Рис. 2. Санаторно-курортні заклади міста Миргород, 2024 р.

Найвідомішим є об'єднання курортів «Миргородкурорт». До нього входять чотири курорти-санаторії: «Миргород», «Полтава», «Хорол» та «Березовий гай». Всі вони обладнані всім необхідним для якісного лікування та відпочинку. Територія «Миргородкурорту» включає велику частину лісу, в якому ростуть соснові, мішані та березові ліси. На його території також знаходиться приватний курорт «Райдужний».

«Миргородкурорт» спеціалізується на комплексному професійному лікуванні за допомогою мінеральних вод, грязей та фізіотерапевтичних процедур [5]. Його санаторії відомі своєю високою якістю надання послуг та кваліфікованим медичним персоналом, який забезпечує якісне лікування та відпочинок.

Наступним закладом курортної галузі м. Миргород є Миргородський реабілітаційний центр (МРЦ) Міністерства внутрішніх справ України «Миргород». Розташований центр у привабливій північній частині міста, на острові площею 46 га, оточеною річкою Хорол. Цей заклад призначений для надання медичної допомоги, реабілітації та відпочинку працівникам правоохоронних органів, військовослужбовцям

внутрішніх військ та конвойної охорони, членам їх сімей, пенсіонерам правоохоронних органів, учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, учасникам бойових дій, інвалідам усіх категорій та іншим громадянам. Заклад створено для підтримання та поліпшення здоров'я людей, які потребують спеціалізованої допомоги та відпочинку [6].

Окрім цих закладів, в Миргороді розташовується структурний підрозділ «Санаторій ім. М. Гоголя» регіональної філії «Південна залізниця» акціонерного товариства «Укрзалізниця». Санаторій заснований у 1981 році, розташований на просторі 23 га і має повний набір усіх необхідних умов для самостійного функціонування. Сучасні заклади Південної залізниці мають просто вражаючу лікувально-профілактичну базу. Санаторій ім. М. Гоголя, як ключова ланка залізничної медицини, надає високоспеціалізовану гастроентерологічну допомогу своїм працівникам та ветеранам. Відмінне науково обгрунтоване лікування, комфортне середовище та унікальний склад мінеральної води створюють ідеальні умови для поєднання ефективного лікування з приємним відпочинком у будь-який час року [7].

Наступним закладом лікування та відпочинку в м. Миргород є санаторій «Слава». Тут отримують лікування інваліди різних категорій, ветерани бойових дій, а також ліквідатори аварії на Чорнобильській АЕС, які мають можливість отримати путівки через управління соціального захисту населення у своєму регіоні. Використовуючи природні джерела, зокрема мінеральну воду «Миргородська», у поєднанні з фізіотерапією, гідротерапією, спеціальним харчуванням, психотерапією та дотриманням режиму, санаторій забезпечує повноцінне оздоровлення населення [8].

До початку пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення росії на нашу землю, курорти та санаторії в м. Миргород користувались дуже великим попитом у туристів України та закордонних країн. Офіційні дані Державної податкової служби свідчать про активне зростання туризму у 2021 році в різних областях України, зокрема м. Миргород. Це забезпечило значну кількість податкових надходжень до місцевих бюджетів. З початком повномасштабної війни в країні, закриття кордонів та відсутність авіасполучення, значно підвищило кількість внутрішніх туристів країною.

Визначимо основні обсяги реалізації санаторно-курортних послуг лікувально-оздоровчими закладами м. Миргород у 2021 р. (табл. 2).

Таблиця 2

**Основні обсяги реалізації послуг санаторно-курортними закладами
м. Миргород, 2021 р.**

Назва санаторно-курортного закладу	Обсяги реалізації послуг, %
ПрАТ ЛОЗ «Миргородкурорт»	81,62
Санаторій МРЦ МВД «Миргород»	4,44
Спеціалізований Миргородський санаторій «Слава»	0,07
Структурний підрозділ «Санаторій ім. М. Гоголя» регіональної філії «Південна залізниця» акціонерного товариства «Укрзалізниця»	13,87

Джерело: [9]

Згідно з даними, поданими у табл. 3.1, найбільший обсяг реалізації послуг, серед санаторно-курортних закладів міста Миргород у 2021 р. спостерігався у ПрАТ ЛОЗ «Миргородкурорт», а саме – 81,62 %. Незважаючи, на пандемію COVID-19, це свідчить про досить успішну діяльність приватного акціонерного товариства та високу його популярність серед туристів України та зарубіжних країн.

На другому місці за кількістю реалізованих послуг у м. Миргород є Структурний підрозділ «Санаторій ім. М. Гоголя» регіональної філії «Південна залізниця» – 13,87 %. Звісно, це значно менші обсяги реалізації, ніж у ПрАТ ЛОЗ «Миргородкурорт», проте вони засвідчують популярність цього закладу санаторно-курортної галузі м. Миргород.

Найменша частка реалізованих послуг у місті у 2021 р. спостерігалася у Спеціалізованого Миргородського санаторію «Слава». Це свідчить про досить низьку кількість наданих послуг курорту у 2021 р.

Збільшення обсягів реалізації санаторно-курортних послуг значно впливає на зростання кількості відпочиваючих. Чим більше людей користуються послугами даного виду туризму, тим більший попит він має. Визначимо та проаналізуємо частку відпочиваючих у санаторно-курортних закладах м. Миргород у 2021 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Частка відпочиваючих у санаторно-курортних закладах м. Миргород, 2021 р.

Назва санаторно-курортного закладу	Частка відпочиваючих, %
ПрАТ ЛОЗ «Миргородкурорт»	63,31
Санаторій МРЦ МВД «Миргород»	7,65
Санаторій «Слава»	11,29
Структурний підрозділ «Санаторій ім. М. Гоголя» регіональної філії «Південна залізниця» акціонерного товариства «Укрзалізниця»	17,75

Згідно за даними, поданими у табл. 3.2, ПрАТ ЛОЗ «Миргородкурорт» у 2021 р. мав найбільшу частку відпочиваючих, а саме: 63,31 %. Це свідчить про високий рівень популярності серед відпочиваючих та туристів, які обрали саме цей курортний комплекс для відпочинку та лікування. Інші курортні заклади міста мали значно меншу кількість відпочиваючих у порівнянні з «Миргородкурортом», зокрема: Структурний підрозділ «Санаторій ім. М. Гоголя» регіональної філії «Південна залізниця» – 17,75 %, Спеціалізований Миргородський санаторій «Слава» – 11,29 %. Найменше відпочивало у 2021 р., серед курортних закладів м. Миргород у санаторії МРЦ МВС «Миргород» – лише 7,65 % від загальної кількості відпочиваючих.

Проаналізовані нами дані знову засвідчили значну і лідируючу позицію ПрАТ ЛОЗ «Миргородкурорт» щодо реалізації санаторно-курортних послуг.

Санаторно-курортна галузь в Миргородській територіальній громаді на сьогоднішній день стикається з проблемою низької впізнаваності, недостатнього рівня маркетингової стратегії та промоції. Ці проблеми розвитку курортно-туристичної галузі є досить важливими, адже перешкоджають зміцненню позиції Миргородських курортів та санаторіїв як на внутрішньому, так і міжнародному ринках, а також призводять до низької наповнюваності лікувально-оздоровчих закладів міста.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Діяльність санаторно-курортних закладів м. Миргород в умовах воєнного стану і надалі відіграють досить вагоме значення, сприяють соціальній підтримці та оздоровленню внутрішньо-переміщених осіб країни. Незважаючи на складний фінансовий стан, охарактеризовані нами заклади, продовжують працювати та надати необхідні оздоровчі послуги. У зв'язку з цим, пошук перспективних напрямків розвитку галузі туризму в Україні, зокрема в м. Миргород потребують подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>. **2. Про курорти:** Закон України: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>. **3. Полтава** планує витратити на туризм 9 мільйонів

впродовж 7 років – кількісних результатів немає. URL: <https://poltava.to/news/53898/>.

4. Санаторно-курортне лікування осіб з інвалідністю. Офіційний сайт Полтавської обласної військової адміністрації. URL: <https://poda.gov.ua/news/162300>.

5. Миргородкурорт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>. **6. Медичний реабілітаційний центр** Міністерства внутрішніх справ України «Миргород». URL: <https://mirgorod-mrc.mvs.gov.ua/>.

7. Санаторій «Слава». <https://sanatoriyslava01.business.site/>.

8. Машкіна Г. В., П'ятка Н. С. Особливості функціонування суб'єктів туристичної індустрії в умовах війни. *Економіка та суспільство*, 2022. Вип. 44. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1833>.

9. Офіційний сайт Миргородської міської ради. URL: <https://myrgorod.pl.ua/files/sys/docs/>.

Тематичний напрям 5 ІСТОРІЯ, МИСТЕЦТВО ТА КУЛЬТУРА

ВИТОКИ ЕЛЛІНІЗМУ

Бреславець Андрій Романович,

4 курс, бакалавр, 014 Середня освіта (Історія)
Криворізький державний педагогічний університет,
м. Кривий Ріг, Україна

andrejbreslavec215@gmail.com

Панафідін Ігор Олексійович,

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри історії
Криворізький державний педагогічний університет,
м. Кривий Ріг, Україна

k_history@kdpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-9372-4969>

Анотація. Прийнято вважати що поєднання грецької ойкумени і світу Стародавнього Сходу почалося під час завоювань Александра Македонського (356 – 323 рр. до н. е.), саме тоді відбулося злиття цих двох культур і утворення нової – елліністичної. В якійсь мірі, це твердження можна назвати правильним, вплив Македонського є безперечним. Однак якщо заглибитися у процеси утворення елліністичної культури, то Македонським все не обмежується. Хоча і не таке масштабне, однак поєднання цих двох світів відбулося задовго до вище згаданих подій. То чому еллінізмом не можна назвати і більш ранні періоди існування грецького і східного світів? На це, а також на питання встановлення крайньої межі елліністичної культури і будуть надані відповіді у даній статті.

Ключові слова: Елліністична культура, Захід, Схід, синтез, греки, перси

Abstract. It is generally accepted that the combination of the Greek ecumene and the world of the ancient East began during the conquests of Alexander the Great (356-323 BC), it was then that these two cultures merged and a new one, Hellenistic, was formed. To some extent, this statement can be called correct, the influence of Macedonian is undeniable. However, if we delve into the processes of formation of Hellenistic culture, everything is not limited to Macedonian. Although not so large-scale, the combination of these two worlds took place long before the above-mentioned events. So why can't the earlier periods of the existence of the Greek and Eastern worlds be called Hellenism? Answers to this, as well as to the question of establishing the extreme limit of Hellenistic culture, will be provided in this article.

Key words: Hellenistic culture, West, East, synthesis, Greeks, Persians.

Вступ. Дихотомія Схід-Захід сьогодні є надзвичайно актуальною проблемою. Своєрідним вирішенням її міг бути міжкультурний синтез, який, проявився широкими цивілізаційними змінами у III ст. до н.е. – у формі унікального феномену – еллінізму.

Корені його можна простежити вже у II тис. до н.е.: культурні зв'язки між хетами та стародавніми жителями Греції мали доволі інтенсивний характер. Звичайно, говорити про якесь масштабне поєднання двох культур, а тим більше про еллінізм у II тис. до н. е. ми не маємо права. Тодішня взаємодія базувалася на тому, що греки були вдалими мореплавцями і купцями, а тому будь-яким володарям Анатолійського плато доводилося шукати з ними відносини, в тому числі і дипломатичні. Беззаперечні і більш цікаві докази існування взаємодій, торгівлі і навіть культурних впливів один на одного можна знайти, у Греції архаїчного періоду приблизно, в IX ст. до н. е., що підкріплюється незаперечними доказами – археологічними знахідками [3].

Так, в 1906-1910 рр. Британська археологічна експедиція проводила розкопки на території Спарти, а саме в стародавньому святилищі Артеміди Орфії. Серед численних знахідок важливими для нашої уваги, є знайдені там багаточислені східні зразки культури: зображення жуків-скарabeїв, янтарні вироби, художня обробка слонової кістки. Такі предмети могли потрапити в Спарту лише зі Сходу – з Малої Азії, Фінікії чи Єгипту. Тому ці знахідки дозволяють впевнено говорити про існування торгівлі між двома регіонами. Але було б дивно обмежитися лише імпортом матеріальних речей, адже без широкого контексту політичних подій – лише торгові зв'язки нам нічого не говорять, вони існували задовго до IX ст. Більш цікавим для нас є культурні впливи регіонів на цивілізацію греків, так як, східний вплив відчувається, у виробах спартанських ремісників архаїчного періоду. Зображення на кераміці тих часів демонструють нам людей одягнутих по «моді сходу», а їх бороди і волосся чітко нагадують асирійські, єгипетські та мідійські [3].

Археологічні знахідки, демонструють нам також східні мотиви помічаються і у виробах зі свинцю. Так, вироби останніх двох типів, які зображено на малюнку, запозичені зі Стародавнього Сходу, і наводять на думку що з території Ірану. Тоді як перші зображення дуже сильно нагадують асирійські мотиви.

Рисунок 1 – Вироби зі свинцю [3].

В роботах зі слонової кістки також дуже яскраво помічається, що за основу бралися східні прототипи. Причому що важливо, вище наведені приклади у жодному разі не копіюють, а лише постулюють східні мотиви, тобто автори намагались наслідувати певні канони мистецтва. Вочевидь, що лише Архаїчною Спартою ми не повинні обмежуватися в нашому аналізі джерел, але для історії Стародавньої Греції у вітчизняній традиції це яскравий приклад. Цілком логічним, на наш погляд, вважати, що східний вплив у вище названий період був актуальним для всієї Греції.

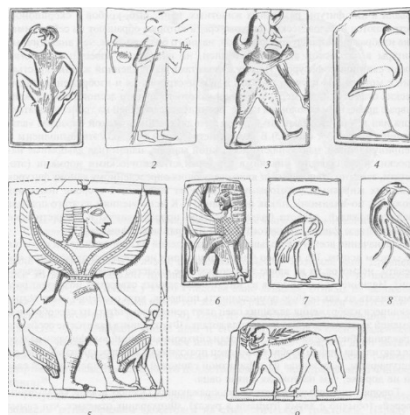

Рисунок 2 - Вироби зі слонової кістки [3].

Наведені приклади є наглядною демонстрацією того, наскільки довгими були відносини між двома регіонами. Проте називати таку взаємодію еллінізмом було б просто помилкою, це лише попередні етапи. Якщо переходити до основної теми нашої статті – еллінізму, то про більш-менш цілісне поєднання «Сходу» і «Заходу» ми можемо говорити в період існування Лідійського царства, під владою якого знаходилися грецькі міста в Малій Азії. Як греки в Малій Азії, так і греки на Балканах активно торгували, одружувалися та просто мали культурні контакти з лідійцями [1, с. 20].

Лідійське царство можна впевнено назвати однією із таких держав Стародавнього Сходу, що орієнтувалася на грецький світ. Найбільше це проявляється у відомій розповіді Геродота про легендарного лідійського царя Креза. Сам він був народжений від карійської жінки, а його брат, від жінки іонійського походження (шлюбні відносини між греками і лідійцями). Сам Крез був знаний в грецькому світі, насамперед як людина з надзвичайними багатствами [1, с. 20, 40-41]. Лідійське царство, наш погляд, саме за його правління і було початком зародження такого культурного феномену як елінізм.

Для прикладу, після підкорення малоазійських греків, у столицю Лідії – місто Сарди, почали активно прибувати, по різних причинах, мудреці і звичайні люди. Це явище було зворотнім й по відношенню до Греції. Одним з таких прикладів ділиться з нами Геродот і розповідає історію про відомого мудреця і афінського правителя Солона, який відвідав Лідію [1, с. 20-21].

Окрім цього, лідійський цар піклувався про грецькі храми, найбільш яскравий прикладом є храм Аполлона в Дельфах, який був буквально засипаний подарунками і золотом. Та подарунками все не обмежувалося, з тієї ж праці Геродота нам відомо, що Крез полюбляв звертатися до дельфійських оракулів для отримання пророцтв. Крез навіть отримав громадянство в Греції, а лідійці як почесні гості займали перші місця на олімпійських іграх. Держава ж Креза стала основним посередником в торгівлі між греками і Сходом, саме через Лідію проходили майже весь потік товарів, які далі шли на Схід чи навпаки. Очевидно що торгівельні відносини між греками і лідійцями у часи правління Креза досягли свого апогею [1, с. 20-23].

Чи є описане вище зародками еллінізму? На нашу думку так, адже період існування Лідійського царства можна впевнено назвати початковим етапом еллінізму, адже ми бачимо як грецька культура починає поєднуватися з культурою Стародавнього Сходу (регіоні Малої Азії). На основі приведених вище фактів ми бачимо результат цієї взаємодії – Лідійське царство, яке цілком можна назвати першою елліністичною монархією. З тією лише поправкою, що ми маємо на увазі, в основному, правління царя Креза. Тобто, такий початковий етап еллінізму обмежений хронологічно: представляє існування Лідії і правління Креза зокрема, та територіально: частина Малої Азії, а саме кордони Лідійського царства.

Еллінізм як особливий тип культури, як ми уже з'ясували вище, почав зароджуватись в межах Лідійського царства і повноцінно поширюватися на всю територію Стародавнього Сходу з виходом на історичну арену Кіра II Великого. З цими подіями ми виділяємо один цікавий момент, який можна назвати вершиною взаємних відносин між Лідійським царством і Грецьким світом.

Розуміючи всю небезпеку персидського завоювання, Лідійський цар заручився союзом найсильнішого грецького полісу – Спарти. І це дуже цікавий момент, адже цей епізод може претендувати на звання першого союзу між Європою і Сходом, в якійсь мірі. Звичайно, Спартанці в основному, напевно, орієнтувалися на захист греків в Малій Азії, з роботи Геродота відомо що після завоювання Сард, спартанці навіть заборонили Кіру завойовувати грецькі міста в регіоні. Та якими б там не були обставини, факт укладання такого союзу у нас є. І ми цілком можемо назвати його фінальним акордом початкового етапу еллінізму. Після похода Кіра Лідія перестає існувати як держава, і роль

поширювача еллінізму перебирає на себе Персія, головною ж дійовою особою стає Кір II Великий та його наступники [1, с. 42].

В результаті завоювань Кіра, окрім підкорення Лідії, всі грецькі міста Малої Азії також опинилися під владою персів. Однак, процеси по синтезу культур, які протікали тут вже довгий час продовжилися. Після завоювання Лідії персидському царю стали доступними всі багатства переможеного, вплив в Середземному морі та можливості більш ширшого культурного обміну. Нагадаємо, що Лідійське царство було посередником в торгівлі між Заходом і Сходом, після ж завоювання уже Перська держава успадкувала ці торгові шляхи та інтереси в Греції. Можна сказати, що Ахеменідська держава обернулася «обличчям» до Егейського моря і грецького світу, а разом з цим обернула і весь Стародавній Схід [2, р. 139-141].

Чому весь Стародавній Схід (обмежений територією Малої Азії)? А тому що Перська держава стараннями Кіра та його наступників вперше об'єднала головні держави тодішнього Сходу під однією владою і в межах однієї держави. А це означає що культурні впливи греків які раніше, в основному, обмежувалися територією Лідії, тепер могли вільно поширюватися величезною імперією.

Основними ж посередниками цієї взаємодії, як і в попередні часи, продовжували виступати греки Малої Азії, які тепер стали підданими Персидської держави. І хоча вони становили більшість саме на узбережжі Анатолії, враховуючи розміри імперії Ахеменідів їх можна було зустріти у всіх її частинах. Цікавою на нашій погляд була ситуація в Єгипті. Так, напередодні персидського завоювання греків там була надзвичайно багато. У Єгипті існувала велика кількість грецьких факторій, деякі з них перетворилися у повноцінні грецькі міста. Окрім цього, багато людей які знаходилися при дворі єгипетського фараона напередодні персидського завоювання за походженням були греками. Цілком логічно можна припустити, що описана вище ситуація залишилася такою ж і після приходу Камбіза до влади. Ну тобто Єгипет, в меншій мірі ніж Лідія, також піддавався грецьким впливам. Таким він увійшов у склад Перської імперії. А отже, як мінімум дві великі держави які увійшли в склад Перської держави були піддані грецьким впливам. У Єгипті ці впливи були не такими масштабними, тоді як Лідійське царство було повноцінним осередком початкового етапу еллінізму [2, р. 141-143].

Загальновідомо, що греки склали хоча і не значну, однак частину персидської армії, в основному це звичайно були малоазійські греки – основні посередники між двома. З правлінням Дарія Великого кордони імперії впритул підійшли до кордонів впливу європейських греків – було захоплено Македонію та Фракію та здійснено похід на скіфів.

Протягом десятиліть володарювання персів Азія вторгалася на територія Європи, і не тільки у вигляді ворожої армії. Постійними були дипломатичні контакти, диспути вчених, практики лікарів, поширення торговців – усі ці люди регулярно мандрували між континентами і несли з собою культуру, традиції і звичаї. В Ахеменідський період вони не зупинялися на Лідії, і не осідали в Єгипті, оскільки тепер ці люди могли йти на до більш «глибшого» Сходу, який став об'єднаним у складі однієї держави [2, р. 143-144].

Після греко-перських війн, коли було укладено мир між сторонами, Геродот зміг здійснити свою знамениту подорож для написання «Історії». Більш яскравого прикладу та доказу досягнення апогею синтезу двох культур ще до завоювань Александра Македонського, годі й шукати. Фундаментальна робота «батька історії» об'єднала в собі як історію «Заходу», так і історію «Сходу», як історію греків, так і історію численних народів Стародавнього Сходу. Написання «Історії» – логічне підбиття підсумків культурних досягнень тисячолітньої співпраці обох цивілізацій, яке викладене в одній праці, а отже, Геродота буде доречним назвати істориком який творив в елліністичну добу. Можна з упевненістю говорити, що культурний феномен під назвою

«елліністичний світ» який виникає після падіння Ахеменідської імперії, насправді зароджувався століттями, і народився в часи існування Лідійського царства, отримав розвиток в Ахеменідську добу і досягнув апогею уже після завоювань Александра [1; 2, р 145].

Висновки. Таким чином, чи був Александр Македонський ідейним фундатором еллінізму? За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок що не в повній мірі. Якщо поглянути на явище еллінізму, більш детально та прослідкувати витoki, то виявиться що Македонський цар був людиною, яка трансформувала процеси, які відбувалися задовго до нього, в абсолют. Він прискорив еллінізм своїми завоюваннями, однак зовсім не породив його.

Торгівля, наукові і культурні праці, грецькі ідеї і цінності – все це було на Сході вже давно і проникало туди поступово. Зв'язки між двома світами існували ще в II тис. до н. е., однак, як ми з'ясували, еллінізмом назвати їх було не можна. Справжній, однак локальний еллінізм зародився в Лідійському царстві, і досяг там свого максимуму в період правління царя Креза. Масштабності і поширення елліністична культура досягла в результаті завоювань Кіра II Великого, Камбіса II та Дарія I Великого. Держава Ахеменідів була осередком еллінізму до кінця свого існування, робота ж Геродота лише це зайвий раз доводить. Після ж падіння Перської держави за результатом походу Александра Македонського, елліністична культура досягла свого апогею уже в межах його імперії.

Список використаної літератури

- 1. Геродот.** Історії в дев'яти книгах. Пер. А. Білецького. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с.
- 2. Cambridge Ancient History.** Volume 4, Persia, Greece and the Western Mediterranean, c.525 to 479 BC, 2nd edition. Cambridge University Press.,1988. 788 p.
- 3. Dawkins R. M.** et al. The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta. London, 1929. 639 p.

**ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ НАРОДНОГО АРТИСТА УКРАЇНИ,
ПРОФЕСОРА КАФЕДРИ СПІВІВ І ДИРИГУВАННЯ
ЛНУ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ВОЛОДИМИРА САМАРЦЕВА**

Сбітнєва Людмила Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри музичного мистецтва і хореографії
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна
sbitneva.l@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5370-531X>

Анотація. У статті розкрито педагогічну творчість народного артиста України, професора кафедри співів і диригування Інституту культури і мистецтв ЛНУ ім. Тараса Шевченка Володимира Івановича Самарцева в період з 90-х років ХХ століття по 2014 рік. Показано, що розвиток оперного жанру в творчості студентів інституту культури і мистецтв набула значної активності саме в цей період. Діяльність педагогів і студентів вокального відділення в ці роки набула особливої творчої активності і, безперечно, впливала на розвиток музичної культури Луганська і Луганської області. Доведено, що педагогічна творчість Володимира Івановича Самарцева, відомого українського співака і музичного педагога кінця ХХ та початку ХХІ століття, найбільш яскраво простежується в розвитку творчості його студентів.

Ключові слова: музична культура Луганщини, вокальне мистецтво, оперні арії, камерне вокальне мистецтво, музично-педагогічна діяльність, художній образ, виконавські жанри.

Abstract. The article reveals the pedagogical creativity of the People's Artist of the country, professor of the Department of Singing and Conducting at the Institute of Culture and Arts of LNU named after Taras Shevchenko Volodymyr Ivanovich Samartsev in the period from the 90s of the 20th century to 2014. It is shown that the development of the opera genre in the work of students of the Institute of Culture and Arts gained significant activity precisely in this period. During this period, the activities of teachers and students of the vocal department gained special creative activity and undoubtedly influenced the development of the musical culture of the region. Luhansk and Luhansk region. It has been proven that the pedagogical creativity of Volodymyr Ivanovich Samartsev, a famous Ukrainian singer and music teacher of the late 20th and early 21st centuries, is most vividly traced in the development of creativity of his students.

Keywords: musical culture of Luhansk region, vocal art, opera arias, chamber vocal art, musical and pedagogical activity, artistic image, performance genres.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Традиції пісенної вокальної творчості українського народу, тернистий та цікавий процес розвитку вокального мистецтва на Луганщині, поступовий розвиток вокальної педагогіки в Луганську в кінці ХХ та на початку ХХІ століття викликають інтерес, не залишають байдужими нікого. Історія розвитку вокально-хорових жанрів України є безцінним скарбом, в якому втілена вся драматургічна історія нашого народу. Вагомий внесок в розвиток української вокальної культури в Луганську здійснили музичні педагоги Луганщини, серед яких найбільш яскравими стали В.І. Самарцев, Д.А. Якубович, В.М. Савченко, В. Андріяненко, Л.Г.

Азарова та інші. Вважаємо, що творчість представників Луганщини ще не достатньо представлена в публікаціях науковців і музикознавців.

Метою цієї статті є дослідження педагогічної діяльності народного артиста України, професора кафедри співів і диригування інституту культури і мистецтв ЛНУ ім. Тараса Шевченка Самарцева В. І.

Народився В.І. Самарцев в Казахстані, але в 1952 році сім'я повернулася на Батьківщину у станицю Новобілу Луганської області. Закінчив у Луганську професійно-технічне училище і працював та тепловозобудівному заводі. Але у вільний час співав в оперній студії БК ім. Леніна, де його і почув професор Привалов і порекомендував поступати в Харківську консерваторію. Після закінчення консерваторії працював солістом Харківської філармонії, та співав на сцені Харківського оперного театру.

В. І. Самарцев навчався в класі відомого оперного співака, народного артиста СРСР, професора Є. Червонюка, отримавши таким чином блискучу вокальну освіту з кваліфікацією оперного співака і камерного виконавця. Але ще в роки навчання в консерваторії співак працював в Харківській філармонії, де і отримував концертний досвід. Згодом чотири роки працював солістом Ансамблю пісні і танцю центральної групи військ в Чехословачії, приймав участь у відомому у Європі Міжнародному фестивалі «Пражська весна», також отримував лауреатські дипломи в республіканських вокальних конкурсах. Він був співаком, який став представником мистецтва свого краю далеко за його межами. Після повернення до України став солістом Київської філармонії, виступав неодноразово с концертами в Чорнобильській зоні. В 1987 р. повернувся в Луганськ і протягом майже двадцяти років працював в Луганській обласній філармонії. В репертуарі виконавця нараховувалося більш ніж 600 зразків класичної оперної музики і романсів, декілька естрадних вокальних циклів. Співак В. І. Самарцев ще на початку своєї блискучої кар'єри в Луганській обласній філармонії дивував усіх розмахом свого співочого дару, можливостями демонструвати різноманітні жанри вокального мистецтва. В його репертуарі були присутні майже всі басові партії оперної музики.

В. І. Самарцев був високоосвіченим вокалістом, він знав усі закони вокального виконавства, і це дозволяло йому створювати глибокі художні образи, які відображали життєву правду і сутність. Наприклад, Мефистофель Ш. Гуно в його виконанні був, дійсно, справжнім демоном. За допомогою яскравих фарб свого голосу, незрівняного тембру він створював різноманітні образи, які малювали перед слухачами людські трагедії, переживання. І після кожного виступу публіка відчувала емоційне потрясіння, дарувала артисту аплодисменти та емоційні відгуки «браво». В галузі камерної музики також створював самобутні та оригінальні вокальні образи, в яких він був і тонким ліриком і глибоким трагіком. В творчості відомого вокаліста був присутній різноманітний за жанрами і характеру репертуар, виконання якого дарувало слухачам красу музики і поезії. Його творчість охоплювала різні історичні епохи і стилі. Особливо йому давались складні психологічні образи, які були наповнені філософськими роздумами і несли в собі думки про сутність людського буття [3]. Вокально-виконавська культура В. І. Самарцева підкоряла всі концертні майданчики, на яких йому доводилося виступати. Вражає кількість підготовлених сольних вокальних програм, які звучали в філармоніях України, Росії, Азербайджану, Білорусії, Болгарії, Франції, Угорщини, Великобританії та інших країн. В. І. Самарцев спочатку отримав звання заслуженого, а згодом народного артиста України. Все своє творче життя В. І. Самарцев був у постійному пошуку, з інтересом сприймав все нове, що відкривалося йому в мистецтві і це відображалось в його вокальній творчості, яка зігрівала аудиторії своєю душевною щедрістю.

В Луганській філармонії В. І. Самарцеву довелося працювати з декількома творчими колективами, які йому акомпанували. Досить часто йому акомпанував тільки

баян, це відбувалося на концертах для слухачів шахтарських і сільських клубів. Він завжди позитивно впливав на імідж музичних колективів. Так, доволі часто артист виступав з симфонічним оркестром Луганської обласної філармонії, ансамблем «Київська Русь» та іншими. В 90 роки творчо співпрацював з інструментальним ансамблем «Alma Mater» під керівництвом Ю. Дерського, ансамбль експериментував, виконуючи твори академічної музики виконуючи в транскрипції і оригінальному аранжуванні для електронних музичних інструментів. Неодноразово співак приймав участь в міжнародних фестивалях, декадах української літератури і мистецтва, закордонних гастролях, святах, творчих звітах Луганської області в Києві, в програмах радіо і телебачення. Але, слід зазначити, завжди з великим задоволенням співав в клубі рідного села Новобіла, в госпіталі ветеранів Другої світової війни, де дарував своє мистецтво людям [1, с.156]

В кінці 90-х років став професором Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, викладав вокал в Інституті культури і мистецтв ЛНУ. Став одним з організаторів міжнародного конкурсу оперної, камерної вокальної музики ім. І. Паторжинського, який відбувся в Луганську 24-28 серпня 1997 року. І. Паторжинський - відомий український співак та педагог світового рівня, творче життя якого було пов'язане з Луганщиною, де він учителював, створював хори та очолював музичну школу в м. Алчевську при металургійному заводі.

В. І. Самарцев запросив для роботи у журі народного артиста України Д. Гнатюка (голова журі), народного артиста України А. Авдієвського, народну артистку України Є. Мірошніченко, професора Г. Паторжинську, заслужену артистку України Л. Сергієнко, народну артистку України О. Романенко, народного артиста України І. Пономаренка, народного артиста Росії Б. Штоколова, народного артиста України А. Бойко, народного артиста України Г. Дранова та відомого оперного співака Б. Ятича (Югославія). В конкурсі приймали участь молоді вокалісти, представники України, Росії, Китаю. У заходах фестивалю взяли участь лауреати та дипломанти міжнародних конкурсів - національний оркестр народних інструментів (художній керівник та головний диригент, народний артист В. Гуцал), симфонічний оркестр Луганської обласної філармонії (диригент Н. Пономарчук), концертний ансамбль «Київська Русь» (кер. В. Фалалєєв) та народні артисти України Ю. Багатіков, І. Попович, О. Білозір. Пропаганда української музики поставила симфонічний оркестр Луганської обласної філармонії в один ряд з передовими колективами України [2]. Так, оркестр став основним учасником фестивалю симфонічної камерної та хорової музики «Музичні прем'єри України», а у 1999 році оркестр брав участь у творчих звітах Луганської області в Національному Палаці «Україна». Державне журі визнало оркестр одним з найкращих в Україні.

Професор В.І. Самарцев приймав активну участь у підготовці студентських опер, які відбувались в інституті культури і мистецтв за участю симфонічного оркестру Луганської обласної філармонії. Перша опера «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського була поставлена у 2002 році. Режисером цього оперного спектаклю став заслужений діяч мистецтв Бурятії Моїсей Розин. Диригентом була викладач кафедри співів і диригування заслужений діяч мистецтв України Александрова О.А. Наступна опера «Алеко» Рахманінова була поставлена у 2003 році, вона була присвячена до ювілею композитора - 130 років з дня народження композитора. Головну роль виконував професор Самарцев В.І. Режисером цієї постановки став В. Пушной, ця опера була поставлена двічі у 2003 та 2004 роках, головну роль у другій постановці виконував учень В.І. Самарцева Д. Шепеленко . У 2005 році професор В.І. Самарцев в оперній студії кафедри з присутнім йому творчим ентузіазмом готував постановку опери «Євгеній Онегін» Чайковського, яка з успіхом і відбулась у 2005 році в Луганському обласному драматичному театрі. Виконанням опери керував київській диригент Е. Тутевич. У 2008

році розпочалася творча робота професора В. І. Самарцева над постановкою опери «Фауст» Гуно. Вперше в оперній студії звернулися до західно-європейської класики. Режисером став режисер Луганського драматичного театру Гришанин, а диригентом народний артист України, професор харківського національного університету мистецтв ім. Котляревського А. Калабухін. У 2009 році була поставлена опера «Паяци» Г. Леонковало на мові оригіналу. У виконанні цієї опери приймали участь юні циркачі-жонглери, вихованці Народного цирку обласного палацу культури. У 2010 році була поставлена «Сільська честь» Масканьї, головним диригентом оперної студії кафедри співів і диригування на той час був С. Черняк. Слід підкреслити, що головні ролі у всіх оперних спектаклях виконували учні народних артистів професорів кафедри В.І. Самарцева, В.М. Савченко і Д.А. Якубович, які впливали на розвиток вокальної майстерності та сценічної культури своїх учнів. За довгі роки педагогічної діяльності професор В.І. Самарцев неодноразово готував сольні концерти з симфонічним оркестром філармонії і ансамблем «Київська Русь», до яких залучав і своїх учнів, серед яких були і китайські студенти. Учні – Шепеленко Д., Попруга А., Даценко А., Самарцева Т., Кулдиркаєва О., Чжан Лян, Срібна О., Філаткіна Н., Буханцев Р. та багато інших з великою повагою і вдячністю ставилися до свого вокального педагога, розуміючи масштаб його таланту.

Висновки. З часом все більше починаєш розуміти той внесок в розвиток музичної культури м. Луганська, який зробив професор В. І. Самарцев. Його ім'я повинно назавжди залишитися в історії Луганського краю, як ім'я талановитого українського співака, мудрого вокального педагога, який всю свою майстерність і досвід намагався передавати своїм учням.

Список використаних джерел

1. Михальова Є. В постижении красоты. Луганськ: Поліграфічний центр «Максим». – 2013. - 335 с. **2. Кияновська Л.О.** Українська музична культура . - К.: ДМЦНЗКМ, 2002. - 178 с. **3. Самарцев В.І.** Співак и голос. Луганськ: Проза -Типографія «Престиж-Сервіс». – 2008 р. -160 с.

Тематичний напрям 6 ОСВІТА І ПЕДАГОГІКА

ГЕНЕЗИС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ СЛОВАЧЧИНИ ТА ЧЕХІЇ

Петрушкова Анастасія Миколаївна,

викладач кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням,
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
м.Полтава, Україна

anastasiapetrushkova44@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4972-9954>

Анотація. У статті досліджується досвід викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах Чехії та Словаччини з метою його використання для вдосконалення української системи вищої освіти. Аналізуються історичні аспекти мовної освіти в цих країнах, починаючи від Австро-Угорської імперії до періоду пандемії COVID19. Висвітлюються зміни в мовній політиці та методиках викладання після Оксамитової революції 1989 року, включаючи відмову від обов'язкової російської мови, впровадження принципу вільного вибору іноземної мови та комунікативних методик. Розглядаються стратегічні документи, що вплинули на реформування іншомовної освіти в період з 1995 по 2010 роки. Виокремлюються одиниці порівняння викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах Чехії та Словаччини, а саме: обов'язковість дисципліни, вибір мови, тестування перед початком курсу, методика викладання та навчально-методичні матеріали та здійснюється комперативний аналіз. Стаття підкреслює важливість адаптації успішного зарубіжного досвіду для створення конкурентоздатної системи вищої освіти в Україні.

Ключові слова: викладання, іноземна мова, заклад вищої освіти, Чехія, Словаччина.

Abstract. The article examines the experience of teaching foreign languages in higher educational institutions of the Czech Republic and Slovakia with the aim of improving the Ukrainian system of higher education. Historical aspects of language education in these countries are analyzed, starting from the Austro-Hungarian Empire to the period of the COVID19 pandemic. Changes in language policy and teaching methods after the Velvet Revolution of 1989 are highlighted, including the abandonment of the compulsory Russian language, the introduction of the principle of free choice of foreign language and communicative methods. Strategic documents that influenced the reform of foreign language education in the period from 1995 to 2010 are considered. The units of comparison of teaching foreign languages in higher educational institutions of the Czech Republic and Slovakia are singled out, namely: compulsory discipline, choice of language, testing before the course, teaching methods and teaching and methodical materials, and a comparative analysis is carried out. The article emphasizes the importance of adapting successful foreign experience to create a competitive system of higher education in Ukraine.

Keywords: teaching, foreign language, institution of higher education, Czech Republic, Slovakia.

Для створення сучасної та конкурентоздатної системи вищої освіти в Україні вбачаємо необхідність у вивченні досвіду сусідніх країн, що випередили нас у своєму розвитку. Прикладами таких країн є Чехія та Словаччина, які мають схожу історію державотворення, формування та розвиток вищої школи та соціально-економічні реалії.

Вітчизняні науковці все більше і більше цікавляться різними аспектами чеської та словацької освітньої системи. Так, Ю. Павлович досліджує розвиток змісту ранньої іншомовної освіти в країнах Вишеградської Четвірки (2017) [1]; Н.Шемуйко вивчає професійну іншомовну підготовку майбутніх фахівців гуманітарного профілю в університетах Словаччини (2017) [2]; Ю.Талалай Ю. Модернізація навчання іноземних мов у старших школах країн Центральної Європи в умовах мультилінгвізму (2017) [3]; М.Тадеева Сучасні тенденції розвитку шкільної іншомовної освіти в країнах-членах Ради Європи (2011).

Мета статті полягає у виявленні спільного та відмінного у викладанні іноземної мови в історичній ретроспективі у закладах вищої освіти Словаччини та Чехії.

Історично Словаччина та Чехія є дуже пов'язаними між собою країнами. Так, після поразки Австро-Угорської імперії в Першій Світовій війні у 1918 році була заснована спільна для словаків і чехів держава – Чехословаччина. До німецької окупації 1939 року вона була однією з десяти найбільш розвинутих країн світу [5, с. 322]. Освіта у Чехословаччині базувалася на культурних традиціях, гуманістичних ідеалах і національних принципах [6]. Проте подальші політичні події не сприяли її розвитку та процвітанню.

Іншомовна освіта має дуже давню традицію в Чехословаччині. Завдяки своєму географічному положенню вважалося природним для народів, що проживали в Центральній Європі, говорити однією, двома та навіть трьома іноземними мовами. Проте, вибір іноземної мови варіювався в залежності від історичного періоду. За часів Австро-Угорщини для простих людей наголос робився на угорській та німецькій мовах, однак для науковців головну роль відігравала латинська та французька. В період так званої першої Чехословацької республіки (1918-1939 рр.) ситуація була схожою, де німецька мова була першою іноземною. Після Другої Світової війни та політичних змін в кінці 1940-х рр. ситуація з навчання іноземної мови значно змінилася. Через ізоляцію колишніх соціалістичних країн, їх політичні лідери не підтримували іншомовну освіту, крім навчання російської мови, яка протягом багатьох років була обов'язковим предметом на всіх рівнях школи [7, с. 227].

Уважається, що з ХІХ століття предметна дидактика почала розвиватися як наука з викладання в межах педагогіки. Науковці Doulik Pavel, Jiri Skoda, Ivana Simonova, вивчаючи дидактику іноземної мови як наукову дисципліну, зазначають, що на початку ХХ століття започатковується ключовий підхід, що визначав здатність забезпечувати учнів інформацією та навчати їх як навчатися як ключовою компетенцією вчителя [8, с. 2]. Так, у 1912 році Вілем Матезіус вперше в Чехословаччині заснував кафедру англійської мови та літератури в Карловому університеті, а в 1926 році він був одним із засновників Празького лінгвістичного гуртка [9]. Упродовж 1960-х-1990-х рр. розвиток предметної дидактики (field/subject didactics) не підтримувався і проблеми вирішувались у межах загальної педагогіки, психології та загальної дидактики. З початку 2000-х рр. дослідження у предметній дидактиці розпочалися. Переважна більшість їх була

спрямована на організаційних формах викладання, методах викладання, спеціальних посібниках, підручниках та інших допоміжних матеріалах, включаючи роль сучасних технологій. Воївој ННЇЗДО у своїй роботі досліджував взаємовідносини між офіційною державною мовною політикою та фактичною мовною поведінкою чехів у ХХ столітті. Він стверджує, що в ХХ столітті, а саме в період 1939–1945 рр. та 1948–1989 рр. території теперішньої Чеської Республіки зазнали дуже жорсткої мовної політики [10, с. 29]. У своєму дослідженні він визначає лідируючу іноземну мову, що викладалася в різних освітніх закладах, пояснюючи природу її домінування в такі періоди як: 1) 1869–1939 рр.; 2) 1939–1945 рр.; 3) 1948–1989; 4) після 1989 р. Стосовно перших двох періодів (1869–1939 рр. та 1939–1945 рр.) він віддає перевагу викладанню німецької мови, в період 1939–1945 рр. – російської, а після 1989 р. – англійської. Серед передумов викладання німецької мови в перші два періоди автор виокремлює: 1) наявність прикордонних територій теперішньої Чеської Республіки з Німеччиною та Австрією; 2) проживання німецької громади на території теперішньої Чеської Республіки; 3) проживання євреїв, які розмовляли німецькою як другою іноземною; 4) німецька мова була єдиною офіційною мовою спілкування до кінця Другої Світової війни. Щодо передумов до викладання російської мови в третій період Воївој ННЇЗДО не приділяє багато уваги через те, що його цікавлять більше причини поганого володіння російською мовою. До них автор відносить: 1) більшість населення комуністичної Чехословаччини не бачило необхідності мспілкуватися російською мовою; 2) вони не підтримували значних контактів з росіянами; 3) туризм між Чехословаччиною та Радянським Союзом був досить обмеженим; 4) радянське вторгнення в Чехословаччину в 1968 р.

Після другого тоталітарного режиму в незалежній Чеській Республіці спостерігався «вплив мовної поведінки на мовну політику» [10, с. 28]. Так, в 1990-х рр. з'явився попит на вивчення англійської мови через усвідомлення чехами ролі англійської мови як глобальної [10].

Helena Šermáková у своїй дипломній роботі, вивчаючи розвиток викладання іноземної мови у Чехословаччині до 1989 року, виокремлює чотири періоди: 1) період першої республіки; 2) період протекторату; 3) період після 1945 року; 4) період після 1989 року [11].

Розглянувши існуючі класифікації з викладання та вивчення іноземних мов, зазначимо, що збільшення інтересу до вивчення іноземної мови спостерігається після 1989 р. [8, с.2]

У зв'язку зі спільним державотворенням та мовники політиками, вважаємо за доцільним розглядати процес викладання іноземної мови в університетах Чехії та Словаччини до 1989 року як такий, що має спільний характер. Само тому пропонуємо простежити схожості та відмінності у процесі викладання іноземної мови з 1990 року і до пандемії COVID-19.

Після Оксамитової революції навчання іноземної мови в Словаччині та Чехії почало поступово змінювати свої пріоритети, а саме: 1) вилучення обов'язкової російської мови; 2) принцип вільного вибору іноземної мови; 3) популяризація комунікативних методик; 4) реформування іншомовної освіти відповідно до європейських вимог та узгодження європейських вимог до іншомовної освіти згідно з національними планами.

Таблиця 1. Стратегічні документи щодо реформування іншомовної освіти у ВНЗ у Словаччині та Чехії протягом 1995 – 2010 рр. [12, доп.і перероб.]

Рік набуття чинності	Назва документа	Цілі для ВНЗ
1995	Біла книга, «Викладання і навчання на шляху до суспільства, що навчається» (The White Paper, Teaching and Learning: Towards the Learning Society)	Надавати підтримку для впровадження системи оцінки та системи гарантування якості, що охоплюють методи та матеріали, що використовуються для викладання іноземних мов; надавати підтримку обміну мовно-методичними матеріалами; розповсюджувати використання іноземних мов та ін.
2000	Лісабонська стратегія 2000 року	Сприяти вивченню мов Європейського Союзу та запровадити європейський вимір для освіти та навчання.
2003	Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (CEFR)	Використовувати документ як основу для розробки мовних програм та навчальних планів, проєктування дидактичних матеріалів та оцінювання знань з іноземної мови
2001	Європейське мовне портфоліо (ELP)	Сприяти прозорості та узгодженості в програмах вивчення мови; надати зрозумілий опис мовних компетенцій та кваліфікацій для сприяння мобільності та ін.
2003	Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004-2006	Покращувати мовну освіту, заохочувати вивчення кількох мов, підтримувати лінгвістичне розмаїття та вдосконалювати методики викладання мов.
2004	Європейський профіль з мовної освіти вчителя (ELTE)	Надати інструментарій із 40 пунктів, які пропонують включати до змісту навчальних програм з підготовки вчителів іноземних мов, аби забезпечити їх необхідними навичками і знаннями та іншими професійними компетенціями, збільшити їх професійний розвиток, надати більшої прозорості та портативності їхнім кваліфікаціям.
2010	Languages for Jobs : Providing multilingual communication skills for the labour market	Озброїти студентів лінгвістичними знаннями, необхідними для досягнення успіху на глобалізованому ринку праці, покращуючи їх працевлаштування та полегшуючи ефективне спілкування в різноманітних професійних умовах.

Викладання іноземної мови в Чехії з 1989 по 2020 р.

На початку 1990-х років Британська Рада почала співпрацю з багатьма навчальними закладами, зокрема закладами вищої освіти. Її діяльність була спрямована на розповсюдження знань, умінь та навичок з викладання та навчання англійської мови в країнах Центральної та Східної Європи. [13]. Окрім Британської Ради з 1990-х спостерігалася співпраця з Інформаційною службою США, Фондом Фулбрайта, Інститутом Гете та Французьким інститутом. Так само з 1990 р. неурядові та

неприбуткові Словацьке академічне інформаційне агентство (SAIA) та Словацька академічна асоціація міжнародного співробітництва (SAAIC) сприяють інтерналізації освіти та науки в Словаччині через свої різноманітні програми та послуги [14.]. Для викладачів така співпраця означала можливість отримати нові знання про підходи та методики викладання, нові навчальні матеріали та особистий професійний розвиток. Проте, аби отримані знання набули масового характеру, потрібен був час та викладацький ентузіазм.

На рівні вищої освіти всі типи навчальних закладів, незалежно від профілю випускників, включали іноземну мову в навчальний план як обов'язкову дисципліну під час навчання протягом перших двох семестрів один раз на тиждень упродовж 90 хвилин [7, с. 228].

Z.Gadusova, J.Hartanska викладання англійської мови на університетському рівні поділяють на викладання для спеціалістів непедагогічних спеціальностей (галузей знань) та викладання майбутнім вчителям-мовникам. Учені зазначають, що університетські кафедри серед іноземних мов надають перевагу саме англійській мові. Ці кафедри були утворені як централізовано, тобто враховуючи потреби факультетів всього університету, так і окремо more often на кожному факультеті університету. Враховуючи той факт, що факультети готують спеціалістів у різних сферах, то і програми навчання затверджуються їх власними *Boards of Trustees*, які мають право пристосовувати мовну складову навчального плану до потреб факультету. У результаті існують відмінності у характері навчання англійської мови на різних факультетах та університетах. Серед головних відмінностей автори зазначають такі: вступні іспити; навчальні алани, навчальні матеріали; підсумковий іспит. Перш ніж ми розглянемо кожен з особливостей, хочемо підкреслити важливість імплементації досвіду словацьких університетів щодо пристосування потреб в іноземній мові кожного факультету у вітчизняну практику.

Відносно вступних іспитів автори зазначають, що зазвичай обов'язковий вступний іспит з іноземної мови вимагається на факультетах спрямованих на гуманітарні, соціально-політичні науки, мистецтво, економіку та право. З одного боку, така вимога, на нашу думку, є обґрунтованою, адже спеціальності зазначених профілів є більш комунікативними за своєю природою. З іншого - часто перевіряються знання кандидатів, а не їх комунікативні навички.

Щодо навчального плану окремі факультети відрізняються тижневою кількістю занять з іноземної мови. Вони можуть варіюватися від двох до чотирьох занять на тиждень. Навантаження може залежати від того, чи є іноземна мова першою або другою. Окрім цього, факультети відрізняються кількістю семестрів, що призначені для викладання іноземної мови, від двох до восьми семестрів. Більш того, мета навчання іноземної мови відрізняється від факультету до факультету.

Перші роки викладання іноземної мови для спеціальних цілей на зазначених факультетах дуже залежали від використання підручників та навчальних матеріалів, що були опубліковані відомими британськими та американськими видавництвами. Пізніше прослідковується тенденція до створення та використання спеціально розроблених навчальних матеріалів, що були написані факультетськими викладачами та відображали реальні потреби та побажання своїх студентів. Серед них gadusova зазначають Keith, T. A. - *MoteSickâ*, Z. - *Archlebovâ*, Z.: *English for Architects*. STU Bratislava 2001; Ondrovâ, D.

- Badinská M.: International Relations. UMB Banska Bystrica 2001. Водночас зазначені матеріали викладачі доповнюють текстами та статтями з журналів, інтернету та інших медіа.

Підсумкове оцінювання іноземної компетенції студентів залежить від зазначених вище цілей та навчального плану [7].

Викладання іноземної мови в Чехії з 1990 по 2020 р.

Як і в Словаччині, так і в Чехії на початку 1990-х років ми спостерігаємо кооперацію закладів освіти з Британською Радою. До результатів такої роботи можна віднести: «Конференцію з викладання англійської мови в Брно» (1991), призначення британського лектора з певною відповідальністю за підвищення кваліфікації викладачів факультету освіти університету в Брно (1991), відкриття Ресурсного Центру Британської Ради (1991) та призначення регіонального тренера-методиста (1992).

Студент має право вибору іноземної мови, якої він буде навчатися в університеті. Частіше за всього обирають англійську або німецьку мову. Проаналізувавши веб-сторінки університетів Чеської Республіки, ми з'ясували, що існує декілька варіантів того, як забезпечується іноземна мова в університетах. По-перше, вона може бути забезпечена кафедрою прикладної лінгвістики або неофілології. По-друге, її можуть викладати співробітники мовного центру. Так, на факультеті менеджменту та інформатики в Hradec Kralove викладання іноземної мови здійснюється викладачами кафедри прикладної лінгвістики.

Науковці Hubackova S., Semradova I. зазначають, що викладання німецької мови відбувається у формі семінарських занять один-два рази на тиждень. У семестрі виокремлюють усього 15 семінарів. Студентів формують у семінарські групи без урахування їх інтересів, віку, статі та рівня володіння німецькою мовою [15].

Автори Hubackova S., Semradova I., Klimova B., говорячи про Faculty of Informatics and Management, University of Hradec Králové, відмітили, що до 2011 року всі студенти відвідували шість семестрів ESP, починаючи з першого семестру бакалаврської програми. Проте з 2013-2014 н. р. викладається тільки чотири семестри, починаючи з третього. Кожен семестр триває дванадцять тижнів. Для студентів денної форми навчання проводять одне заняття щотижнево, яке триває протягом 90 хвилин. Кожен курс іноземної мови за професійним спрямуванням підтримується онлайн-курсом у системі управління навчанням (Learning Management System, LSM) системою BlackBoard. З 2013-2014 н. р. був пілотований додаток BlackBoard Mobile Learn™ версії 4.0 для пристроїв Apple та Android. Завдяки цьому додатку студенти отримують мобільний доступ до своїх навчальних матеріалів, вони можуть створювати та/або брати участь у дискусійних форумах, використовувати сервіси електронної пошти, блогів, стежити за своїм прогресом та/або коментувати навчальний процес. На нашу думку, такий приклад Mobile-Assisted Language Learning (MALL) є дуже доречним в умовах зменшення аудиторних годин [16].

З огляду на доступні нормативно-правові документи та наукові публікації з викладання іноземної мови у закладах вищої освіти з 1990 по 2019 р. ми виділили такі одиниці для порівняння у Словаччині та Чехії, як обов'язковість дисципліни, вибір мови, тестування перед початком курсу, методика викладання та навчально-методичні матеріали. Результати порівняння представлені у таблиці нижче.

Таблиця 2. Викладання іноземної мови у закладах вищої освіти з 1990 по 2019 рр.

Одиниці порівняння	Словаччина	Чехія
обов'язковість дисципліни	обов'язкова дисципліна	обов'язкова дисципліна
вибір мови	переважно англійська мова	англійська або німецька мова в залежності від регіону
тестування перед початком курсу	переважно є (гуманітарний, соціально-політичний профіль, мистецтво, економіка та право)	Переважно є, проте не у всіх (University of Hradec Kralove)
методика викладання	до 2000-х років - переважно граматико-перекладний метод, audio-lingual methods (Zdena Králová), після 2000-х - комунікативний підхід, project based learning після 2010- CLIL, EMI, computer-assisted learning	до 2000-х років - переважно граматико-перекладний метод, після 2000-х - комунікативний підхід, project based learning, computer-assisted learning 2010-CLIL, EMI
навчально-методичні матеріали	до 2000-х років - використання підручників та навчальних матеріалів відомих британських та американських авторів; після 2000-х - створення спеціально розроблених навчальних матеріалів викладачами університету, доповнення автентичними матеріалами; з 2010 до 2019 р. впровадження змішаного навчання	до 2000-х років - використання підручників та навчальних матеріалів відомих британських та американських авторів; після 2000-х - створення спеціально розроблених навчальних матеріалів викладачами університету, доповнення автентичними матеріалами; після 2001р. впровадження змішаного навчання (University of Hradec Kralove); з 2010 до 2019 р. - використання інтернет ресурсів TED platforms, Crash Course etc.

Здійснивши порівняльний аналіз викладання іноземної мови у закладах вищої освіти Словаччини та Чехії, ми виявили багато спільних тенденцій, що пояснюється тим, що національні плани обох країн перебували під однаковим впливом європейських документів.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у порівнянні викладання іноземної мови у закладах вищої освіти Словаччини та Чехії у період пандемії COVID19 та пост-ковідний період.

Список використаних джерел

1.Павлович Ю. П. Розвиток змісту ранньої іншомовної освіти в країнах Вишеградської четвірки (90-і роки ХХ - перше десятиріччя ХХІ століття): дис. ... канд.

пед. наук : 13.00.01. Київ, 2017. **2. Шемуйко Н.В.** вивчає професійну іншомовну підготовку майбутніх фахівців гуманітарного профілю в університетах Словаччини: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти). Рівно, 2017.

3.Талалай Ю. О. Модернізація навчання іноземних мов у старшій школі країн Центральної Європи в умовах мультилінгвізму: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Дрогобич, 2017. 139 с.

4. Тадесва М. І. Сучасні тенденції розвитку шкільної іншомовної освіти в країнах-членах Ради Європи (порівняльний аналіз). : Дис... д-ра наук: 13.00.07. 2011.

5. World Education Encyclopedia: Educational Systems Worldwide, 2nd ed/ Marlow-Ferguson R. Vol.1, 2001.

6. Greger D., Walterová E. In Pursuit of Educational Change: The Transformation of Education in the Czech Republic, 2007 URL : <https://karolinum.cz/>

7.Gadusova Z., Hartanska J. Teaching English in Slovakia: Past, Present and Future / CAUCE. Revista de Filologia y su Didactica. 2002.-No. 25.-p. 225-251.

8. Pavel D., Skoda J., Simonova I. Foreign Language Didactics in Context of the Field: Case Study of the Czech Republic/ Journal of Computational and Theoretical Nanoscience, 2016 URL : doi.10.1166/asl.2016.6643

9.Duskova L. English Studiess at Charles University and the Prague Linguistic Circle: the Contribution of English Studies to the Circle's Constitution and Linguistic Theories/ La Linguistique, 2014, pp. 93-118 URL : <https://www.jstor.org/stable/24886322>

10.Hnizdo B. State Language Policies and Language Behaviour of the Czechs in the 20th Century/ Central European Papers pp. 20-31 URL : <https://www.ceeol.com/>

11.Čermáková H. The teaching of foreign languages and the process of preparation of teachers of foreign languages in the period 1990-2012: diplomová práce, 2015 URL oai:https://dspace.cuni.cz:20.500.11956/67533

12.Петрушкова А.М. Етапи розвитку викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах Польщі/ Історико-педагогічний альманах, 2017

13. Voices from the New Democracies: The Impact of British English Language Teaching in Central and Eastern Europe URL : <https://www.teachingenglish.org.uk/>

14.Kralova Z., Mala E. Teaching foreign languages in Slovakia (1918 - 2018)/XLinguae, Volume 11, 2018 URL : DOI: 10.18355/XL.2018.11.04.02

15. Hubackova S., Semradova I. Some specifics of foreign language teaching Procedia - Social and Behavioral Sciences 93, 2013 URL : DOI: 10.1016/j.sbspro.2013.09.336

16.Hubackova S., Semradova I., Klimova B. Blended learning in a foreign language teaching/ Procedia - Social and Behavioral Sciences Vol. 28, 2011, p. 281-285 URL : <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.11.054>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Птахіна Ольга Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри публічної служби й
управління навчальними закладами,
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна
olga.pth@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9672-4593>

Анотація. У статті зосереджено увагу на особливостях системи професійної підготовки державних службовців. Розглянуті складові системи професійної підготовки державних службовців та сучасні тенденції. Сформульовано умови ефективності та результативності професійного навчання.

Ключові слова: професійна підготовка, державна служба, державний службовець, професійна підготовка державних службовців, система професійної підготовки

Abstract. The article devoted to the peculiarities of the system of professional training state employees. The components of the system of professional training of state employees and modern trends are considered. The conditions of effectiveness and efficiency of professional training are formulated.

Key words: professional training, state employee, civil servant, professional training of civil servants, professional training system.

Постановка проблеми. Започатковане у 2016 році реформування державного управління було орієнтоване на створення професійної державної служби в уособленні професійних, добросовісних та етичних державних службовців. Саме це стало поштовхом для формування сучасної цілісної, мобільної та гнучкої системи професійного навчання державних службовців. Підвищення ефективності системи професійного навчання вимагає комплексних та сучасних підходів, які базуються на фактичних даних та є результатом діалогу, аналізу та спільної роботи різних груп стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку професійних компетенцій публічних службовців завдяки професійної підготовки в Україні опікувалися низка провідних вітчизняних учених, серед яких: Г. Атаманчук, К. Баранцева, Н. Гончарук, П. Василенко, І. Маноха, В. Міляєва, І. Мурашко, Н. Нижник, І. Нинюк, В. Олуйко, Л. Пашко, Б. Пономаренко, С. Серьогін, І. Сурай, С. Хаджирадєва, О. Хохлов. В своїх наукових працях науковці аналізують зміст, складові професійної компетентності, вплив навчання та підвищення кваліфікації на розвиток професійної компетентності, визначають системоутворюючі критерії та правове забезпечення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій професійної підготовки державних службовців та визначення умов і факторів щодо її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснення ефективної адміністративно-територіальної реформи в Україні передбачає кардинальну трансформацію сфери державного управління, її адаптацію до європейських стандартів для становлення високопрофесійної та дієвої публічної служби, що в свою чергу

зумовлює високі вимоги до державних службовців, діяльність яких потребує посиленої відповідальності, професійної майстерності, необхідної для якісного виконання службових завдань. Одним із принципів державної служби згідно Закону України «Про державну службу» визначено професіоналізм як компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 грудня 2017 р. № 974-р була затверджена Концепція реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад. Цим документом закладено концептуальні засади створення належних умов для забезпечення професійного розвитку публічних службовців через формування упорядкованої системи визначення їхніх потреб у професійному навчанні, забезпечення безперервності, обов'язковості, плановості професійного навчання публічних службовців, розвиток ринку освітніх послуг у сфері професійного навчання на засадах прозорості та добросовісної конкуренції із створенням відповідної системи моніторингу та оцінки якості освітніх послуг, запровадження механізму співпраці державних органів, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, програм міжнародної технічної допомоги, всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування, установ, закладів різних форм власності, що надають освітні послуги.

Професійне навчання - набуття та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації державного службовця для його професійної діяльності [2].

Для забезпечення принципу цілеспрямованості системи професійного навчання та відповідно до «Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад» система професійного навчання базується на таких принципах [56]: обов'язковості та безперервності професійного навчання протягом проходження державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, роботи в державних органах, здійснення повноважень депутата місцевої ради; цілеспрямованості, прогностичності та випереджувального характеру; забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; інноваційності та практичної спрямованості; індивідуалізації та диференціації підходів до навчання; відкритості та академічної добросовісності; наближеності освітніх послуг до місця проживання та проходження служби особи; гарантованості фінансування професійного навчання. Система професійного навчання державних службовців має чотири основні форми реалізації (підготовка; підвищення кваліфікації (за довгостроковими та короткостроковими програмами загального і спеціального змісту); стажування; самоосвіта). Слід зазначити, що у процесі впровадження реформи було нормативно врегульовано питання визначення потреб у професійному навчанні державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. А саме: обсяги державного замовлення на плановий рік та наступні за плановим роком два бюджетні періоди на навчання для здобуття ступеня магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування», підвищення кваліфікації за загальними професійними (сертифікатними) та/або короткостроковими програмами з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку державного управління та місцевого самоврядування; переліки напрямів (тем) для підвищення кваліфікації за спеціальними професійними (сертифікатними) та короткостроковими програмами; індивідуальна траєкторія професійного розвитку державних службовців з урахуванням встановлених для них на плановий рік завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності, а також самооцінки своїх компетентностей і професійних потреб.

У Положенні про систему професійного навчання зазначено, що способом реалізації публічними службовцями права на таке навчання, є: підготовка як успішне виконання публічними службовцями відповідної освітньо-професійної програми, що є підставою для присудження ступеня вищої освіти за рівнем магістра за спеціальностями, необхідними для професійної діяльності на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування, зокрема за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування»; підвищення кваліфікації як набуття публічними службовцями нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань; стажування як набуття публічними службовцями практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у професійній діяльності або галузі знань; самоосвіта як самоорганізоване здобуття публічними службовцями певних компетентностей у формі онлайн-навчання на освітніх веб-платформах, участі у конференціях, науково-практичних конференціях, фахових семінарах, тренінгах, майстер-класах, курсах з оволодіння практичними навичками тощо. Частиною другою статті 48 Закону України «Про державну службу» встановлено, що професійне навчання державних службовців проводиться за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством, через систему підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації, зокрема у сфері публічного управління та адміністрування, у встановленому законодавством порядку в навчальних закладах, установах, організаціях незалежно від форми власності, які мають право надавати освітні послуги, у тому числі за кордоном.

У 2021-2022 роках наказами Національного агентства України з питань державної служби (НАДС) удосконалено процедури відбору виконавців державного замовлення на професійне навчання, зокрема затверджено Положення про роботу Конкурсної комісії Національного агентства України з питань державної служби з відбору виконавців державного замовлення на підготовку здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування» та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (накази Національного агентства України з питань державної служби від 01 березня 2021 р. № 36-21 (зареєстрований в Міністерстві юстиції України 16 березня 2021 р. за № 341/3596) та від 18 травня 2022 р. № 33-22 (зареєстрований в Міністерстві юстиції України 30 травня 2022 р. за № 574/37910)). Атестація за результатами навчання здійснюється у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, або може проводитися в інших формах, визначених стандартами вищої освіти.

Підвищення кваліфікації – набуття учасниками професійного навчання нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань [1]. Підвищення кваліфікації здійснюється за програмами, які за змістом навчання поділяються на загальні і спеціальні. Загальні програми підвищення кваліфікації - програми підвищення кваліфікації, метою яких є підвищення рівня професійної компетентності учасників професійного навчання на основі раніше набутого професійного та життєвого досвіду та відповідно до загальних потреб державних органів, органів місцевого самоврядування. Спеціальні програми підвищення кваліфікації - програми підвищення кваліфікації, метою яких є підвищення рівня професійної компетентності учасників професійного навчання на основі раніше набутого професійного та життєвого досвіду та відповідно до їх індивідуальних потреб і спеціальних потреб державних органів, органів місцевого самоврядування.

Стажування - набуття учасниками професійного навчання практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у професійній діяльності або галузі знань [1]. Порядок

стажування державних службовців регламентується Наказом Національного агентства з питань державної служби від 03.03.2016 № 48 стажування характеризується такими ознаками, як: регламентується нормами адміністративного права; має обов'язковий характер, що є складовою принципу безперервності професійного навчання державних службовців; метою є підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, що ґрунтується на підставі уже набутого раніше професійного та/або життєвого досвіду, у відповідності до потреб органу державної влади; зміст стажування охоплює як оволодіння загальною інформацією щодо професійної діяльності або галузі знань на посадах в органах державної влади, так і значною кількістю спеціальної, зокрема щодо управління, державотворення, політики, функціонування інших органів державної влади, набуття навичок володіння іноземною мовою (у випадку проходження стажування за кордоном) тощо; має строковий характер та є формально визначеним – за результатами проходження стажування складається висновок про результати стажування, який містить відповідну оцінку виконання державним службовцем індивідуального плану стажування та її обґрунтування; має випереджувальний характер навчання – передбачає набуття тих навичок державними службовцями, які будуть необхідними у їх професійній діяльності, що дозволить покращити якість їх діяльності на відповідних посадах державної служби.

Самоосвіта - самоорганізоване здобуття учасниками професійного навчання певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, дозвіллям [1]. Специфічними ознаками самоосвіти як способу підвищення професійної компетентності державних службовців є: обов'язковий характер самоосвіти, що є складовою принципу безперервності професійного навчання державних службовців; метою є підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, що ґрунтується на підставі уже набутого раніше професійного та/або життєвого досвіду, у відповідності до потреб органу державної влади; зміст самоосвіти охоплює як загальні професійні питання (функціонування окремого державного органу та його окремих напрямів діяльності, зміни у законодавстві з питань державної служби, забезпечення гендерної рівності в державному управлінні, підвищення рівня володіння іноземною мовою), так і значну кількість спеціальної інформації щодо управління, державотворення, політики тощо; може здійснюватися як у заочній, так і в очній формах, шляхом участі у: конференціях; фахових семінарах; тренінгах; майстер-класах; курсах з оволодіння практичними навичками; формальна визначеність самоосвіти – за результатами проходження самоосвіти нараховуються кредити ЄКТС, які враховуються під час визначення результатів службової діяльності державних службовців.

Наказом Національного агентства України з питань державної служби від 27 травня 2022 р. № 36-22, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 09 червня 2022 р. за № 624/37960, забезпечено проведення конкурсного відбору виконавців державного замовлення на підготовку здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування».

Навіть попри функціонування публічної служби в умовах невизначеності у зв'язку із військовою агресією російської федерації – НАДС постійно займаються питанням вивчення потреб щодо професійної підготовки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування та підвищення їх кваліфікації. Проводить опитування державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, з метою визначення актуальних для них питань (зокрема підвищення кваліфікації), в умовах воєнного стану, визначення потреб у професійному навчанні; суб'єктів надання освітніх послуг та освітніх сервісів, що забезпечують доступність та ефективність професійного

навчання під час дії воєнного стану; задоволеності наданими освітніми послугами, а також проблем, з якими респонденти стикнулися у сфері професійного навчання під час воєнного стану. НАДС відповідно до «Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2019 року № 106, щороку формує перелік пріоритетних напрямів (тем) підвищення кваліфікації учасників професійного навчання за загальними професійними (сертифікатними) програмами та короткостроковими програмами за результатами вивчення загальних потреб у професійному навчанні державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування. Серед них такі, як: запобігання корупції, стандарти доброчесної та етичної поведінки; нові засади здійснення адміністративної процедури, інформаційна безпека (гібридні загрози, боротьба з дезінформацією), державна гендерна політика, розв'язання конфліктів, електронне врядування та демократія, європейська інтеграція, комунікація і взаємодія, проєктний менеджмент та інші [3].

Кафедра публічної служби й управління навчальними закладами Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за результатами проведення конкурсного відбору виконавців державного замовлення на підготовку здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем магістра протягом багатьох років здійснює підготовку за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування». Кафедра є випускаючою – здійснює підготовку професіоналів за освітнім ступенем магістра за наступними спеціальностями (освітніми програмами) 281 Публічне управління та адміністрування (освітня програма «Територіальне управління та місцеве самоврядування», освітня програма «Кадровий менеджмент», освітня програма «Соціальна сфера»). Інститут публічного управління і післядипломної освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка також організовує курси підвищення кваліфікації для державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Враховуючи перелік пріоритетних напрямів (тем) підвищення кваліфікації учасників професійного навчання за загальними професійними (сертифікатними) програмами та короткостроковими програмами викладачі кафедри постійно оновлюють та удосконалюють освітні компоненти освітніх програм.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Виходячи з того, що державна служба є особливою формою професійної зайнятості населення система професійного навчання державних службовців є пріоритетом державної політики у сфері державної служби. Вона передбачає підготовку, підвищення кваліфікації, стажування та самоосвіту. Професійне навчання забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації державного службовця, який необхідний для їх професійної діяльності. Професійне навчання державних службовців може бути ефективним та результативним лише за умови запровадження системного підходу до планування професійного та особистісного розвитку, зокрема, через складання індивідуальних програм професійного розвитку, які визначають потреби у професійному навчанні та постійному моніторингу виконавців замовлення на професійне навчання державних службовців.

Список використаних джерел:

1. Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: Постанова Кабінету міністрів України від 06.02.2019 № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.06.2024) **2. Про державну службу:** Закон України.

Редакція від 18.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 01.06.2024) **3. Про** затвердження переліків пріоритетних напрямів (тем) підвищення кваліфікації державних службовців, голів місцевих державних (військових) адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад за загальними професійними (сертифікатними) та/або короткостроковими програмами у 2024 році: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 23.08.2023. URL: <https://nads.gov.ua/npas/> (дата звернення 01.06.2024)

ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

Сайбекова Юлія Сергіївна,

провідний фахівець відділу аспірантури
Державний заклад «Луганський національний

університет імені Тараса Шевченка»

м. Полтава, Україна

saibekova.juls@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5000-8615>

Анотація. У даній статті висвітлено актуальність впровадження інноваційних методів навчання для розвитку критичного мислення учнів у контексті сучасної освітньої системи на уроках біології. Здійснено аналіз сучасних досліджень питання розвитку критичного мислення та експериментально перевірено ефективність впровадження технології розвитку критичного мислення на уроках біології у 6 класі.

Ключові слова: критичне мислення, навчання, технологія розвитку критичного мислення, методи навчання, урок біології.

Abstract. This article reflects the relevance of introducing innovative teaching methods for the development of critical thinking of students in the context of the modern educational system in biology lessons. Analysed the modern researches on the development of critical thinking and verified the effectiveness of introducing technology for the development of critical thinking in biology lessons in the 6th grade.

Key words: critical thinking, learning, critical thinking development technology, teaching methods, biology lesson.

Постановка проблеми. У сучасній освітній практиці спостерігається зростаюча потреба у впровадженні інноваційних методів та прийомів навчання, спрямованих на розвиток позитивної мотивації учнів до здобуття нових знань, а також формування навичок аналізу, інтерпретації та систематизації інформації з метою її подальшого використання в реальних життєвих ситуаціях і професійній діяльності. Застосування технологій розвитку критичного мислення на уроках стає особливо актуальним.

В Україні питання розвитку критичного мислення як інноваційного напряму освіти, виник наприкінці ХХ століття. Сучасні школярі зростають в умовах швидко змінюваного, динамічного суспільства, що кожного дня ставить перед ними численні завдання, тому репродуктивний стиль навчання став неефективним у новій системі освіти. Сьогодні вимагає від школи переходу до активних дослідницько-пошукових методів навчання, що дозволять учневі стати соціально мобільною, незалежною особистістю, що здатна мислити критично. У цьому контексті виникає потреба підвищення професійної компетентності вчителів через оволодіння технологіями розвитку критичного мислення. Особливу увагу слід приділити методам і прийомам впровадження цих технологій на уроках біології в рамках Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання критичного мислення як психолого-педагогічного явища розглядали всесвітньо відомі науковці такі, як: Д. Дьюї [1], Д. Халперн, Р. Пауль [2]. Серед сучасних науковців, що досліджують питання розвитку критичного мислення О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук [3]. До вітчизняних педагогів, що говорили про впровадження методів розвитку мислення належать: Г. Сковорода [4], І. Франко [5], В. Сухомлинський [6].

Оскільки тема розвитку критичного мислення на сьогодні є досить актуальною, то над розробкою методів навчання із запровадженням технології розвитку критичного

мислення працює багато вітчизняних сучасних педагогів, серед яких: О. Пометун, І. Сущенко, Л. Пилипчатіна, І. Баранова [7], А. Лякішева, І. Кашуб'як, В. Вітюк [8].

Постановка завдання. Визначити поняття «критичне мислення» як психолого-педагогічний феномен. Дослідити ефективність та доцільність впровадження технології розвитку критичного мислення на уроках біології.

Визначення методики дослідження. Аналіз наукової літератури, щодо розвитку критичного мислення. Дослідження ефективності впровадження технології критичного мислення на уроках біології у 6 класі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментальна мета сучасної освіти, за словами відомого американського мислителя Джона Дьюї, полягає у розвитку критичного мислення та формуванні навичок, які дозволяють адекватно оцінювати нові обставини та розробляти стратегії подолання проблем. Ця концепція вказує на те, що найважливішою задачею освіти є не просте передавання інформації, а стимулювання когнітивних процесів, що сприяють розвитку критичного мислення учнів [1].

Критично мислячий учень, здібний до різноманітних методів інтерпретації та оцінки навчальної інформації, в змозі виявляти протиріччя в текстах та систематизувати їх, аргументовано висловлювати свої погляди. Такий учень буде здатний успішно адаптуватися до змін в навчальному та професійному середовищі у майбутньому [3, 8].

Під час здійснення наукового дослідження перед нами постало завдання визначити власне поняття «критичне мислення». Під час опрацювання літературних джерел виявлено значну варіативність визначень поняття у різних авторів. Вони часто відображають лише окремі аспекти цього феномену, залежно від дослідницької мети конкретного автора. Водночас, в усіх цих визначеннях можна виокремити спільну сутнісну основу: «критичне мислення» - застосуванням когнітивних технік та стратегій, що підвищують ймовірність досягнення бажаного результату [2, 3].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволив зробити висновок, що критичне мислення складається з чотирьох компонентів: когнітивного, діяльнісного, особистісного та аналітичного (рис. 1).

Рисунок 1 – Компоненти критичного мислення

Технологія розвитку критичного мислення є глибоким та універсальним підходом, який може бути успішно використаним будь-яким вчителем для викладання будь-якого предмету, забезпечуючи стійкі педагогічні результати. Ця технологія передбачає систематичний підхід до навчання, спрямований на активний розвиток аналітичних, оцінювальних, інтерпретаційних та синтезуючих навичок учнів [8].

Структура уроку з використанням технології розвитку критичного мислення включає три основні етапи:

1. етап актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності, який спрямований на привернення уваги учнів до проблеми та викликання інтересу до теми обговорення.

2. етап сприймання й осмислення навчального матеріалу через практичну діяльність, що передбачає представлення теми та очікуваних навчальних результатів, забезпечення зрозуміння учнями змісту їхньої діяльності та надання навчальної інформації для виконання практичних завдань.

3. етап консолідації знань, умінь і навичок, що включає застосування знань та навичок відповідно до очікуваних результатів уроку, узагальнення вивченого, оцінювання результатів та рефлексію.

Для кожного етапу рекомендується використовувати різноманітні методики, що допоможе вчителю побудувати ефективну модель уроку.

Для проведення експериментальної частини дослідження було обрано 7 основних методик: «Обери зайве», «Павутинка дискусій», «ІНСЕРТ», «Квітка Блума», «Сократівське опитування», «ЗаХід», «Самооцінка». Дані методики використовувались на уроках біології в учнів 6-В класу Полтавської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 37, при цьому, учні 6-Г класу навчались за стандартною системою. Загальна кількість респондентів склала 62 учасники, експеримент тривав протягом місяця.

Для визначення результативності впровадження технології розвитку критичного мислення було використано 5 методик: тест «Критичне мислення» (адаптований) (Л. Старкі) – передбачав 8 питань; тест «Навіюваність» (С.Клаучек, В.Деларю) – передбачав 20 питань з короткими відповідями «так – ні»; методика «Творча уява» («Три слова») – учні мали створити речення з трьох випадкових слів; методика «Діагностика ригідності» – передбачав 50 питань з короткими відповідями «так – ні»; зріз знань на визначення середньої успішності учнів класу.

Після впровадження розробок уроків із використанням вищезазначених методик розвитку критичного мислення, ми провели моніторинг успішності учнів та визначили рівень зміни показників за обраними методиками дослідження. Експеримент показав, що учні 6-В класу, в навчальний процес яких була впроваджена технологія розвитку критичного мислення, виявили вищу зацікавленість у навчанні з біології, оскільки такий хід уроку значно відрізнявся від традиційного. Учні почали ефективніше готуватись до уроків, у процесі навчання стали краще розуміти зміст завдань і більш вільно висловлювати свої думки. Їх результати за моніторинговими дослідженнями показували значно кращі показники, на відміну від учнів 6-Г класу у яких динаміка змін не була надто помітною.

Загалом, середній бал 6-Г класу залишився незмінним 7,5 (62,5%), в той час як середній бал 6-В класу зріс з 7,3 (60,8%) до 8,4 (70%), тобто загальна успішність класу зросла на 9,2%.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, у висновку можемо відзначити ефективність та доцільність застосування технології розвитку критичного мислення на уроках біології. Така організація уроку сприяє зацікавленості учнів у процесі навчання та розвиває їхню здатність до ефективної роботи, використовуючи власні когнітивні здібності та попередньо набуті знання і навички.

У подальшому варто звернути увагу на опис та адаптацію різних методик розвитку критичного мислення до уроків біології у середній школі, оскільки на сьогодні значна частина наукових досліджень описує впровадження даних методик у навчальний процес у молодшій та вищій школі.

Список використаних джерел

1. Dewey J. How we think. Lexington : D C Heath, 1910. URL: <https://doi.org/10.1037/10903-000> (date of access: 05.06.2024). 2. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2020. 476 p. 3. **Загальна психологія:** підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2009. 464 с. 4. **Сковорода Г. С.** Дослідження, розвідки, матеріали: зб. наук. праць. К. : Наукова думка, 1992. 382 с. 5. **Франко І. Я.** Педагогічні погляди. Українська філологія. URL : www.linsuistika.com.ua (Дата звернення 04.06.2024). 6. **Сухомлинський В. О.** Павлівська середня школа. К. : Радянська школа, 1977. 640 с. 7. **Пометун О.,** Пилипчатіна Л., Сущенко І., Баранова І. Основи критичного мислення. Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. 74 с. 8. **Лякішева А. В.,** Вітюк В. В., Кашуб'як І. О. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі : навч.-метод. посіб. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДИТИНИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Синельникова Олена Віталіївна,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Соціальна робота. Соціальна педагогіка.

Практична психологія»

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

м.Полтава, Україна

elenkasinelnikova.72@gmail.com

Тунтуєва Світлана Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

м.Полтава, Україна

svitlana.tuntueva@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі соціалізації дитини підліткового віку, яка має особливі освітні потреби, й зумовлена несприятливою тенденцією щодо поширення інвалідності. Проблема потребує вирішення задля доступу до отримання якісної освіти дітьми з особливими потребами в закладі середньої освіти.

Ключові слова: соціалізація, заклад середньої освіти, особливості розвитку дитини підліткового віку, діти з особливими освітніми потребами, психолого-педагогічна проблема, програма, інклюзія.

Abstract. The article is devoted to the current problem, which is caused by an unfavorable trend in the spread of disabilities of the younger generation, which requires a solution to the issue of obtaining quality education for children with special needs in a secondary education institution.

Key words: socialization, secondary education institution, peculiarities of adolescent child development, children with special educational needs, psychological and pedagogical problem, program, inclusion.

Актуальність. Одним із найважливіших чинників прогресивного розвитку суспільства є гуманне, доброзичливе та дбайливе ставлення до дітей і молоді, які позбавлені можливості жити повноцінним життям через вади фізичного та психічного розвитку. Більшість дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП) позбавлена головного права, що визначено в Конвенції про права дитини, а саме – “росту в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові й розуміння”, а також можливості жити в умовах, “...в яких діти можуть брати активну творчу участь у соціальному і політичному житті своїх країн” [3].

Найголовнішими проблемами, які потребують негайного вирішення, залишається проблема соціальної ізоляції дітей з ООП і надзвичайно складні умови існування сімей, які виховують дітей з інвалідністю. Ці проблеми є своєрідним індикатором зрілості та цивілізованості будь-якої держави.

Інвалідність дитини обмежує її участь в активній діяльності. Така дитина відірвана від багатьох подій життя, важливих для її формування як особистості. Це позначається на її баченні самої себе, на адекватності самооцінки. Неадекватна, занижена самооцінка суттєво впливає на поведінку дитини. Її невпевненість у власних

силах знижує можливість досягти успіху. Хвора дитина внаслідок викликаних нездоров'ям обмежень вважає себе неповноцінною людиною. Зокрема, це стосується спілкування з іншими людьми, особливо з однолітками [2, с.35].

Діти з ООП потребують захисту й підтримки з боку оточуючих людей, проте вони повинні вчитись бути самостійними, піклуватись про себе, спілкуватись з однолітками. Під час адаптації до нових умов життя вони стикаються з труднощами особливого характеру, що іноді призводить до ускладнень [1, с.28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем освіти дітей з особливими потребами присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців: Ю.Василькової, А.Колупаєвої, Т.Ілляшенко, Л.Шипіциної та ін. Такі науковці як Ю.Василькова, Т.Ілляшенко, А.Колупаєва зазначають, що головною умовою дитячого благополуччя є почуття захищеності батьківською любов'ю та адекватне її сприйняття оточуючими.

Мета статті. Розкрити шляхи вдосконалення соціалізації дітей підліткового віку з особливими освітніми потребами в закладі середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Особливі освітні потреби дітей є важливою психолого-педагогічною проблемою, яка вимагає спеціальної уваги та підходу в освітньому процесі. Ці потреби виникають у дітей з різними видами навчальних, розвивальних або поведінкових особливостей, які потребують додаткової підтримки та адаптації в навчальному середовищі.

Для ефективного вирішення проблеми особливих освітніх потреб дітей, важливо:

- ідентифікувати потреби: раннє виявлення та оцінка потреб дитини допомагають визначити, яка підтримка та адаптація є необхідною для її успішного навчання та розвитку;

- індивідуалізувати підхід: розробка індивідуальних навчальних планів та програм, які враховують особливі потреби кожної дитини, є ключовим елементом успішної освіти (може включати в себе адаптацію матеріалів, методик та оцінювання);

- сприяти співпраці: співпраця між педагогами, психологами, батьками та іншими фахівцями є необхідною для забезпечення цілісного та комплексного підходу до освіти дітей з особливими потребами. Взаємодія та обмін інформацією допомагають у розумінні потреб дитини та впровадженні ефективних стратегій підтримки;

- забезпечити підтримку середовища: навчальне середовище повинно бути придатним для всіх дітей, з урахуванням їхніх особливих потреб. Це може включати фізичну адаптацію приміщень, наявність спеціалізованих матеріалів та ресурсів, а також підтримку соціальної взаємодії та співпраці;

- професійний розвиток педагогів: педагоги повинні мати можливість постійного професійного розвитку, аби знайомитися з новими методиками та стратегіями роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Це допомагає вчителям бути кваліфікованими та здатними ефективно впроваджувати інклюзивну освіту, яка забезпечує залученню дітей з особливими потребами до загальної освітньої системи, забезпечуючи їм рівні можливості для навчання та розвитку. Інклюзивна освіта сприяє соціалізації дітей з особливими потребами, розвитку потенціалу та створює умови для взаємодії з однолітками.

Крім того, важливо залучати батьків до навчального процесу та співпрацювати з ними. Вони є важливими партнерами в навчанні та розвитку дитини з особливими потребами, оскільки мають глибше розуміння потреб своєї дитини та можуть допомагати педагогам у створенні оптимальних умов для навчання та розвитку.

Спільна робота батьків та спеціалістів є важливою в підтримці навчання дітей з особливими потребами. Це можуть бути спеціалізовані педагогічні працівники, логопеди, психологи, терапевти, а також спеціальні матеріали, технології та програми.

Створення умов для соціальної інтеграції дітей з особливими потребами. Заохочення учнів до взаємодії, спілкування та спільних проєктів, організація спільних заходів.

Здійснювати систематичне спостереження та оцінювання прогресу дітей з особливими потребами. Це допомагає вчасно виявляти їхні потреби та адаптувати навчальний процес відповідно.

Використання сучасних технологій та програмне забезпечення для підтримки навчання дітей з особливими потребами. Наприклад, спеціальні додатки, комп'ютерні програми та інтерактивні матеріали можуть полегшити навчання та сприяти активній участі учнів.

Соціалізація – це один із важливих чинників повноцінного розвитку особистості та її ефективного функціонування в соціумі. Відповідно до найпоширенішого визначення, соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) розглядається як активне засвоєння особистістю соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей.

Соціалізація підлітків у закладах середньої освіти має свої особливості, оскільки в цьому віці діти переживають інтенсивні зміни у фізичному, емоційному та соціальному розвитку.

Важливо стимулювати взаємодію підлітків з особливими освітніми потребами з їхніми ровесниками. Це може бути впровадження спільних проєктів, групових завдань, спільних заходів та спортивних занять, де діти можуть взаємодіяти, спілкуватися та встановлювати дружні стосунки.

Формування позитивного ставлення до різноманітності. Важливо навчати підлітків з особливими освітніми потребами толерантності, повазі до різних індивідуальних особливостей та формувати позитивне ставлення до різноманітності. Це можна зробити шляхом проведення уроків про культурну різноманітність, просвітницьких заходів та розвитку емпатії.

Доступність фізичного середовища. Це означає наявність підйомників для крісла колісного, адаптованих кабінетів та просторів, а також відповідну організацію шкільних приміщень для забезпечення легкої доступності та безпеки.

Підлітки з особливими освітніми потребами можуть потребувати додаткової психологічної підтримки. Важливо мати в школі психолога або консультанта, які можуть надавати індивідуальну підтримку, радити батькам та педагогам щодо ефективних стратегій соціалізації.

Створювати умови для самоствердження підлітків із особливими освітніми потребами. Це можна зробити шляхом підтримки їхніх інтересів, упевненості у власних силах та надання можливостей для розвитку їхніх сильних сторін.

Активно популяризувати інклюзію в школі та громаді. Залучення до інклюзивних заходів, організація виставок, конференцій та інших подій, спрямованих на показ інклюзивної практики, допомагає змінити ставлення до осіб з особливими освітніми потребами та сприяє їх активній соціалізації.

При соціалізації підлітків з особливими освітніми потребами можуть виникати різні перешкоди:

1. Стигма та упередження: підлітки з особливими освітніми потребами можуть зіткнутися зі стигматизацією та упередженнями соціального оточення. Інші учні можуть не розуміти їхніх потреб та виявляти негативне ставлення або виключати їх зі спільних активностей.

2. Підлітки з особливими освітніми потребами можуть мати обмежені можливості для взаємодії з однолітками через фізичні, комунікативні або соціальні перешкоди. Це може призводити до почуття відчуженості та ізоляції.

3. Недостатня підтримка з боку школи, вчителів та адміністрації може стати перешкодою для ефективної соціалізації підлітків з особливими освітніми потребами. Відсутність адаптованих програм, ресурсів та недостатня підготовка педагогічних кадрів можуть ускладнювати їхню інтеграцію.

4. Деякі підлітки з особливими освітніми потребами можуть мати труднощі в комунікації, наприклад, мовленнєві порушення або аутистичний спектр розладів. Це може ускладнювати їхню здатність до взаємодії та сприйняття соціальних ситуацій.

5. Недостатня свідомість та навички оточуючих, включаючи вчителів, учнів і батьків, можуть стати перешкодою для успішної соціалізації. Неусвідомлені упередження, незнання про різноманітність освітніх потреб та неправильні підходи до взаємодії можуть утруднити інтеграцію підлітків з особливими освітніми потребами.

Підлітки з особливими освітніми потребами можуть мати емоційні труднощі, такі як низька самооцінка, тривога або депресія. Ці емоційні стани можуть ускладнювати соціалізацію та взаємодію з людьми, які їх оточують.

Деякі підлітки з особливими освітніми потребами можуть мати фізичні обмеження або особливості, що можуть створювати незручність для інших людей. Наприклад, підлітки з мобільними обмеженнями можуть мати складнощі з переміщенням або потребувати додаткової підтримки, що може впливати на спільні активності та соціальну взаємодію.

Ці перешкоди можуть виникати при соціалізації підлітків з особливими освітніми потребами, але з відповідною підтримкою, свідомістю та розумінням соціального оточення, багато з них можуть бути подолані. Важливо створити інклюзивне середовище, де підлітки з особливими освітніми потребами мають можливість взаємодіяти, розвиватися та брати участь у спільних активностях разом зі своїми однолітками.

Суб'єкти соціалізації дітей підліткового віку в закладі середньої освіти включають різні групи людей, з якими підлітки знаходяться у взаємодії під час навчання та поза навчальним процесом. Основними суб'єктами соціалізації в цьому контексті є:

1. Вчителі, які впливають на соціалізацію підлітків через свою роль в навчанні та вихованні. Вони створюють умови для розвитку соціальних навичок, сприяють формуванню цінностей, навчають спілкуванню та співпраці в групі. Вчителі також можуть виступати як моделі для наслідування і надихати підлітків на саморозвиток і самовдосконалення.

2. Взаємодія з однолітками має велике значення для соціалізації підлітків. Вони розвивають навички спілкування, встановлюють соціальні зв'язки, вчать співпраці та вирішенню конфліктів. Однолітки можуть впливати на формування цінностей, інтересів та ставлення до різних аспектів життя.

3. Адміністрація та персонал навчального закладу відіграють важливу роль у створенні сприятливого середовища для соціалізації підлітків. Вони встановлюють правила і норми поведінки, забезпечують безпеку та дисципліну, сприяють розвитку позитивного клімату. Також можуть надавати підтримку і консультувати підлітків у складних ситуаціях.

4. Батьки та сім'я є важливими суб'єктами соціалізації у підлітковому віці. Вони впливають на формування цінностей, навичок і ставлення дітей до суспільства. Батьки надають підтримку, допомогу і розвиток підлітків, навчають їх соціальним нормам і цінностям, а також сприяють їхньому самовизначенню та самостійності.

5. Різні зовнішні спільноти та організації, такі як спортивні команди, молодіжні групи, художні колективи, молодіжні організації тощо, також можуть впливати на соціалізацію підлітків. Через участь у таких спільнотах підлітки навчаються співпраці, лідерству, розвивають свої інтереси та здібності, встановлюють нові соціальні зв'язки.

Висновки. Таким чином ми можемо зробити висновок, що усі ці суб'єкти соціалізації взаємодіють між собою і мають вплив на формування особистості підлітка, його цінностей, соціальних навичок та ідентичності. Важливо, щоб ці суб'єкти сприяли позитивному розвитку підлітка, надавали підтримку й стимулювали його саморозвиток та самовизначення потреб і розвитку.

Список використаної літератури

1. Гевко І. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник МНУ ім.В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* – № 1 (64), лютий 2019. С. 52–54. **2. Гунько В. В., Герасименко М. М.** Особливості організації соціально-психологічного супроводу у інклюзивному освітньому закладі. *Партнерська взаємодія у системі у системі інститутів соціальної сфери:* зб. матеріалів доп.участі II міжнар. наук. - практ. конф. Ніжин: видавництво НДУ М.Гоголя, 2018. С.147-149. **3. Конвенція про права дитини.** Редакція зі змінами, схваленими резолюцією [50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року](#). Конвенцію ратифіковано Постановою ВР [№ 789-ХІІ від 27.02.91](#) **4. Олійник Г.** Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. *Social Work and Education.* Vol. 7, No. 2. Ternopil-Aberdeen, 2020. С. 178-185. <https://op.ua/pedclass/nauchnaya-statya/> **5. Теоретико-методологічні засади впровадження інклюзії в закладах освіти:** монографія / за ред. М. Є. Чайковського. Київ: Університет Україна, 2019. С. 460.

ІНТЕГРАЦІЯ ПРЕДМЕТІВ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ЧЕРЕЗ НАУКОВУ ПРАКТИКУ: ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАСОБІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Царук Ольга Ярославівна,

учитель англійської мови,

Науковий ліцей №3

Полтавської міської ради Полтавської області,

м. Полтава, Україна

ovotsaruk14@gmail.com

Дмитренко Світлана Володимирівна,

учитель математики,

Науковий ліцей №3

Полтавської міської ради Полтавської області,

м. Полтава, Україна

sveta6705@ukr.net

Анотація. Стаття розкриває важливість інтеграції предметів у сучасній школі. Автори висвітлюють деталі практичної моделі інтеграції математики та англійської мови через наукову практику на прикладі Наукового ліцею № 3 у Полтаві. Детально описується практичне застосування концепцій фінансової грамотності на уроках англійської мови та математики для учнів 5-го класу, демонструючи практичний підхід до навчання. У висновку розглядається позитивний вплив наукової практики на знання учнів, дослідницькі навички, критичне мислення та навички вирішення проблем. Рекомендується проведення подальших досліджень у цій галузі для розширення та просування цього підходу в школах по всій країні.

Ключові слова: інтеграція предметів, наукова практика, фінансова грамотність, іноземна мова, великодній кошик, рецепт, вартість.

Abstract. The article explores the importance of subject integration in modern schools. The authors highlight the details of a practical model for integrating mathematics and English through scientific practice, using the example of Scientific Lyceum No. 3 in Poltava. The practical application of financial literacy concepts in English and math classes for 5th-grade students is described in detail, demonstrating a practical approach to teaching. The conclusion examines the positive impact of scientific practice on students' knowledge, research skills, critical thinking, and problem-solving skills. Further research in this area is recommended to expand and promote this approach in schools nationwide.

Keywords: subject integration, scientific practice, financial literacy, foreign language, Easter basket, recipe, cost.

Постановка проблеми. Освіта є одним з вирішальних факторів, що впливають на економічне зростання країни. Розвиток суспільства та економічний добробут держави залежать від того, наскільки активно та всебічно бізнес інвестує в освіту. [5] Перезавантаження системи освіти в Україні в умовах війни є надскладним завданням. Курикулярна реформа передбачає інтеграцію низки навчальних предметів. Мова йде про об'єднання української мови та зарубіжної літератури в єдиний предмет «Література» та об'єднання фізики, хімії, географії та біології – у «Природничі науки» за аналогією із загальноприйнятим у світі навчальним курсом «Science». У 7-9 класах передбачається інтеграція змісту освіти без об'єднання предметів. [3]

Завдяки реформі «Нова українська школа» освітня інтеграція є важливою складовою «інтеграції у життя». Державний стандарт базової середньої освіти (ДСБСО)

в Україні передбачає інтеграцію предметів у навчальний процес як один із ключових підходів до організації освітнього процесу. У ДСБСО зазначено, що інтегрований підхід створює сприятливі умови для формування цілісного образу світу, прояву творчості дитини та вчителя. Він дає свободу вибору теми, змісту засобів, які використовуються в організації навчання. Це також сприяє розвитку ключових компетенцій учнів, таких як критичне мислення, спілкування, робота в команді та проблемне мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про інтеграцію предметів у середній школі стало об'єктом дослідження багатьох як українських, так і зарубіжних науковців. Грищенко Т. О. досліджує це питання як чинник розвитку освітнього середовища. [2] Пономарьова І. В. звертає увагу на практичні сфери застосування інтегративного підходу. [5] Зарубіжні дослідники розкривають міжпредметну інтеграцію як шлях до розвитку всебічно розвинутої особистості. [7] [8] [9]

Мета статті – показати практичну модель інтеграції предметів (математика та англійська мова) через наукову практику.

Виклад основного матеріалу. Різні моделі навчання можуть реалізувати інтеграцію між предметами, використовуючи міждисциплінарні підходи. Однією з них є наукова практика у Науковому ліцеї № 3 Полтавської міської ради. Кілька років поспіль тиждень наукової практики у закладі у кожному класі проходить під керівництвом вчителів різних напрямків. Такий комплексний підхід дозволяє учням досліджувати проблеми або теми з різних точок зору. Важливо, що якісний курикулум формується залученням представників батьків, вчителів, враховуючи інтереси учнів. Формування змісту та завдань наукової практики передбачає планування та виконання кількох ролей:

- адміністративної – що вивчати, як і навіщо, як оцінити результати;
- інтелектуальної – які знання, навички та цінності актуальні на сьогодні для цільової аудиторії (у нашому випадку це учні 5 класу);
- педагогічної – інструмент для вчителя у роботі з учнями та організації навчання.

Зокрема у 5-О класі після тривалого підготовчого процесу, що включав усесторонній аналіз наявних ролей, було вирішено, що діти впродовж тижня працюватимуть над розвитком навичок фінансової грамотності, вивчаючи всі необхідні поняття англійською мовою за допомогою проектно-дослідницької методики. Ліцеїсти одночасно застосовували математичні вміння та вміння спілкуватися іноземною мовою.

Навчальна та наукова практика на тему «Фінансова грамотність: наповнюємо великодній кошик» (“Financial literacy: filling the Easter basket”) з англійської мови та математики у 5-О класі тривала з 01. 04. 2023 по 05. 04. 2023. Індикатори успішного завершення практики передбачали певні досягнення учнів з обох предметів.

Мовна складова	Фахова складова
<p>Учні знатимуть:</p> <ul style="list-style-type: none"> • назви математичних термінів та понять; • вокабуляр на тему “Великдень” • Учні вмітимуть: • розв’язувати прості задачі та квізи, пов’язані з Великодньою тематикою; • спілкуватися з іноземцями на тему «Великдень»; • розуміти фахову лексику в контексті; • знаходити інформацію в тексті; 	<p>Учні знатимуть:</p> <ul style="list-style-type: none"> • алгоритм обчислення середньої вартості покупки; • метод визначення дати Великодня • Учні вмітимуть: • аналізувати цінову політику торгових мереж; • обчислювати середню вартість Великоднього кошика; • розв’язувати логічні задачі;

<ul style="list-style-type: none"> • аналізувати інформацію та робити передбачення; • створювати інформаційні листи. 	<ul style="list-style-type: none"> • застосовувати набуті знання на практиці.
--	--

В перший день практики вчителі приділили увагу організаційно-мотиваційному етапу проєкту, провели брейнштормінг ідей, обговорили актуальність обраної теми, очікувані результати, об'єдналися в команди, розподілили ролі.

Впродовж тижня учні познайомилися з різноманітними математичними термінами та поняттями, розв'язували задачі, приклади, логічні завдання іноземною мовою. Діти вивчили відповідну лексику, традиції святкування Великодня у різних країнах, які були відображені на спільній Google-презентації, а також історію святкування Великодня у своїй сім'ї, дізналися рецепт сімейної паски.

Ліцеїсти навчилися визначати дату святкування Великодня у будь-якому календарному році за формулою Гауса та зрозуміли, що дата свята не є сталою, а кожного року змінюється. Вивчаючи вартість продуктів та використовуючи сайти торговельних мереж міста (METRO, АТБ, Сільпо, Маркетопт), діти визначали та порівнювали вартість Великоднього кошика та визначили вартість рецепта сімейної паски. Учні навчилися обчислювати середню вартість покупки, скорочувати звичайні дроби та використовували геометричні фігури для створення орнаментів на писанках.

Практика проходила також і за межами ліцею. У магазині мережі «Spar» діти визначили вартість Великоднього кошика та рецепта сімейної паски. Учні мали можливість спостерігати за процесом виготовлення пасок у пекарні магазину.

Пошук та систематизація щоденно отриманої інформації та матеріалів впевнено наближали дітей до кінцевого етапу проєкту, а саме – розробки інформаційного бюлетеня, який містив наступну інформацію:

- один із інгредієнтів паски англійською мовою;
- цікаву інформацію про цей продукт харчування у вигляді QR коду;
- рецепт сімейної паски з вказаною кількістю та вартістю кожного інгредієнта зокрема та загальною вартістю рецепта у мережі магазинів «SPAR».

Юні дослідники зробили висновок, що вартість Великоднього кошика найдешевша у мережі магазину «SPAR».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, Наукова практика у ліцеї сприяє поглибленню знань учнів, розвитку їхніх дослідницьких навичок, критичного мислення та творчого підходу до розв'язання проблем. Інтеграція предметів «англійська мова» та «математика» сприяли комплексному підходу до навчання, розширенню знань на перетині різних предметних областей, розвитку навичок для успішного розв'язання реальних проблем (дослідження, аналіз даних, формулювання гіпотез та висновків), стимулювання інтересу та підвищення мотивації. Тобто наукова практика стала не лише засобом поглиблення знань, але й стимулювала розвиток комплексу навичок, необхідних для успішного функціонування в сучасному світі. Подальші дослідження у цій області можуть допомогти розвинути цей підхід та зробити його більш доступним для шкіл усієї країни.

Список використаних джерел:

1. Вокер Т. Як навчають у Фінляндії. Найкраща шкільна освіта / Пер. З англ. Н. Лавської. – К. : Видавнича група КМ-БУКС, 2019. – 232 с. **2. Грищенко Т. О.** Інтеграція як чинник розвитку освітнього середовища // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. 2022. № 5. С. 45-53. **3. Жосан О., Громовий В.,** Інтеграція навчальних предметів: плюси та мінуси веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/school/reform/53351/> (дата звернення: 25.05.2024). **4. Коренко Є.,** Чому бізнесу вигідно вкладати кошти в освіту та хто повинен контролювати ці інвестиції веб-

сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/04/18/712544/> (дата звернення: 25.05.2024). **5. Пономарьова І. В.** Проблеми та перспективи інтеграції предметів у середній школі // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 8. С. 12-19. **6. Постанова** від 30 вересня 2020 р. № 898. Київ. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 25.05.2024). **7. Beane J. A.** A Reason to Teach: Creating Classrooms of Dignity and Hope. Portsmouth, NH: Heinemann, 2005. 312 p. **8. Drake S. M., Burns R. C.** Meeting Standards Through Integrated Curriculum. Alexandria, VA: ASCD, 2004. 224 p. **9. Fogarty R., Pete B. M.** From Staff Room to Classroom: A Guide for Planning and Coaching Professional Development. Thousand Oaks, CA: Corwin, 2017. 224 p.

ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД У МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ АУДІОВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ТА ВИРОБНИЦТВА В УНІВЕРСИТЕТІ

Шелупахіна Тетяна Володимирівна,

кандидат філософських наук, доцент

Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

м. Київ, Україна

tatyana.shelupakchina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9286-6439>

Анотація. У статті аналізуються особливості інтегративного підходу в мистецькій освіті як фактору оптимізації підготовки здобувачів аудіовізуального мистецтва та виробництва. Підкреслюється актуальність наміченої проблематики в умовах фундаментальних змін у вищій освіті, існування запиту суспільства на підготовку спеціалістів, відмічених високим професіоналізмом і креативністю.

Досліджена історія розробки та впровадження елементів інтеграції в мистецьку освіту в Україні; проаналізована педагогічна діяльність М. Лисенка, засновника музично-драматичної школи в Києві (1904р.); показані особливості системи комплексного навчання та спроби її впровадження в мистецьку освіту в Україні 1920-х років; узагальнені здобутки та відмічені надмірна централізація та уніфікація мистецької освіти як частки радянської освіти в Україні.

Проаналізовані ідеї сучасної педагогіки мистецтва щодо сутності інтеграції знань в мистецькій освіті; здійснений наголос на інтеграції знань в мистецькій освіті як на особливому факторі, що стимулює пізнавальні процеси особистості, забезпечує якісні параметри знання як цілого, сприяє гармонізації раціонального та емоційного компонентів художнього мислення. Узагальнений досвід розробки структури та змісту інтегрованого курсу з естетики для здобувачів аудіовізуального мистецтва та виробництва в університеті.

Ключові слова: мистецька освіта, інтеграція, інтегративний підхід, інтегрований курс, естетика

Abstract. The article analyzes the features of the integrative approach in art education as a factor in optimizing the training of audiovisual art and production students. The relevance of the intended issues is emphasized in the conditions of fundamental changes in higher education and the existence of society's demand for the training of specialists marked by high professionalism and creativity.

The article traces the historical development and implementation of integration elements in art education in Ukraine. It scrutinizes the pedagogical endeavours of M. Lysenko, the pioneer of the music and drama school in Kyiv (1904), and the features of the comprehensive education system. The attempts to introduce these features into art education in Ukraine in the 1920s are also examined. The article concludes by summarizing the achievements and highlighting the drawbacks of the excessive centralization and unification of art education as a part of Soviet education in Ukraine in the first half of the 20th century.

The article dissects the contemporary art pedagogy's viewpoint on the essence of knowledge integration in art education. It underscores the special role of knowledge integration in art education, which not only stimulates the cognitive processes of the individual but also provides quality parameters of knowledge as a whole. Moreover, it contributes to the harmonization of rational and emotional components of artistic thinking. The article concludes

by presenting the generalized experience of developing the structure and content of an integrated course in aesthetics for students of audiovisual art and production at the university.

Keywords: art education, integration, integrative approach, integrated course, aesthet

Важливим завданням підготовки здобувачів аудіовізуального мистецтва та виробництва в університеті є формуванні фахівців, здатних здійснювати професійну діяльність із урахуванням широкого спектру міждисциплінарних зв'язків, генерувати на цій основі нові ідеї та втілювати їх у власній творчо-виробничій діяльності. Реалізація цього завдання можлива шляхом застосування інтеграції як одного з провідних принципів навчання здобувачів творчих спеціальностей в університеті.

Теоретичну основу дослідження проблеми інтеграції як принципу навчання складають праці з філософії освіти та шляхів її модернізації В. Андрушенка, В. Кременя, О. Пономарьова; наукові роботи з питань підвищення ефективності професійної підготовки фахівців та впровадження систем управління якістю освіти у різних галузях зайнятості О. Пометун, В. Прилипко, А. Романовича, О. Тимошенка; дослідження історичних аспектів розвитку та впровадження ідей інтеграції в освіту в наукових працях А. Бабенка, О. Вознюк, О. Дубасенюк, О. Дятлової, І. Козловської, О. Радул, М. Опачко; порівняльний аналіз ефективності інтегративних процесів в освіті на різних історичних етапах, здійснений в працях О. Коханко, Т. Мантули, О. Савченко; дослідження концептуальних засад мистецької освіти Н. Миропольської, О. Рудницької, Г. Шевченко; аналіз історії становлення мистецької освіти в Україні в роботах Н. Гуральника, О. Ростовського, Т. Сідлецької; вивчення шляхів модернізації мистецької освіти в Україні в роботах М. Михайличенка, Л. Сбітневої, І. Сташевської, І. Цебрій; наукові та науково-методичні розробки з питань впровадження інтегративного підходу в практику мистецької освіти О. Комаровської, Л. Масол, О. Ничкало, О. Просіної, О. Щолокової.

Актуальність наміченої проблематики в умовах фундаментальних змін у вищій освіті обумовлена наявністю суперечностей як на теоретичному, так і на практичному рівнях, а саме:

- між необхідністю модернізації вищої освіти, вдосконалення її структури, змісту, функцій відповідно до сучасних потреб особистості й суспільства і недостатньою реалізацією цієї вимоги в навчально-виховному процесі університету;
- між соціальним запитом суспільства на підготовку фахівців з високим рівнем загальної та професійної культури, креативністю і патріотизмом і недостатнім рівнем розвитку цих якостей у випускників спеціальності «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво».

Мета роботи полягає у вивченні особливостей інтегративного підходу в мистецькій освіті як фактору оптимізації підготовки здобувачів аудіовізуального мистецтва та виробництва в університеті.

Для досягнення мети були використані наступні методи: теоретичні, котрі передбачають аналіз філософської, естетичної, мистецтвознавчої та педагогічної літератури, фахових статей і матеріалів конференцій з метою вивчення наукової інформації з теми дослідження, узагальнення новітнього педагогічного досвіду в сфері мистецької освіти, відбору та уточнення змісту необхідних наукових термінів; емпіричні: спостереження за організацією підготовки здобувачів аудіовізуального мистецтва та виробництва в університеті, опитування й тестування учасників освітнього процесу, розробка педагогічних моделей використання принципу інтеграції в підготовці здобувачів аудіовізуального мистецтва і виробництва в університеті.

Поняття інтеграція походить від латинського *integration*, поповнення, відновлення. У науковому обігу це поняття позначає «об'єднання будь-яких елементів в одне ціле»;

поєднання та координацію дій різних частин цілісної системи; зближення і взаємодію окремих структур» [1].

Принцип інтеграції в освіті передбачає взаємодію, об'єднання всіх компонентів навчання, всіх елементів системи, зв'язок між підсистемами елементів. Інтегративний підхід спрямований на реалізацію принципу інтеграції в будь-якому компоненті педагогічного процесу [2]. Результатом інтегративного підходу є «цілісність знань різних рівнів – цілісність знань про природу, про дійсність; з тієї чи іншої освітньої галузі; предмета, курсу, розділу, теми» [3, с. 356].

Базові ідеї інтегрованого навчання розроблені в класичній педагогіці ХУП-ХУІІ століть. Ідея взаємозв'язку елементів навчальної інформації як змістовного відображення усталених зв'язків природних елементів висунута в роботах Я. А. Коменського, Д. Локка, Й. Песталоцці, Й. Гербарта; у змісті класичних педагогічних праць неодноразово підкреслена значущість побудування такого змісту освіти, в якому «знання підкріплюють і збагачують одне одного», засвоєння знань відбувається в їх цілісності, тобто в «єдності, системності та логічній послідовності» (Я. А. Коменський); якщо в навчанні «один предмет наповнюється елементами і фактами другого», тоді знання стають більш різноманітними та наближеними до життя, що відповідає потребам часу (Д. Локк).

Початок ХХ століття знаменував собою кризу класичної філософії, початок так званого «антропологічного повороту» в філософії. На тлі ґрунтовних світоглядних змін особливого значення набула розробка питань людського буття, цінності кожної особистості; наголошувалось на необхідності розвитку народу та кожного індивіду через освіту та через практичну діяльність, творчість. В умовах змін на початку ХХ століття розвивалась також і нова реформаторська педагогіка. Ідея інтегрованого навчання як більш ефективного порівняно з предметним навчанням набула втілення в педагогічних творах Д. Дьюї, (США), Г. Кершенштейнера (Німеччина), О. Декролі (Бельгія), С. Френе (Франція). Проти предметної побудови загальноосвітніх знань виступив відомий педагог П. Блонський. На його думку, предметом пізнання учнів початкової школи мають стати явища людського життя; природу слід вивчати як світ, в якому існує людина; у початковій школі замість географії це може бути інтегрований предмет «Людинознавство» [4].

На розробку питань мистецької освіти на початку ХХ століття вплинув ряд об'єктивних та суб'єктивних факторів, серед яких слід звернути увагу на такі: 1). – масштабна реформа освіти, що проходила в європейських країнах та у США; 2). – практична діяльність діячів мистецтва і педагогів, націлена на демократизацію мистецької освіти, на розбудову масової мистецької освіти як засобу естетичного виховання учнівської молоді.

Розробка та впровадження елементів інтеграції в мистецьку освіту в Україні пов'язана з педагогічною діяльністю М. Лисенка, композитора, засновника української національної класичної музики, піаніста, хорового диригента, громадського діяча, педагога; роки життя і творчості 1842-1912. У 1904 році у Києві почав роботу освітній заклад нового типу, музично-драматична школа М. Лисенка. Ця школа була відкрита на кошти, зібрані мешканцями Києва з нагоди ювілею творчої діяльності М. Лисенка. У такий спосіб кияни висловили свою вдячність композитору за його великий вклад у розвиток української музичної культури, пропаганду та збереження національних музичних цінностей. На початку ХХ століття в Києві існувало декілька приватних музичних шкіл, зокрема школа відомого піаніста Ф. Блюменфельда, школа філіалу Російського Музичного Товариства та інші. Утім указані заклади були вузького профілю, навчали виключно мистецтву гри на фортепіано, мали обмежений контингент учнів. Натомість у школі М. Лисенка навчались 150 учнів, серед яких були представники різних соціальних верств і різних національностей. Програма навчання в школі передбачала вивчення широкого спектру мистецьких та загальних дисциплін, зокрема: класи

фортепіано і скрипки, музична теорія, класи сольного та оперного співу, класи сольфеджіо, гармонії, поліфонії та композиції, відділення драми, комплекс загальноосвітніх дисциплін. Мету діяльності музично-драматичної школи М. Лисенко вбачав у підготовці національних кадрів музикантів-професіоналів, культурних діячів, здатних розвивати українську національну музичну культуру на фаховій основі. За обсягом комплексної загальної та професійної музично-драматичної підготовки школа М. Лисенка давала вищу на той час мистецьку освіту [5].

У 1918 році школу було реорганізовано у Державний музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка. У 1924 році у відповідності до культурних потреб часу зміст підготовки фахівців у галузі мистецтва був розширений; інститут почав готувати солістів-виконавців, педагогів мистецтва, театральних акторів і режисерів театру, керівників професіональних та самодіяльних музично-театральних колективів; було відкрито чотири факультети, серед них педагогічний, диригентський, драматичний та робітничий (робітфак). У 1934 році інститут був поділений на два самостійні вищі мистецькі навчальні заклади, Київську консерваторію імені П. І. Чайковського (сьогодні це Національна музична академія України імені П. І. Чайковського) та Київський інститут театального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого (у наш час Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого).

Починаючи з 1920-х років в Україні активно впроваджувалась система комплексного навчання; підготовка фахівців мистецтва в цей період підлягала активному реформуванню; метою реформ ставали пошуки найбільш оптимальної моделі наскрізної підготовки працівників сфери культури і мистецтва; новостворені навчальні комплекси об'єднували мистецькі заклади різних рівнів (школи, технікуми) й різних фахових спрямувань (мистецька освіта в ті роки поділялась на музичну, образотворчу, театральну й літературну); передбачалось, що випускники навчальних комплексів будуть володіти належним фаховим рівнем в галузі мистецтва і тим самим забезпечать виконання актуальних завдань культурного будівництва [6].

На початку 30-х років освітня політика в Україні підлягала різким змінам; педагогічні експерименти у навчанні, в тому числі й у мистецькій освіті були припинені як нерезультативні; система української мистецької освіти стала складником загальної системи радянської освіти. Відповідно, увесь час існування цієї системи діяльність мистецьких навчальних закладів перебувала під контролем держави, підготовка фахівців мистецтва було уніфікованою та ідеологічно навантаженою. Концептуальна єдність навчально-виховного процесу в закладах освіти забезпечувалась єдиними навчальними планами, програмами підготовки фахівців, єдиним методичним забезпеченням. Тим не менш, попри надмірну централізацію та ідеологізацію, в тогочасній мистецькій освіті був накопичений також і цінний педагогічний досвід. Йдеться, зокрема, про більшу, порівняно із іншими закладами освіти, загальну спрямованість навчально-виховного процесу на творчий розвиток вихованців; така спрямованість набувала реалізації через численні форми індивідуальної фахової підготовки (інструментальні класи, творчі майстерні), впровадження множини форм виконавських практик (концерти, конкурси, фестивалі мистецтв, творчі звіти тощо). Ці та інші організаційні форми передбачали інтеграцію видів творчої діяльності студентів, наставництво з боку мистецьких педагогів, а отже сприяли досягненню навчальних та виховних цілей фахової підготовки [7].

У вищій мистецькій освіті в Україні ХХІ століття відбувається переорієнтація освітніх завдань та зміщення акцентів від засвоєння художньої інформації до формування готовності здобувачів до свідомого застосування набутих знань, генерування нових ідей відповідно реаліям сучасної інформаційно-комп'ютерної цивілізації, професійне зростання, професійну мобільність та само-здійснення. У наш час інформаційні

технології синтезують мовленнєві, аудіо- та візуальні елементи, що спонукає до формування в людини інтегративного типу мислення. У зв'язку із цим однією з оптимальних для мистецької освіти може бути інтегративна стратегія, котра актуалізується та підлягає концептуалізації в нових історичних умовах.

В Інституті мистецтв Луганського національного університету імені Тараса Шевченка здійснюється підготовка здобувачів першого рівня вищої освіти за ОП «Ведучий програм телебачення», за спеціальністю 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво» галузі знань «Культура і мистецтво». Структурно-логічна схема ОПП містить наступні ОК мистецького спрямування:

- «Вступ до спеціальності», «Актуальні питання історії мистецтв», «Історія аудіовізуального мистецтва та виробництва» (1 курс);
- «Майстерність теле- радіо ведучого», «Операторська майстерність» (2 курс);

Оптимізація підготовки здобувачів аудіовізуального мистецтва та виробництва в університеті потребує, на наш погляд, взаємодії знань з окремих ОК мистецького спрямування з подальшою інтеграцією змістовних елементів в курсі «Естетика». Формулюючи це положення, ми спираємося на ідеї, що виникли в сучасній педагогіці мистецтва щодо розуміння сутності інтеграції знань з мистецтва. Інтеграція знань з мистецтва розглядається фахівцями як особливий фактор, котрий не тільки змінює якісні параметри змісту знання як цілого, але й стимулює виникнення нового знання, яке не завжди забезпечується засвоєнням окремого предмета. Інтеграція знань з мистецтва сприяє своєрідному переходу кількісних параметрів теоретичних знань у якісні, що опосередковують єдність емоційного і раціонального компонентів художнього мислення особистості.

Для розробки структури і змісту інтегрованого курсу з естетики доречно використати вже сформовані та апробовані в практиці мистецької освіти види інтеграції, що визначаються провідним інтегратором, зокрема:

- духовно-світоглядний вид інтеграції, який визначається на основі загального для всіх видів мистецтв тематизму, пов'язаного з художньо-образним відображенням різних аспектів культурного життя людини і суспільства;
- естетико-мистецтвознавчий вид інтеграції, який забезпечується використанням загальних для всіх видів мистецтв понять і категорій, естетичних, художніх, жанрово-тематичних;
- комплексний вид інтеграції, який передбачає одночасне використання декількох видів інтеграції [8, с. 17].

Духовно-світоглядний вид інтеграції пов'язаний з унікальною здатністю мистецтва до образного відображення духовних аспектів буття. Образна типізація обумовлює тематичний принцип побудови програми курсу, визначає логіку об'єднання навчального матеріалу в змістовні блоки. Багатство людської духовності, втілене в типових образах мистецтва є провідною цінністю, яка стає базовою під час моделювання структури і змісту інтегрованого курсу естетики. Духовно-світоглядний вид інтеграції спирається на комплекс опорних понять: культура і мистецтво, мистецтво в системі культури, образ в мистецтві, образна типізація.

Естетико-мистецтвознавчий вид інтеграції покликаний узагальнити й розширити художній досвід здобувачів через інтеграцію навчальної інформації на вищому, теоретичному рівні. Цей вид інтеграції передбачає вивчення теоретичних понять, які визначають естетичну сутність мистецтва, його відмінність від інших форм культурної творчості. Естетико-мистецтвознавча інтеграція спирається на комплекс опорних понять: мистецтво, вид мистецтва, жанр мистецтва, стиль мистецтва, художній образ, засоби художньої виразності, художній твір, форма та зміст художнього твору, композиція і

драматургія художнього твору, художня творчість, особливості естетичного сприйняття художнього твору та ін.

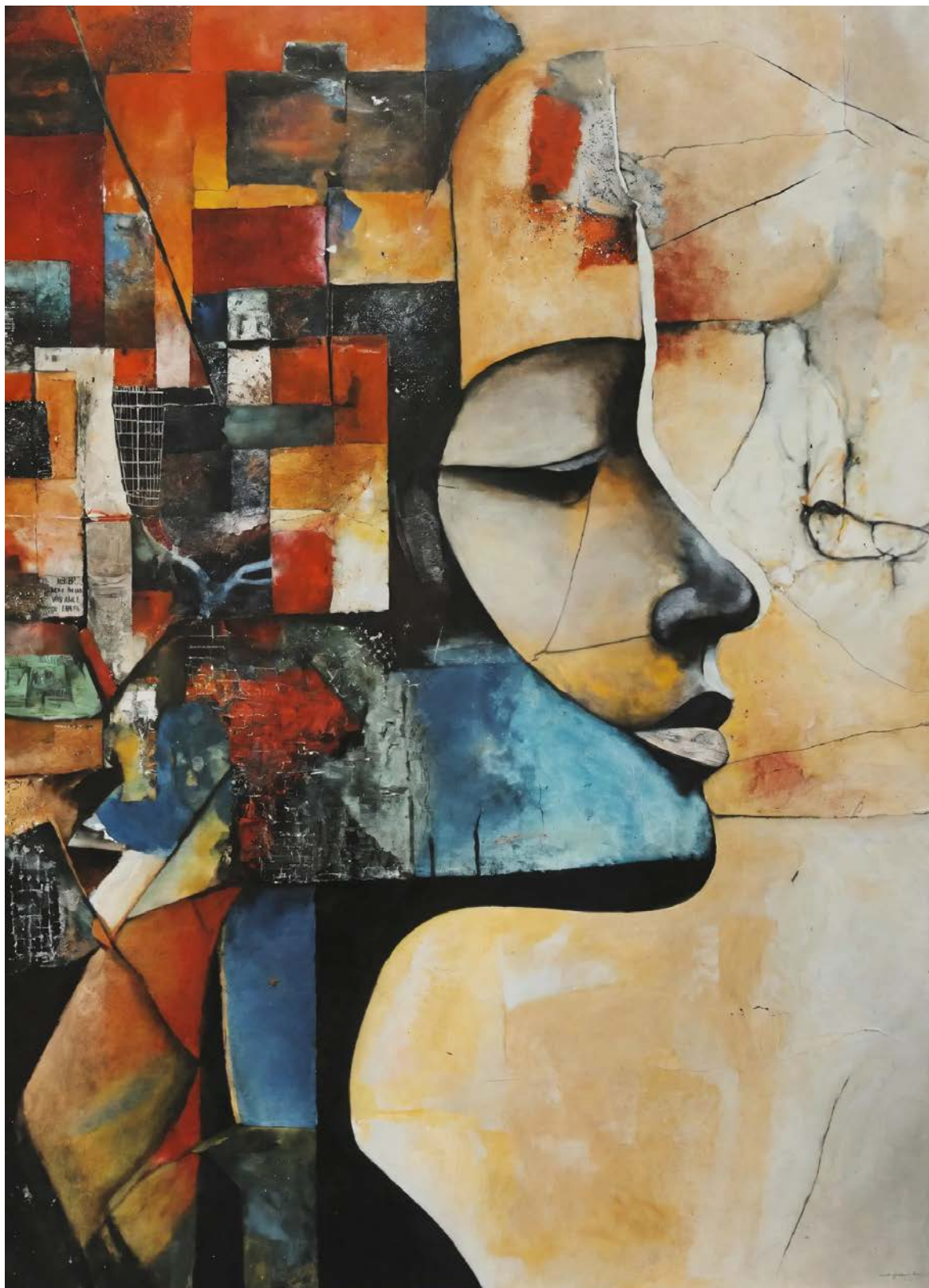
Комплексний вид інтеграції акцентує питання взаємодії мистецтва з іншими формами культурного життя людини і суспільства ХХ-ХХІ століть (труд, види і форми труда, наука, техніка, освіта, спілкування, відпочинок, розваги, спорт, політика, реклама, медіа-творчість та ін.); утворення на цій основі новітніх видів творчості. Комплексний вид інтеграції спирається на такі опорні поняття: історична динаміка видів мистецтва, взаємодія, взаємовплив, мистецька комунікація, мистецький синтез, арт-простір, арт-практика, арт-стратегія.

У висновку зазначимо наступне. У ході дослідження уточнений теоретичний зміст понять «інтеграція», «принцип інтеграції в освіті», «інтегративний підхід»; здійснений наголос на інтеграції знань з мистецтва як на особливому факторі, що стимулює пізнавальні процеси особистості, забезпечує якісні параметри знання як цілого, сприяє гармонізації раціонального та емоційного компонентів художнього мислення. Застосування принципу інтеграції знань у підготовці здобувачів аудіовізуального мистецтва та виробництва обумовлює виникнення нового знання на якісно вищому теоретичному рівні, чого не завжди вдається досягти в умовах вивчення окремої художньої дисципліни. Види інтеграції, що склалися в сучасній практиці мистецької освіти використані як базові при розробці теоретичного змісту інтегрованого курсу естетики. Отримані результати дозволяють зробити висновок про наукову та практичну цінність інтегративного підходу в мистецькій освіті як фактору оптимізації підготовки здобувачів аудіовізуального мистецтва та виробництва в університеті. Слід також підкреслити необхідність подальшої розробки та конкретизації питань інтеграції знань, їх екстраполяції в сферу педагогіки мистецтва та використання в практиці навчання здобувачів творчих спеціальностей в університеті.

Список використаної літератури

1. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-12384#:~:text=ІНТЕГРАЦІЯ>. **2. Інтегроване навчання:** зміна сенсу освіти та виклик для вчителів. URL: https://osvita.ua/school/method/85062/#google_vignette. **3. Енциклопедія освіти** / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с. **4. Радул О. С., Прибора Т. О.** Інтегроване навчання в історичному розвитку. Наукові записки. Серія : Педагогічні науки. №213 (2024). URL: <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/issue/view/35>. **5. Давиденко Н. М.** Перша українська музично-драматична школа та її організатор – Микола Віталійович Лисенко // Культура і мистецтво у сучасному світі. 2010. Вип. 11. С. 55-62. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64. **6. Волков С.** Ретроспекція мистецької освіти в українському суспільстві ХХ-ХХІ століть. URL: https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD5_Volkov.pdf. **7. Сідлецька Т. І.** Становлення та розвиток мистецької освіти в Україні. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12935/> **8. Масол Л.** Методика навчання мистецтву в основній школі : Методичний посібник для вчителів. Київ, Шк. світ, 2012. 128 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).

Тематичний напрям 7 ПСИХОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ЧИННИК НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ

Шаповал Іванна Миколаївна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Криворізького державного педагогічного університету
м. Кривий Ріг, Україна

ivanna.n.shapoval@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4590-8728>

Тюганова Марія Сергіївна,

магістр психології, асистент кафедри психології
Державний університет економіки і технологій
м. Кривий Ріг, Україна

tiuhanova@duet.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0007-5016-1688>

Анотація. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що саморегуляція є неодмінною ознакою існування людини у суспільстві. ефективність залежить від зовнішніх та внутрішніх факторів. Внутрішні фактори включають творчий склад розуму та здатність змінювати оточуючий світ, що має важливе значення у контексті вивчення особистісної саморегуляції. Особливо гостро ця проблема виникає серед молоді, зокрема студентів. Існують численні причини, які можуть призвести до проблем із саморегуляцією серед студентів. Це призводить до того, що багато першокурсників не володіють ефективною саморегуляцією психічних процесів і поведінки, і часто виявляються соціально неадаптованими, зазнають труднощі у пристосуванні до нових умов навчання, що може призвести до психологічних і емоційних стресів. У сучасній освітній системі студенти потребують створення таких умов, які сприяють комфортному навчанню для кожного з них.

Багато наукових досліджень присвячені аналізу виникнення саморегуляції та визначенню її особливостей в науковому світі. Вивченням саморегуляції займалися такі дослідники, як М. Боришевський, І. Бех, Я. Тутевич, С. Занюк, А. Файзулаєв, Є. Коноз тощо. Проте важливо проводити подальші дослідження щодо ролі психічної саморегуляції у навчальній діяльності студентів-першокурсників навчальних закладів.

Ключові слова: саморегуляція, академічна успішність, навчальна успішність, якість знань, позитивне ставлення до навчання, саморозуміння навчальних дій, навчальна самостійність

Abstract. The relevance of the research topic is determined by the fact that self-regulation is an essential characteristic of human existence in society. Its effectiveness depends on external and internal factors. Internal factors include the creative nature of the mind and the ability to change the surrounding world, which is crucial in the context of studying personal self-regulation. This issue becomes particularly acute among young people, especially students. There are numerous reasons that can lead to problems with self-regulation among students. As a result, many freshmen lack effective self-regulation of mental processes and behavior, often proving to be socially maladjusted and experiencing difficulties in adapting to new learning conditions, which can lead to psychological and emotional stress. In the modern educational system, students require conditions that facilitate comfortable learning for each of them.

Many scientific studies are devoted to analyzing the emergence of self-regulation and determining its characteristics in the academic world. Researchers such as M. Boryshevsky, I. Bekh, Y. Tutevich, S. Zanyuk, A. Faizulaev, and Y. Konoza have studied self-regulation.

However, it is important to conduct further research on the role of psychological self-regulation in the learning activities of first-year students in educational institutions.

Key words: self-regulation, academic success, educational achievement, knowledge quality, positive attitude towards learning, self-understanding of learning actions, learning independence

Навчальна діяльність першокурсників має вирішальне значення у підготовці висококваліфікованих фахівців у відповідній галузі. Формування готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності та всебічний розвиток студентів першого курсу є одним із пріоритетних завдань закладів вищої освіти. Розвиток процесів саморегуляції в майбутніх фахівців є важливою передумовою для успішної учбово-професійної діяльності.

Слово «регуляція» походить від латинського «regulare» та означає упорядковувати, налагоджувати. «Саморегуляція», як термін у науковому обігу з'явився нещодавно. Розвиток ідеї самоуправління діяльності відображений, зокрема в гуманістичній психології. Філософська наука саморегуляцію трактує як «саморух» світу, відхилення будь-якого предмета, явища, процесу «від самого себе» і «повернення до самого себе» у прагненні «збігтися з самим собою» [1].

Саморегуляція є притаманною для всіх природних об'єктів, вона проявляється у збереженні стабільності стану при дії зовнішніх факторів, забезпечуючи функціонування природних не живих і живих систем. Під психічною саморегуляцією розуміється здатність людини самостійно ініціювати цілеспрямовану активність, що внаслідок призводить до високого рівня результативної діяльності. У психології «саморегуляцію» характеризують як процес регулювання окремих видів людської активності або діяльності, який виникає на певному етапі розвитку самосвідомості та пов'язаний із самопізнанням, усвідомленням своїх прагнень та емоцій [2].

Регулювання власної поведінки є ключовим аспектом у вивченні розвитку та становлення особистості, а також вирішенні завдань у педагогічній та психокорекційній сферах. Ця проблема традиційно аналізується в психології як проблема волі.

Психічна саморегуляція представляє собою один з рівнів регуляції активності живих систем і відображає особливості психологічних ресурсів, які використовуються для рефлексії та моделювання дійсності. Ці ресурси дозволяють суб'єкту контролювати свої дії, в тому числі через власну самосвідомість. Розвиток особистісної саморегуляції відбувається, перш за все, у професійній діяльності, де суб'єкт використовує цю саморегуляцію для досягнення своїх цілей та завдань.

Отже, саморегуляція діяльності – процес зумовлений організаційно-педагогічними, соціально-психологічними та особистісними чинниками, під впливом яких суб'єкт здатний самостійно здійснювати цілепокладання, моделювання умов діяльності, програмування власних дій, їх корекцію та самоаналіз з метою реалізації пізнавальних інтересів та потреб, самоорганізації та впорядкування дій, розвитку інтелектуальних та особистісних якостей, самоорганізації та впорядкування дій, засобів і способів професійної діяльності [2]. Отже, для нашого дослідження дуже важливим є встановлення тих елементів в структурі особистості, які визначають рівень активності суб'єкта. Ці елементи включають потреби, мотивацію, пізнавальний інтерес, ціннісні уявлення, особисті позиції під час професійної діяльності, регуляцію дій, прийняття конкретних рішень та аналіз їх результатів. Вони визначають психологічну позицію, спрямовану на взаємозв'язок особистості з вимогами у навчальному процесі.

Навчальна діяльність студентів в українських навчальних закладах грає важливу роль у підготовці майбутніх кваліфікованих фахівців. Процес навчання у навчальних закладах дійсно вимагає від студентів високого рівня активності та свідомості. Це

включає в себе інтелектуальні зусилля, концентрацію, вміння ефективно самоорганізовуватись, керувати своїм часом і робити раціональний розподіл між навчанням і відпочинком. Перехід від школи до навчального закладу може бути викликаним, оскільки вимагає нового підходу до навчання та самоорганізації, що відрізняється від шкільного режиму.

Емоційний стан першокурсника та його здатність до саморегуляції відіграють суттєву роль у навчанні. Сучасна освіта вимагає активної діяльності студентів та їх внутрішньої мотивації. Успішність у навчанні залежить від того, наскільки студенти вміють ефективно керувати своїми емоціями та саморегулювати свою діяльність.

Важливим є індивідуальне розуміння та опрацювання компонентів навчальної діяльності, а також здатність до внутрішньої саморегуляції. Саме ці аспекти допомагають студентам ефективно навчатися та пристосовувати свою діяльність до вимог освітнього процесу.

Саморегуляція в навчанні визначається як вміння виконувати навчальні завдання таким чином, щоб будь-які зміни у умовах завдання або зустріч з труднощами призводили до таких мислених дій, які допомагають досягти самостійного розв'язання проблеми або завдання, над яким працює особа під час навчальної діяльності. Саморегуляція є вищим рівнем активності, де навички виконання навчальних операцій стають автоматичними і виконуються без додаткового усвідомлення.

Розвиток саморегуляції сприяє впорядкованості навчальної діяльності особистості та надає їй здатність виконувати завдання самостійно. Це формує основи навичок навчання, що є ключовим завданням освіти, і, тому, питання стосовно формування саморегуляції та пошуку оптимальних способів її розвитку набувають великої актуальності і відповідають сучасним вимогам.

Саморегуляція розвивається лише в ході активної діяльності. Навчальна діяльність, заснована на навчальних потребах, вирішенні проблем і завдань, а також створенні відповідних навчальних ситуацій, взаємозв'язку між рефлексією і діями, спонукає кожного студента пройти через компоненти саморегуляції. Це створює можливість переходити до самостійної навчальної діяльності, організованого самовдосконалення та особистісних змін.

В навчальній діяльності, саморегуляція має структуру, яка включає такі складові: модель значущих умов, постановка мети, розробка програми дій, коригування, контроль і оцінка.

Ми вже зазначали, що критеріями ефективності навчальної діяльності студентів виступають академічна та навчальна успішність. Показники академічної успішності включають оцінки, які студенти отримують за результати вивчення навчальних дисциплін. Показники навчальної успішності враховують наявність психологічних методів досягнення результатів навчання, іншими словами, сформованість відповідних особистісних властивостей. Оскільки є обмежена можливість математичної формалізації процесу та результатів навчальної діяльності для визначення критеріїв її успішності, ми застосували метод експертних оцінок.

На підготовчому етапі дослідження до складу експертної групи були включені п'ять фахівців, які мають відповідну кваліфікацію та досвід роботи (двоє психологів та 3 викладачів). Їм було запропоновано перелік із восьми особистісних показників, що впливають на ефективність навчальної діяльності. Ці показники потрібно було упорядкувати відповідно до їхньої значущості, тобто рангом 1 експерти позначали найбільш значущі, а рангом 8 – найменш значущі властивості. Цей список був складений відповідно до показників навчальної успішності, визначені нами на основі теоретичного аналізу, і містив такі характеристики:

1. Якість знань.

2. Темп навчальної діяльності.
3. Кмітливість в процесі навчальної діяльності
4. Старанність та зусилля, які студент прикладає в процесі навчальної діяльності
5. Позитивне ставлення до навчання.
6. Навчальна самостійність.
7. Саморозуміння навчальних дій.
8. Нестандартність навчальної діяльності.

Ступінь узгодженості думок експертів була визначена за допомогою коефіцієнта конкордації W . Було отримано значення коефіцієнта $W=0,95$, що свідчить про високу узгодженість їхніх думок [3].

Далі було визначено відносну вагу кожного показника (табл. 1). Для експертної оцінки рівня сформованості показників навчальної успішності досліджуваних цей перелік нами було скорочено до чотирьох показників відповідно до найвищої відносної ваги:

- 1) якість знань;
- 2) позитивне ставлення до навчання;
- 3) саморозуміння навчальних дій;
- 4) навчальна самостійність.

Таблиця 1. Відносна вага показників навчальної успішності

№ з/п	Показники	Відносна вага
1.	Якість знань	0,03
2.	Позитивне ставлення до навчання	0,04
3.	Саморозуміння навчальних дій	0,08
4.	Навчальна самостійність	0,09
5.	Темп навчальної діяльності	0,15
6.	Нестандартність навчальної діяльності	0,17
7.	Кмітливість в процесі навчальної діяльності	0,20
9.	Старанність та зусилля, які студент прикладає в	0,23

З метою психодіагностичного вивчення стилю саморегуляції поведінки людини ми використовували опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (Є. Коноз). Основна мета цього інструменту полягає у визначенні рівня розвитку індивідуальної саморегуляції та створенні персонального профілю, що включає оцінку компонентів, таких як моделювання, планування, програмування, оцінка результатів, а також показників розвитку особистісних властивостей, таких як гнучкість та самостійність. Використовуючи цей метод, ми можемо вирішувати практичні завдання, зокрема визначати індивідуальні особливості різних процесів саморегуляції та рівень загальної саморегуляції як ключових факторів успішності в опануванні нових видів діяльності.

Аналіз результатів психодіагностичного дослідження саморегуляції особистості полягав у визначенні на основі інформації про характеристики структурних компонентів саморегуляції. Згідно з цим, можливо прогнозувати закономірності реалізації адаптаційних та компенсаторних механізмів під час виконання діяльності. Тип орієнтації особистості стає інформацією щодо мотиваційної готовності людини до певних видів діяльності та її ставлення до них. У процесі опанування методами дій, характерними для

цієї діяльності, можливі як полегшення, так і ускладнення в залежності від типу спрямованості особистості.

Як було відзначено вище, саморегуляція людини постійно розвивається та удосконалюється, тому результати психодіагностики мають констатуюче і прогностичне значення. Іншими словами, вони відображають особливості стилю людини на даний момент в конкретних умовах її життя та основних видів діяльності, а також вказують на можливі напрямки та методи розвитку нових типів та методів діяльності.

За результатами діагностики рівня саморегуляції (загальний показник) досліджуваних було розподілено у три групи.

У першу групу були включені 5 респондентів (22,7%) з високим рівнем, у другу – 13 респондентів (59,1%) із середнім рівнем, у третю – 4 респондента (18,2%) з низьким рівнем саморегуляції. Увесь подальший аналіз ми будемо здійснювати з урахуванням відмінностей між цими групами.

На основі усереднених значень можна скласти цілісне уявлення про рівні саморегуляції та показників навчальної успішності для кожної групи. У таблиці 2 наведені числа усереднення значення діагностованих параметрів.

Для досліджуваних з високими показниками загального рівня саморегуляції властиві усвідомленість процесу самоорганізації діяльності, самостійність, гнучкість, адекватність реагування на зміну умов, усвідомлене висування і досягнення цілей. При високій мотивації досягнення вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який допомагає компенсувати вплив особистісних особливостей, що перешкоджають досягненню мети. Чим вище загальний рівень усвідомленої саморегуляції, тим легше людина оволодіває новими видами активності, впевненіше почувається у незнайомих ситуаціях і тим стабільніше її успіхи в звичних видах діяльності. У досліджуваних з низькими показниками за даною шкалою потреба в усвідомленому плануванні і програмуванні своєї поведінки несформована, вони більш залежні від ситуації і думки оточуючих, мають знижені можливості компенсації несприятливих для досягнення мети особистісних особливостей тощо [2].

Таблиця 2. Усереднені показники рівнів саморегуляції та навчальної успішності в різних групах

Шкали	Група 1	Група 2	Група 3
<i>Саморегуляція</i>			
Планування	6,6	5,8	3,5
Моделювання	7,0	4,3	3,3
Програмування	7,8	5,7	5,5
Оцінювання результатів	6,2	4,6	3,5
Гнучкість	8,6	5,6	5,0
Самостійність	7,0	5,5	5,8
Загальний рівень саморегуляції	36,2	27,4	21,8
<i>Навчальна успішність</i>			
Якість знань	8,1	6,7	6,4
Позитивне ставлення до навчання	8,1	7,1	6,3
Саморозуміння навчальних дій	7,8	6,7	6,3

Навчальна самостійність	7,5	7,2	6,5
-------------------------	-----	-----	-----

Ефективність навчальної діяльності визначається вибором оптимальних методів навчання, які повинні враховувати індивідуальні стильові особливості людини. Успішність навчання залежить від того, наскільки ефективно людина розуміє й усвідомлює свої стильові особливості, вибирає оптимальні методи діяльності та виконує їх, і відповідно до цього, як вона пристосовує їх до результатів та процесів навчання. Таким чином, головними показниками навчального успіху є позитивне ставлення до навчання, як вияв навчальної мотивації, самостійність у навчанні, як вияв саморегуляції та самоконтролю, та здатність розуміти власні дії у процесі навчання, як рефлексія індивідуальних стильових особливостей та навчальних методів. Сприятливими факторами для досягнення успішності в навчанні є високий рівень розвинутої саморегуляції особистості, виявлення особистими специфічними рисами стилю через самоаналіз, здатність визначати, які методи навчання є найбільш ефективними, і уміння ефективно керувати своєю діяльністю шляхом самоорганізації та саморегуляції.

Використання належних методів навчальної діяльності сприяє підвищенню її ефективності, що відзначається підвищенням показників таких факторів, як «Якість знань», «Позитивне ставлення до навчання», «Розуміння власних навчальних дій», та «Самостійність у навчанні». Ці показники є важливими критеріями навчального успіху.

Формування та вдосконалення рівня та індивідуального стилю саморегуляції досягаються через проведення консультацій та групового тренінгу. Доцільність і результативність проведеної корекційної роботи підтверджуються статистичним аналізом отриманих результатів.

Список використаних джерел

1. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність: методи та процедури діагностики. Херсон: ПП Вишемирський В. С. 2016. 286 с. **2. Гриньова М. В.** Саморегуляція: навч.-метод. посіб. Полтава: АСМІ, 2008. 268 с. **3. Руденко В. М., Руденко Н. М.** Математичні методи в психології: підручник. К.: Академвидав, 2009. 384 с.

ВПЛИВ ТИПУ ОСОБИСТОСТІ ЗА МОДЕЛЛЮ DISC НА МІЖОСОБИСТІСНУ КОМУНІКАЦІЮ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Берендяєва Анна Сергіївна,
здобувач першого (бакалаврський) рівень,
спеціальності «Психологія»
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна
berendiaeva@gmail.com

Гліченко Олена Олександрівна,
магістр психології, асистент кафедри психології
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна
hlichenkooo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7300-9880>

Анотація. У даній статті розглянуто модель DISC, яка допомагає налагодити міжособистісну комунікацію в професійній діяльності, визначити поведінковий стиль співробітників та правильно розподілити завдання для людей в команді, щоб підвищувати ефективність роботи. Показано та описано різні способи проведення тестувань та наглядно розглянуто результати дослідження на групі осіб з соціальної сфери діяльності. Доведено, що при проведенні різних способів даного методу, інтерпретація являється тотожною і показники збігаються. Отже методи надійні. Висвітлено ефективність проведення даної методики в професійній діяльності.

Ключові слова: міжособистісна комунікація, професійна діяльність, модель DISC, організаційна поведінка, типологія особистості.

Abstract. This article discusses the DISC model, which helps to establish interpersonal communication in professional activities, determine the behavioral style of employees and correctly distribute tasks for people in a team to increase work efficiency. The article shows and describes various ways of testing and illustrates the results of the study on a group of people from the social sphere. It is proved that when conducting different methods of this method, the interpretation is identical and the indicators coincide. Thus, the methods are reliable. The effectiveness of this method in professional activities is highlighted.

Key words: interpersonal communication, professional activity, DISC model, organizational behavior, personality typology.

Постановка проблеми. У сучасному динамічному світі ефективна комунікація у професійній діяльності є ключовим фактором успішного і якісного трудового життя. Значний відсоток колективної роботи залежить від міжособистісної комунікації, що зумовлює зростання вимог як до особистісного потенціалу кожного працівника, так і до процесів доцільного його використання. Стратегія підвищення якості міжособистісної комунікації в професійному просторі є провідним завданням для багатьох управлінців, тому потребує більш детального дослідження інструментів вивчення комунікативного потенціалу та поведінки фахівців на робочому місці.

На сьогодні в управлінні організацією спостерігається тенденція переходу до більш відкритих, орієнтованих на людський потенціал процесів, що передбачає більш широкий розподіл повноважень, більшої внутрішньої мотивації, більш позитивного ставлення до людей та збалансованості між турботою про працівників і потребами

організації [1]. Тому вже на етапі вирішення кадрового питання та/або задля підвищення ефективності виконання поставлених завдань слід розуміти індивідуальні особливості працівників, їх характер, схильності та особливості поведінки. Це допомагає налагоджувати робочий процес, правильно розподіляти завдання та підтримувати злагожену атмосферу в колективі. Процес цілеспрямованого формування особливого способу взаємодії людей в організованій групі дозволяє ефективно реалізовувати їх енергетичний, інтелектуальний і творчий потенціал згідно стратегічним цілям організації. У зв'язку з цим пріоритетного значення набуває в наш час управління діяльністю фахівців через врахування типу особистості, її внутрішніх настанов, певних закономірностей досвіду спілкування і взаємодії в групі. Виходячи з цих міркувань, розгляд проблеми, пов'язаною з вивченням конкретних дієвих та професійно доцільних інструментів вивчення особистості з метою подальшого вдосконалення міжособистісної комунікації в професійній діяльності є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення комунікативної діяльності людини в межах організації, певного колективу є важливою галуззю як соціально-психологічних досліджень, так і менеджменту, економіки. Процес міжособистісної комунікації в професійній діяльності став предметом дослідження багатьох провідних науковців-психологів. Зокрема, Л. Е. Орбан-Лебрик розкриває проблему професіоналізації спілкування і особливості розкриття комунікативного потенціалу особистості [2], Л. М. Карамушка досліджує копінг-стратегії керівників і персоналу в межах організаційної психології, Д. І. Дзвінчук, Н. Г. Діденко вивчає специфіку комунікації в управлінському процесі, розробки П. Д. Дудкін, О. Б. Мосій, Л. М. Савчук, Н. Ю. Бутенко дозволяють вивчати специфіку організаційної поведінки [1].

Проблема врахування типології особистості в груповій, командній роботі залишається предметом науково-практичного пошуку [1, 3, 4]. Характер, здібності, потреби, вміння досягати поставлених цілей зазначаються як пріоритетні у розуміння керівником особливостей підлеглих. Основними факторами, які забезпечують ефективне використання людських ресурсів в процесі командної взаємодії, найчастіше дослідники відмічають: реалізація особистісного потенціалу члена команди, його самоорганізація, саморегуляція, високий рівень креативності, інноваційні підходи у вирішенні завдань, гнучкість та адаптивність до швидко мінливого середовища, групова компетенція [3, с.38]. Саме співвідношення професійно-важливих якостей, настанов, комунікативних вмінь та поведінки в групі визначається певна типологія.

Аналіз літератури показав, що розуміння типології особистості в професійній комунікації має важливе позитивне значення з кількох причин: по-перше, якщо керівник володіє знаннями про типологію особистості, то це йому допоможе у кадровому питанні та адаптувати свій спосіб спілкування до конкретної особистості; по-друге, стає можливим раціональний підхід до проблеми у разі конфліктної ситуації, цю проблему можна вирішувати шляхом адаптації комунікаційного підходу до потреб кожної сторони; по-третє, коли стає зрозумілим тип особистості легше підвищувати заохочення і залучення - розуміючи мотиваційні фактори різних типів, можна ефективніше стимулювати їх до роботи та досягнення цілей.

Метою статті є вивчення моделі DISC як діагностичного інструменту визначення поведінкових стилів майбутніх фахівців, що сприяє підвищенню якості професійної комунікації.

Наразі психологія як наука дуже стрімко розвивається та налічує багато різних методик визначення типу особистості, кожна з них базується на теорії та дослідженнях. Одним із найпопулярніших діагностичних інструментів, що використовуються на різних рівнях організації, установ, бізнесі є модель DISC. За допомогою цієї моделі можна

створювати сильні робочі команди, легко знаходити порозуміння з людьми та навчитися раціонально взаємодіяти з колегами на більш ефективному рівні.

DISC – це модель за допомогою якої можна визначити стиль поведінки людини. Автором моделі є американський вчений, психолог та винахідник Вільям Моултон Марстон, він розробив її у 1928 році. Оригінальна версія DISC аналізувала шаблони поведінки людей, розглядаючи їхні реакції на певні ситуації. Пізніше DISC тест був перероблений в більш сучасну версію, яка використовується в даний час для оцінки особистості та розвитку кадрів [5].

Вільям Марстон систематизував поведінку людей за двома шкалами: проактивна поведінка та реактивна поведінка. Перший тип це більш відкриті та швидкі люди, другий - відрізняється своєю пасивністю та повільністю. Також Марстон розділив навколишнє середовище як приязне та неприязне. Утворюється вертикальна та горизонтальна вісь відповідно, результати перетину яких виходить чотири базових стилі поведінки - D, I, S, C.

Горизонтальна вісь вміщує характеристику 2 типів поведінкових проявів особистості:

1) Люди з проєктивною поведінкою виносять на зовні обговорення, просять про допомогу; вони прагнуть більше контролювати обставини та впливати на них. Це стиль D та I, вони мають свої кольори, червоний та жовтий відповідно.

2) Люди, які проявляють реактивну поведінку схильні адаптуватися до того, що відбувається у їх середовищі. Вони намагаються мінімізувати спілкування з зовнішнім світом. Це стиль S та C, зелений та синій відповідно.

По вертикалі також виокремлюється 2 типи. Вгорі маємо орієнтацію на результат. Люди, які дивляться через призму логіки й завдань, надають перевагу раціональним речам. Внизу розміщена орієнтація на людей, вони сприймають все через емоції та почуття.

Описана вище система координат з її характеристиками складає основу моделі DISC, що відображено в класичному варіанті діагностичного тесту [6]. Фахівці, які на постійній основі використовують модель DISC в роботі з персоналом зауважують, що варто в кожному стилі враховувати дві ключові характеристики [7]. Охарактеризуємо детально кожен з цих стилів:

- D – DOMINANCE: P – problems (проблеми) та C – challengers (виклики). Реакція на проблеми та виклики. Чим вище рівень домінуючого фактору, тим агресивніше людина приймає виклик чи проблему; її поведінка буде більше наполегливішою, вольовою і цілеспрямованою. Чим нижче фактор D, тим більше у поведінці скромності, миролюбності та обережності.

- I – INFLUENCE: P – people (люди) та C – contacts (взаємодія). Тут прослідковується, як особа впливає на людей або взаємодіє з ними. Індивід має поведінку більш стриману чи товариську. Чим вище I, тим більш оптимістичне, довірливе ставлення до людей. Чим нижче фактор I, тим більш прагматичний, скептичний і недовірливий підхід та взаємодія з іншими. Можна сказати, що люди з високим I схильні вважати кожного своїм другом, а люди з низьким - можуть мати дуже вузьке коло спілкування.

- S – STEADINESS: P – pace (темп) та C – consistency (послідовність, реакція на зміни). Поглянути, як людина задає темп та реагує на зміни, можна за допомогою вище вказаних ключових слів. Це може бути більш динамічно чи більш стійко. Це відображення послідовності і того, як відбувається реакція на темп навколишнього середовища. Чим вище фактор S, тим більш передбачуване середовище буде оточувати людину; вона може рухатись в більш швидкому темпі, якщо для цього є причина, причому цей темп залишається постійним. Чим нижче S, тим більше підвищується

очікування в динаміці середовища навколо. Невідомість є комфортною для людей з таким показником; вони легко адаптуються до змін та змінюють темп за власним бажанням.

- С – CONSCIENTIOUSNESS: Р – procedures (правила, процедури) та С – constraints (обмеження). Чим вище фактор С, тим більш цінним є залишатися в рамках, правилах та стандартах, які встановлені іншими людьми. Чим нижче С, тим більш особа намагається поставити під сумнів правила та намагається знайти спосіб вирішення задачі.

Визначення методики дослідження. Ми вивчили різні варіанти діагностичних інструментів визначення стилів поведінки заснованих на моделі DISC і провели дослідження серед майбутніх фахівців соціальної сфери.

Перший варіант – класичний - від американської компанії TTI SI [6]. Другий і третій - експрес способи визначення стилю поведінки. Ці способи описує Оксана Смілка - сертифікований аналітик TTI SI, авторизований інструктор з гнучкого лідерства ICAgile, Coach PCC ICF [7].

Діагностична технологія всіх трьох методик полягає у виборі досліджуваним слова, що характеризує його звичну поведінку, найкраще відображає його поведінку. В експрес методі одразу для фахівця, який проводить діагностику, ключові слова відображають тип за моделлю DISC: D – червоний колір (результат, швидкість, говорити); I – жовтий колір (емоції, швидкість, будувати діалог); S – зелений колір (стосунки, виваженість, слухати); C – синій колір (процес, виваженість, запитувати). За результатами опитування обирається провідний фактор – тип особистості.

Виклад результатів дослідження. У дослідженні брали участь 30 осіб. Було використано три варіанти тестів за моделлю DISC. За результатами опитування ми отримали, що серед досліджуваних тип D притаманний – 2 особам (6.67%); тип I властивий – 13 особам (43.33%); тип S характерний – 6 особам (20%); тип C типовий – 9 особам (30%). Порівняння отриманих результатів за всіма трьома методиками по кожному респонденту показало, що показники за типом особистості є ідентичним. Отже, діагностичні інструменти є надійними та можуть використовуватися як альтернативні.

Застосування DISC тесту дозволяє виявити потенційні проблеми в роботі команди, а також допомагає зрозуміти, які типи особистостей більш успішні в різних ролях та обставинах. Доцільне і правильне використання цього діагностичного інструменту дозволяє знизити кількість помилок при підборі персоналу, збільшити ефективність команди та зменшити ризик конфліктів у колективі.

Однією з ключових переваг DISC тесту є його можливість адаптації до різних культурних і національних контекстів [8]. Він є універсальним інструментом, що може застосовуватися у різних країнах. Українські дослідники та практики також застосовують цей тест для аналізу особистості та діагностики потенціалу співробітників [4, 9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Досвід застосування різних варіантів DISC тестів та довела можливість їх використання для аналізу особистих характеристик людей та їх поведінки, що може бути корисним для компаній і організацій в процесі підбору персоналу чи розвитку команди. Усвідомлення особливостей поведінки забезпечує основу для покращення комунікації та запобігає виникненню конфліктів, а розуміння і прийняття поведінки інших людей дозволяє ефективніше формувати та управляти командами, а також делегувати, мотивувати та розвивати людей через розуміння базових потреб людини на підставі їх поведінки. В подальших дослідженнях планується вивчення взаємодії між різними типами за моделлю DISC.

Список використаних джерел

1. Організаційна поведінка. Аспекти ефективного підприємництва / П. Д. Дудкін, О. Б. Мосій, О. М. Владимир та ін. – Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2015. 252 с. **2. Орбан-Лембрик Л. Е.** Психологія професійної комунікації: Навчальний посібник. - Чернівці: Книги - XXI, 2010. 528 с. **3. Психологія** тимбілдингу: навчальний посібник / Романовський О.Г., Шаполова В.В., Квасник О.В., Гура Т.В. ; за заг. ред. Романовського О.Г., Калашникової С.В. – Харків : «Друкарня Мадрид», 2017. 92 с. **4. Роговін А. А.** Система DISC: аналіз сучасних моделей. Управління розвитком складних систем, 2017. № 29. С. 46-49. **5. Marston W. M.** Emotions of Normal People. New York: Harcourt, Brace & Company, 1928. 452 p. **6. DISC personality test** URL: <https://www.123test.com/> (дата звернення: 15.01.2024). **7. Смілка О.** Основи поведінкової моделі DISC, стилі поведінки. URL: <https://youtu.be/> (дата звернення: 20.02.2024). **8. House R. J., Hanges P. J., Javidan M., Dorfman P. W., & Gupta V.** Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2004. 818 p. **9. Психологія** особистості. Адаптація DISC-методики на українському ринку //Український науковий журнал, 2014. №3. С.12-15.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ У РОБОТІ З ВИПАДКАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Дорохов Олександр Сергійович,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальність 231 «Соціальна робота»

за освітньою програмою «Соціальна робота.
Соціальна педагогіка. Практична психологія»

Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

carismus2@gmail.com

Ваховський Леонід Цезаревич,

доктор педагогічних наук, професор

Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

м. Лубни, Україна

vakhovsky81@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми домашнього насильства та застосування доктрини "Плоди отруйного дерева" у контексті правознавства та соціальних наук. Автор розглядає основні аспекти цієї проблеми, включаючи визначення основних понять, правові та соціальні наслідки, а також заходи щодо запобігання та захисту жертв. Особлива увага приділяється доктрині "Плоди отруйного дерева", яка стверджує, що будь-які докази, отримані внаслідок порушення конституційних норм або прав людини, не можуть використовуватися в судових процесах.

Автор робить висновок про необхідність подальших досліджень у цій галузі та наголошує на важливості забезпечення захисту прав людини та справедливості особливо у судових процесах, які стосуються домашнього насильства.

Ключові слова: юридичні колізії, домашнє насильство, психосоціальні наслідки, агресивне середовище, ефективні стратегії, плід отруйного дерева

Abstract. This scientific article examines the issue of domestic violence and the application of the "Fruit of the Poisonous Tree" doctrine in the context of jurisprudence and social sciences. The author discusses the fundamental aspects of this problem, including its definition, legal and social consequences, as well as measures for prevention and protection of victims. Special attention is given to the "Fruit of the Poisonous Tree" doctrine, which asserts that any evidence obtained as a result of the violation of constitutional or human rights cannot be used in legal proceedings.

The author concludes on the necessity of further research in this field and emphasizes the importance of safeguarding human rights and ensuring justice in legal proceedings, particularly in cases of domestic violence.

Key words: legal challenges, domestic violence, psychosocial consequences, hostile environment, effective strategies, fruit of the poisonous tree

Домашнє насильство становить одну з глибоко вкорінених і найбільш складних проблем. Це соціальне явище виходить за рамки приватного простору і стає однією з ключових негативних рис нашого часу. Сучасне суспільство постійно стикається з цією проблемою, яка має глибокі корені і серйозні наслідки для індивідів та суспільства в цілому. Домашнє насильство не тільки порушує фізичне благополуччя постраждалих осіб, але й має серйозні наслідки для їхнього психологічного та емоційного стану.

Повсякденні випадки насильства в межах родинного оточення стають предметом серйозного наукового дослідження та аналізу. У цьому контексті особливо важливо розглядати юридичні аспекти реагування на домашнє насильство та виявлення можливих юридичних колізій, які можуть виникати в цьому процесі. Юридичні колізії - це конфлікти між нормами законодавства, які можуть ускладнити вирішення справи або створити проблеми в захисті прав постраждалих осіб.

У даній науковій статті ми пропонуємо детальний аналіз різноманітних аспектів юридичних колізій, що виникають у роботі з випадками домашнього насильства. Ми дослідимо їхні причини, можливі наслідки та шляхи вирішення з урахуванням законодавства та практичного досвіду.

Проблема домашнього насильства вимагає все більшої уваги і досліджень всіх його складових, в тому числі і сталих механізмів протидії. Визначення, розуміння, причини та наслідки цього явища стають об'єктом глибокого аналізу для наукових груп, правозахисних організацій, інститутів громадянського суспільства та державних структур. Незважаючи на велику кількість інформації, доступної на сьогодні, домашнє насильство залишається складно виявленою та прихованою проблемою в багатьох сферах життя [1].

Відповідно до аналізу соціологічного дослідження, яке було представлено в презентації в Укрінформі Вадимом Денисенком, близько 1,5 мільйона українців особисто постраждали від домашнього насильства, що складає приблизно 7% дорослого населення, яке зазнало цієї проблеми. За абсолютними цифрами, наведеними В. Денисенком, можна відзначити, що 1,5 мільйона громадян України мали досвід зіткнень з домашнім насильством.

Відзначається велика різниця у тому, що лише 3% чоловіків і 10% жінок визнали свою участь у подібних ситуаціях. У цілому, високою є усвідомленість проблеми домашнього насильства в Україні - 76% населення визнало її проблематичність, при цьому серед жінок цей показник становить 80%, а серед чоловіків - 72%.

У ході дослідження також аналізувались різні аспекти домашнього насильства та його прояви. За результатами опитування 79% респондентів вважають фізичні травми одним із основних видів насильства, в той час як 70% зазначають про загрози та психологічний тиск, а 66% відмічають словесні образи та приниження. Щодо причин домашнього насильства, дослідження вказує на споживання алкоголю (79%), вживання наркотичних речовин (68%) та фінансові проблеми (44%) як основні фактори [2].

Поміж традиційно вивченими причинами виникнення домашнього насильства існують і такі, що ще не отримали достатнього наукового висвітлення. Наприклад, недостатньо вивченими є культурно-ментальні чинники, які також мають значний вплив. У своїй науковій публікації "Роль культурно-ментальних чинників у запобіганні та протидії домашньому насильству" І. Андрусак вказує на те, що навіть у сучасному постмодерністському суспільстві, яке розвивається в умовах глобалізації та під великим впливом інформаційних технологій, може бути неочевидним вплив традиційних цінностей громади на поведінку людини, особливо якщо ця поведінка відхиляється від прийнятих стандартів. Проте, навіть у наш час, слід розглядати культурні звичаї, релігійні норми, традиційні способи спілкування та міжособистісні взаємодії як фактори, які сприяють поширенню домашнього насильства [3].

Однак, хоча проблема домашнього насильства і перебуває серед найбільш досліджуваних, деякі складові цього явища, все ж таки залишаються в тіні. Зокрема, це правові засади протидії і юридичні колізії, що виникають в роботі з випадками домашнього насильства. Так, опис дослідження "Legal Responses to Domestic Violence: An International Perspective" відображає широкомасштабний аналіз реакції правових систем на домашнє насильство. Автори цієї книги досліджують законодавство різних

країн та його ефективність у боротьбі з цією проблемою. Детальний огляд правових підходів дозволяє зрозуміти різноманітність стратегій та політик, спрямованих на запобігання та контроль домашнього насильства [4].

У книзі "Domestic Violence and the Law in Colonial and Postcolonial Africa" розглядаються юридичні аспекти домашнього насильства в контексті історичного та соціокультурного розвитку Африки. Автор аналізує еволюцію правових норм та практик у боротьбі з цим явищем в колоніальному та післяколоніальному періодах. Це дослідження підкреслює важливість контекстуального розуміння домашнього насильства і впливу історичних та соціокультурних факторів на правові підходи [5].

У науковому дослідженні "Training Resource Tool For Prosecutors and Judges in combating violence against women and domestic violence in Kosovo" розглядається вплив правової системи на створення гендерних ієрархій через аналіз ситуації з домашнім насильством в Угорщині. Автори дослідження вивчають, як закони та правові норми можуть відтворювати чи змінювати гендерні відносини в суспільстві [6].

"Legal Advocacy for Victims of Domestic Violence" є практичним дослідженням, спрямованим на роль юридичної адвокації у захисті жертв домашнього насильства. Автори аналізують різноманітні правові стратегії та механізми, які можуть бути використані для захисту прав та інтересів жертв [7].

Нарешті, багаторівневе дослідження "The Role of Law Enforcement in Responding to Domestic Violence: A Multi-Country Study" визначає роль правоохоронних органів у реагуванні на домашнє насильство в різних країнах. Воно аналізує ефективність різних стратегій та програм, вживаних правоохоронними органами для запобігання та протидії цьому явищу [8].

Ці та інші дослідження виявили безліч вразливостей процесуальних норм і сталих процедур, та потреб їх удосконалення. Тож, як можемо бачити, актуальність проблеми регулярно відмічається науковцями різних країн світу, що само по собі свідчить про необхідність продовження і досліджень, пошуку інноваційних підходів для виявлення слабких місць та удосконалення методів роботи.

Мета статті - з'ясувати головні причини та наслідки виникнення юридичних колізій, які існують у контексті роботи з випадками домашнього насильства, розглянути можливі стратегії їх вирішення. Значну увагу приділено розробці конкретних рекомендацій та ефективних правових механізмів для покращення захисту прав індивідуумів як постраждалих від домашнього насильства, так і звинувачуваних у ньому, з метою забезпечення їхньої безпеки та благополуччя, захисту прав та законних інтересів.

Методи цього дослідження передбачають аналіз законодавства та міжнародних норм, вивчення статистичних даних, проведення аналізу випадків та судових рішень, а також збір та аналіз емпіричних даних через опитування, спостереження та інтерв'ю з учасниками. Одним із методів є аналіз статистичних даних, які дозволяють отримати об'єктивну картину розповсюдженості та характеристик домашнього насильства в різних контекстах. Також використовуються опитування для збору думок, почуттів та досвіду людей, які були причетні до цієї проблеми.

Практичне значення нашого дослідження полягає у розкритті та аналізі основних юридичних колізій, що виникають у роботі з випадками домашнього насильства. Це дослідження може стати важливим допоміжним інструментом для розробки та впровадження ефективних стратегій боротьби з цією проблемою у сфері правосуддя та соціального захисту. Одним з основних практичних результатів буде ідентифікація ключових проблем та недоліків у законодавстві та практиці захисту прав жертв домашнього насильства.

Дослідження дозволить виявити прогалини в законодавстві, які не враховують потреби та права жертв, а також проблеми в роботі правоохоронних органів та судів у розгляді таких справ. Крім того, ми надаємо рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики захисту прав жертв домашнього насильства, що можуть бути використані правозахисними організаціями, законодавчими та виконавчими органами для розробки нових нормативно-правових актів та програм соціальної підтримки, спрямованих на підвищення ефективності боротьби з домашнім насильством.

Сучасні підходи до розуміння домашнього насильства відзначаються комплексним уявленням про цю проблему, яке враховує різноманітні аспекти та контексти, у яких воно виникає та функціонує. Нові дослідження та теорії піддають сумніву традиційні уявлення про домашнє насильство та потребують глибшого розуміння складних взаємозв'язків, що його визначають.

Один із сучасних підходів полягає в розумінні, що домашнє насильство є складною та многогранною проблемою, яка виходить за рамки лише фізичних проявів насильства. Відступ від традиційних концепцій передбачає урахування різних форм насильства, таких як емоційне, психологічне, економічне та сексуальне, а також визнання різноманітних способів його прояву та впливу на жертв.

Другий підхід включає переосмислення ролі винуватця та постраждалої. У класичному тлумаченні домашнього насильства виділялися дві основні ролі: винуватець та постраждала сторона. Однак нові дослідження вказують на необхідність часткової переоцінки цих позицій. Виникає нова перспектива, що обидві сторони конфлікту можуть бути потенційними постраждалими. Цей підхід відкриває можливість для комплексного розуміння та ефективної боротьби з домашнім насильством, включаючи аналіз психосоціальних наслідків для винуватців та можливостей психосоціальної підтримки для них.

Третій підхід до розуміння домашнього насильства акцентує увагу на впливі соціокультурного та економічного контексту на виникнення та розвиток цієї проблеми. Він аналізує роль стереотипів, соціальної нерівності, економічної нестабільності та інших факторів у формуванні динаміки домашнього насильства. Розуміння цих контекстуальних аспектів допомагає краще розкрити причини та розробити стратегії подолання цієї проблеми в різних соціокультурних середовищах.

Домашнє насильство, визначене з юридичної точки зору, охоплює широкий спектр агресивної поведінки та насильства, яке має місце всередині домашнього оточення та впливає на членів сім'ї або партнерів у відносинах. Це може включати фізичне, сексуальне, емоційне, економічне насильство та інші форми психологічного тиску.

Розуміння та вивчення цього поняття є ключовим для розробки та вдосконалення правових механізмів захисту жертв домашнього насильства, а також для забезпечення ефективної правової реакції на такі випадки, що дає змогу розглянути поняття домашнього насильства з різних правових позицій та визначити його ключові аспекти для подальшого аналізу та дослідження [9].

Міжнародні норми та стандарти, спрямовані на боротьбу з домашнім насильством, є важливим аспектом у контексті правового реагування на цю проблему. Одним із ключових міжнародних документів є Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством проти жінок та домашнього насильства (інакше відома як Іstanbulська конвенція). Цей міжнародний документ надає визначення домашнього насильства та закріплює зобов'язання для держав-учасниць у прийнятті ефективних заходів щодо запобігання, припинення та покарання цього явища.

Генеральна Асамблея ООН ухвалила ряд резолюцій та декларацій, які закликають держави усіх регіонів світу приймати заходи для боротьби з домашнім насильством та забезпечення захисту жертв. Наприклад, Резолюція 48/104 Генеральної Асамблеї ООН

закликає держави-члени удосконалювати законодавство та механізми захисту жертв домашнього насильства.

Також важливими є міжнародні документи, прийняті в рамках Європейського Союзу, такі як Директива Європейського парламенту та Ради про боротьбу з насильством щодо жінок та насильства в сім'ї, яка надає механізми захисту та підтримки для жертв домашнього насильства у країнах-членах ЄС.

Правові аспекти захисту жертв домашнього насильства є важливим елементом у вирішенні цієї складної проблеми та забезпеченні їхньої безпеки та прав. Законодавство про домашнє насильство передбачає визначення видів насильства, права та обов'язки стосовно жертв та насильників, а також механізми захисту та покарання порушників.

Таким чином, законодавство про домашнє насильство встановлює визначення видів насильства, права та обов'язки стосовно жертв та насильників, а також механізми захисту та покарання порушників. Процедури судового процесу надають можливість жертвам отримати справедливий судовий процес та відшкодування за завдані збитки. Превентивні заходи допомагають у запобіганні домашнього насильства та захисті потенційних жертв. Всі ці аспекти правового захисту відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки та підтримки жертв домашнього насильства, сприяють ефективній боротьбі з цією проблемою в суспільстві [10].

Однак, як і в будь-якому іншому випадку порушення прав, першочерговим є встановлення істини та доказування вини. Більш прозорими в цьому розумінні є ті випадки, які мають ознаки кримінального чи адміністративного правопорушення. Так, згідно статті 91 Кримінально процесуального кодексу України, серед обставин, що підлягають доказуванню є: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Окрім того, законодавцем встановлено, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [11].

Згідно статті 72 Кодексу адміністративного судочинства України, в адміністративному судочинстві доказами вважаються різноманітні інформаційні засоби, які дозволяють суду з'ясувати фактичні обставини, що підтверджують або спростовують вимоги та заперечення учасників справи, а також інші значущі моменти для вирішення справи з правомірністю та об'єктивністю. Серед таких доказів можуть бути використані письмові, усні та електронні матеріали, висновки експертів та свідчення свідків, а кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення [12].

Таким чином, увесь тягар збирання доказів провини особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, лягає на органи досудового розслідування і обвинувачення в суді, що безумовно гарантує дотримання всіх прав підозрюваного і обвинуваченого, в тому числі і на захист від хибних звинувачень, що демократії, міжнародного права та національного законодавства будь якої країни.

Одним із додаткових інструментів дотримання прав обвинувачених є судова практика, зокрема і доктрина "Плоди отруйного дерева" (fruit of the poisonous tree), сформульована Європейським судом з прав людини у справах "Гефген проти Німеччини", "Тейксейра де Кастро проти Португалії", "Шабельник проти України", "Балицький проти України", "Нечипорук і Йонкало проти України", "Яременко проти України". Доктрина була розроблена ще у 1920 році рішенням у справі Silverthorne Lumber Co. проти Сполучених Штатів, а фраза «плід отруйного дерева» була придумана суддею Франкфуртером у його висновку 1939 року у справі Нардоні проти Сполучених Штатів. Це правило зазвичай забороняє навіть показання свідків, отримані на основі виключених доказів, таких як визнання. Сутність доктрини «плодів отруйного дерева» полягає в тому, що докази, які були отримані в результаті порушення прав людини або незаконних дій правоохоронних органів, можуть бути визнані недійсними або недопустимими. Ця доктрина виходить з принципу того, що всякі наслідки (або "плоди"), отримані в результаті порушення закону, так само є неприпустимими у судовому процесі [13].

Згідно з цією доктриною, якщо докази були отримані з порушенням прав людини, наприклад, шляхом катування чи незаконного затримання, то вони не можуть бути використані у судовому розгляді. Такі докази вважаються «плодами отруйного дерева», а, отже, їх використання може підірвати справедливість процесу. Ця доктрина відіграє важливу роль у захисті прав людини та забезпеченні справедливого судового процесу, оскільки вона допомагає уникнути використання незаконно здобутих доказів у судових справах. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) вважає, що при відкиданні одного доказу в єдиному ланцюжку доказів, суд має розглянути питання про загальну справедливість судового процесу в цілому. Зокрема, якщо суд визнає, що процес у даній справі в цілому був справедливим, то й докази, зібрані незаконним чином, можуть вважатися прийнятними (див., наприклад, рішення ЄСПЛ у справах «Хан проти Сполученого Королівства», «Schenk v. Switzerland»).

Концепція доктрини має своє втілення і в національному законодавстві України. Так, статтею 87 Кримінально процесуального кодексу України встановлено, що докази, отримані внаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини, які гарантуються Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є недійсними та неприпустимими для використання в судовому процесі. Також недопустимими є будь-які інші докази, які були отримані внаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини. Суд має визнати суттєвими порушеннями прав людини та основних свобод такі дії:

1. здійснення процесуальних дій, які вимагають попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;
2. отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;
3. порушення права особи на захист;
4. отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;
5. порушення права на перехресний допит.

Недопустимими також визнаються докази, що були отримані:

1. з показань свідка, який пізніше став підозрюваним чи обвинуваченим у даному кримінальному провадженні;
2. після початку кримінального провадження за участю органів досудового розслідування чи прокуратури, які вжили заходів, не передбачених законом, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень;
3. під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо адвокату було відмовлено в участі в обшуку, адвокат повинен довести це у суді під час судового розгляду;
4. під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо така ухвала була винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання.

Слід також зауважити, що і відповідно до вимог статті 62 Конституції України, якою встановлено презумпцію невинуватості, особа вважається невинуватою поки її провина не буде доведена у суді [14].

Тобто особа не може вважатися винною у вчиненні злочину, доки це не буде доведено за підтримки достатніх та об'єктивних доказів у судовому засіданні. Це важливий механізм, який забезпечує справедливість і захист прав особи, яка звинувачується у вчиненні злочину. Він підкреслює принципи правової держави та гарантує, що винуватість буде встановлена лише на підставі законних та об'єктивних доказів, а не на підставі підозрілостей або безпідставних звинувачень. Такий підхід є важливим елементом справедливого судочинства та підтримує основні принципи правосуддя.

Домашнє насильство, як і будь який інший злочин, тим паче такий, що залишає слід на житті безлічі людей по всьому світу, створюючи серйозні загрози для їхньої безпеки та благополуччя, теж потребує доказування і потрапляє під область застосування доктрини. У боротьбі з цією проблемою юридичні принципи та доктрини відіграють важливу роль, в тому числі і доктрина "Плоди отруйного дерева". Цей правовий принцип стверджує, що будь-які докази, отримані внаслідок порушення конституційних засад або прав людини, не можуть використовуватися в судових процесах. Аналогічно, в контексті домашнього насильства, дотримання цієї доктрини має велике значення.

Перш за все, доктрина "Плоди отруйного дерева" ставить під сумнів законність та допустимість доказів, отриманих у результаті порушення прав жертв насильства. Наприклад, якщо поліція або інші правоохоронні органи отримали докази шляхом порушення конституційних прав особи під час обшуку чи затримання, ці докази можуть бути визнані недопустимими судом. Це може включати в себе ситуації, коли права особи на конфіденційність, недоторканність чи достоїнство були порушені під час здійснення правоохоронних заходів.

Використання доктрини "Плоди отруйного дерева" в роботі з випадками домашнього насильства сприяє захисту прав жертв та забезпечує справедливий судовий процес. Це особливо важливо, оскільки жертви часто знаходяться у вразливому стані та можуть бути піддані тискам або залякуванню з боку насильників. Доктрина "Плоди отруйного дерева" надає юридичній захист і допомагає запобігти тому, щоб жертви ставали подвійною жертвою системи.

Отже, доктрина "Плоди отруйного дерева" виявляється дієвим інструментом у боротьбі з домашнім насильством. Її відповідне застосування допомагає не лише забезпечити справедливість та захист прав жертв, але й підвищити рівень свідомості суспільства щодо проблеми насильства в сім'ї, сприяючи формуванню культури ненасильства та взаємоповаги.

Однак це стосується лише тих випадків, котрі мають ознаки кримінального правопорушення і підпадають під дію відповідних норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Набагато складніше ситуація виглядає з некримінальними випадками домашнього насильства, які, нажаль, складають значно більшу частину аніж які розслідуються відповідно до вимог кримінального права. До таких випадків належать не лише ті прояви домашнього насильства, які не підпадають під визначення диспозиції кримінального кодексу, а ті, вина у вчиненні яких не була доведена у встановленому законом порядку.

Окрім того, нерідко під впливом тих чи інших обставин, постраждала від домашнього насильства сама чинить спротив розслідуванню цього факту, або навмисно приховує його, чи не бажає про нього повідомляти правоохоронним органам. Частіше за все, це трапляється у випадках наявності спільного з винуватцем майна і побуту, дітей, побоювань настання економічних чи інших проблем, якщо внаслідок такого повідомлення родину буде зруйновано.

Проте, мова не лише про них. Є і такі форми насильства, які хоча формально і не потрапляють під ознаки кримінальних чи адміністративних, але внаслідок своїх системності, цілеспрямованості, та небезпечності наслідків, які настають, є не менш жорстокими за своєю природою. Дослідження некримінальних форм домашнього насильства ведуться постійно і наукове середовище вже володіє багатьма інструментами його розуміння.

Додатково, доцільно звернути увагу на економічне насильство, яке, незважаючи на його широке поширення, залишається слабко вивченою сферою досліджень. Відмова від матеріальної підтримки, обмеження доступу до фінансових ресурсів, створення економічної залежності - ці й інші аспекти можуть суттєво впливати на автономію та незалежність жертви. Зазначимо також соціальне насильство, яке проявляється у формі громадського осуду, відчуження від соціального оточення, контролю за спілкуванням та іншими подібними механізмами. Відмова від основних соціальних контактів та участь у громадському житті створює додаткові труднощі для постраждалих.

Виокремлені некримінальні форми домашнього насильства носять не менш важливий характер, порівняно з кримінальними, та вимагають ще більш серйозного наукового дослідження та розробки належних стратегій впливу. Інтегрований підхід до розуміння цих форм насильства та їх впливу на життя постраждалих може стати ключовим для подальшої роботи у сфері профілактики та захисту прав людини. Але, безумовно, слід враховувати і зворотній бік цього явища, а саме незастосування типових механізмів доказування, на відміну від тих, які розслідуються.

Справа в тому, що хоча такі випадки і не передбачають настання кримінальної чи адміністративної відповідальності, певні наслідки для винуватця вони все ж таки мають. Мова насамперед про ті випадки, які стали об'єктом фіксації недержавними інституціями, чия діяльність спрямована на підтримку жертв домашнього насильства. До таких відносяться різноманітні фонди і об'єднання громадян, грантові проєкти, програми, які фінансуються неурядовими донорами, секції психологічної допомоги, групи підтримки і такі інші, чисельність яких неухабно зростає, а їх інформаційний простір майорить подекуди доволі агресивною рекламою.

Розпочавши працювати з постраждалою особою, такі організації необтяжені вимогами законодавства і самостійно встановлюють критерії доведеності факту домашнього насильства. Часто для цього достатньо самого лише анкетування особи, яка звернулася за підтримкою, і факт вважається доведеним. Таке поверхнєве ставлення до необхідності доказування зумовлено не лише відсутністю відповідних повноважень для збирання доказів та їх оцінки, а і самою метою цих організацій, яка, як правило, зводиться до надання допомоги або підтримки жертвам насильства. Інакше кажучи, ці

організації існують і фінансуються виключно допоки існують постраждалі від домашнього насильства, тому аж ніяк не зацікавлені в ускладненнях, пов'язаних з доказуванням існування останніх. Окрім того, і вимогами законодавства та професійної етики, здебільшого, вони також не обтяжені. Тому навіть некримінальні випадки передбачуваного домашнього насильства легко можуть стати підставою для понесення певної відповідальності, як, наприклад суспільний осуд, оскільки сьогодні суспільство все більше звертає увагу на проблему домашнього насильства та реагує на випадки цієї форми порушення прав людини. На додачу до офіційної правової системи, громадська думка виявляє вплив на долю осіб, які припускаються винними у випадках домашнього насильства, навіть якщо їхня вина не була доведена у суді. Розглянемо деякі аспекти цього явища.

По-перше, масові медіа та соціальні мережі можуть активно впливати на формування громадської думки. Розголос в суспільстві через заголовки новин або публікації в Інтернеті, нерідко призводять до широкого осуду підозрюваних у домашньому насильстві навіть до того моменту, коли їхню вину не визнано судом. Наприклад, скандальні випадки, які стали об'єктом публічного обговорення в ЗМІ, часто призводять до формування негативного ставлення до осіб, які фігурували в цих випадках. По-друге, суспільний осуд може мати психологічні наслідки для осіб, які опинилися під його впливом. Відчуття відкинутості та стигматизації можуть спричинити втрату віри в себе та шкоду для психічного здоров'я. Наприклад, публічний осуд може призвести до відчуття відчуження від оточуючих та соціальної ізоляції.

По-третє, суспільний осуд може вплинути на можливості особи знайти роботу або забезпечити інші аспекти соціального життя. Розповсюдження інформації про підозру у вчиненні насильства може мати негативні наслідки для професійної та особистої репутації цієї особи. Наприклад, публічний осуд може призвести до відмови в прийнятті на роботу або може вплинути на подальші кар'єрні перспективи. У цілому, прояви суспільного осуду відносно осіб, які припускаються винними у випадках домашнього насильства, можуть мати серйозний вплив на їхнє життя та соціальну інтеграцію, навіть у випадках, коли їхня вина не була доведена у суді, але розголос таки відбувся.

Безумовно, у великих містах це може і не відігравати значну роль в житті людини, хоча в часи піку булінгу в соціальних мережах, можливе і таке. Однак у невеличких містечках чи населених пунктах, де всі один одного знають, це може стати величезною проблемою і суттєво вплинути на подальшу долю людини, що може призвести до непередбачуваних наслідків, серед яких найбільш очікуваним і щонайменшим є розпад родини. Відповідно в таких випадках про дотримання процесуальних норм та законодавчо закріпленого права на захист взагалі не йдеться. І слід визнати, це найбільш руйнівна колізія, яку слід розглядати першочергово.

Відповідно, і про застосування доктрини «Плоди отруйного дерева» тут взагалі не йдеться, хоча вона, безумовно, цілком заслужено вважається одним із найбільших досягнень світової судової практики та найефективнішим запобіжником в галузі дотримання прав та свобод людини, процесуальних норм чинного законодавства та гарантій, наданих міжнародними правовими актами, ратифікованими парламентом країни. Тобто, перед нами явище, що перебуває поза межами будь-якої регуляції, але може становити цілком реальну небезпеку суспільним інтересам, що суперечить не лише засадам конституційності, а й здоровому глузду як такому.

Зважаючи, що проблема домашнього насильства стає все більш актуальною і потребує комплексного підходу для її вирішення, слід враховувати наступне. Неурядові організації, які надають допомогу жертвам домашнього насильства, відіграють важливу роль у цьому процесі. Проте, однією зі значущих проблем, яка виникає у зв'язку з їхньою

діяльністю, є можливий витік конфіденційної інформації. Це може призвести до серйозних наслідків для осіб, що звернулися за допомогою.

Однією з основних причин, яка є підставою можливому витіку конфіденційної інформації, є відсутність чітких та ефективних механізмів контролю за її збереженням та обробкою в неурядових організаціях. Брак законодавчого регулювання у цій сфері створює прогалини, через які може просочитися конфіденційна інформація про жертв насильства. Без адекватних заходів захисту конфіденційності, можливий витік інформації може порушити права та свободи осіб, які звернулися за допомогою, та спричинити серйозний стрес та психологічні травми.

Створення ефективних механізмів запобігання можливим витікам конфіденційної інформації має велике значення для забезпечення довіри жертв до неурядових організацій та підтримки, яку вони отримують. Першочерговим завданням є розробка та впровадження законодавчих норм, що регулюватимуть збереження та обробку конфіденційної інформації в таких організаціях. Крім того, необхідно створити механізми моніторингу та контролю за дотриманням цих норм, а також проводити регулярні навчальні заходи для працівників неурядових організацій щодо захисту конфіденційної інформації та етичних аспектів роботи з нею.

Додатковим кроком у розв'язанні цієї проблеми є продовження наукових досліджень у цій галузі. Вивчення досвіду роботи неурядових організацій, виявлення найефективніших методів захисту конфіденційної інформації, а також аналіз потенційних загроз та вразливостей можуть сприяти розробці більш дієвих стратегій запобігання можливим витікам інформації та забезпеченню безпеки жертв.

Підводячи підсумки, звернемо увагу на наступне. Наше дослідження присвячене ретельному аналізу проблеми домашнього насильства і його правовому врегулюванню з використанням доктрини "Плоди отруйного дерева". Звертаючись до різних аспектів цієї проблеми, досліджено важливість правових принципів та механізмів захисту у справедливому розгляді випадків домашнього насильства. Виділяючи роль доктрини "Плоди отруйного дерева" у судових процесах, вказано на її важливість у забезпеченні прав людини та справедливості. Виявлено також складнощі у застосуванні цієї доктрини в некримінальних випадках домашнього насильства, що підкреслює необхідність подальших досліджень та розробки нових підходів.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що домашнє насильство є серйозною загрозою для безпеки та благополуччя людей по всьому світу. З огляду на важливість дотримання принципів демократії та міжнародного права, актуальними є подальші дослідження та розробка нових правових механізмів захисту. Загалом, дослідження наголошує на важливості подальших зусиль у боротьбі з домашнім насильством через вдосконалення правових механізмів захисту прав і свобод людини та подальших більш ретельних наукових розвідок у цій області.

Список використаних джерел

1. Олійник В. В. Проблема домашнього насильства в Україні: актуальні виклики та стратегії подолання. *Соціальна робота та психологія*. 2019. № 5. С. 35–48.
2. Денисенко В. І. Соціологічне дослідження. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/> (дата звернення: 11.03.2024).
3. Андрусак І. П. Запобігання та протидія домашньому насильству: роль культурно-ментальних чинників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 79. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288544/282202> (дата звернення: 17.04.2024).
4. Burton Mandy Legal Responses to Domestic Violence: An International Perspective. URL: <https://api.pageplace.de/preview/> (дата звернення: 17.04.2024).
5. Domestic Violence and the Law in Colonial and Postcolonial Africa. *The International Journal of African Historical Studies*. Vol. 44, № 2. URL: <https://www.jstor.org/stable/23046892> (дата звернення:

17.04.2024). **6. Training Resource** Tool For Prosecutors and Judges in combating violence against women and domestic violence in Kosovo. URL: <https://rm.coe.int/tot-training-resource-tool-eng/1680a1ac57> (дата звернення: 17.04.2024). **7. Legal Advocacy for Victims of Domestic Violence.** VICTIM RIGHTS LAW CENTER. 2024. URL: <https://victimrights.org/wp-content/uploads/2024/03/VRLC-Legal-Advocate-Guide.pdf> (дата звернення: 17.04.2024). **8. The Role of Law Enforcement** in Responding to Domestic Violence: A Multi-Country Study. URL: <https://www.unodc.org/roseap/uploads/archive> (дата звернення: 17.04.2024). **9. Гордієнко В. С.** Вплив агресивного середовища на поширення домашнього насильства : досвід України. *Вісник кримінальної юстиції*. 2019. №8(1). С. 102–115. **10. Резолюція 48/141** А Генеральної Асамблеї ООН "Верховний комісар щодо заохочення і захисту всіх прав людини". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 17.04.2024). **11. Кримінальний процесуальний кодекс України.** *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. С. 88. **12. Кодекс адміністративного судочинства України.** *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36, № 37. С. 446. **13. Doctrine "Fruit of the poisonous tree".** Legal Information Institute. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/fruit_of_the_poisonous_tree (дата звернення: 17.04.2024). **14. Конституція України.** *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141.

ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Мазарчук Сергій Петрович,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності «Психологія»
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
м. Лубни, Україна
tssrdimy@ukr.net

Богач Олена Володимирівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
м. Лубни, Україна
bogachhelen7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6988-6394>

Анотація. У статті аналізуються психологічні особливості сімей, що виховують дітей з особливими потребами. Досліджуються особливості батьківського ставлення до таких дітей. Використано методіку А. Варга, В. Століна «Діагностика батьківських відносин», яка дозволила виявити батьківські позиції щодо виховання дітей з особливими потребами на базі Комунального спеціалізованого закладу «Центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю» м. Южного Одеської області.

Ключові слова: діти з особливими потребами, сім'я, психологічні особливості сімей, психологічна робота з сім'єю, дитячо-батьківські взаємовідносини.

Abstract. The article analyzes the psychological characteristics of families raising children with special needs. The features of parental attitudes towards children with special needs are studied. The methodology of A. Varga, V. Stolin "Diagnostics of Parental Relations" was used, which allowed to identify parental positions on raising children with special needs on the basis of the Municipal Specialized Institution "Center for Comprehensive Rehabilitation for Persons with Disabilities" in Yuzhnyi Odesa region. Yuzhne, Odesa region.

Key words: children with special needs, family, psychological characteristics of families, psychological work with families, child-parent relationships.

Постановка проблеми. Особливості взаємовідносин батьків та їх ставлення до дитини є одним з основних чинників, що визначає розвиток її психічного здоров'я. Народження дитини з особливими потребами змінює функціонування сім'ї, систему потреб та цінностей батьків, впливає на розвиток взаємовідносин подружжя в цілому. Можливість ефективної соціалізації такої дитини, обумовлена індивідуальними особливостями її батьків, рівнем їх стресостійкості, гнучкості поведінки та багатьма іншими факторами.

Актуальність обраної теми дослідження визначається необхідністю вивчення особливостей взаємовідносин у сім'ях, де мешкає дитина з особливими потребами та встановлення їх впливу на її особистісний та психічний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці психологічні особливості сімей, що виховують дітей з особливими потребами, висвітлювались у працях таких дослідників, як: М. І. Радченко (формування самосвідомості батьків, які переживають психотравмуючу ситуацію), І. Б. Іванова (соціально-психологічні

проблеми родин), А.В. Кукуруза (теоретичні та методологічні основи оцінки дитячо-батьківських відносин у сім'ях, які виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку) та багато інших [1; 2].

Значні напрацювання щодо вивчення психологічних особливостей сімей, які виховують дітей з інвалідністю зроблено В. Бочелюком. Науковець акцентував на тому, що родини з такими дітьми мають певну проблематику, а саме: батькам властиві явища дезадаптації, психологічні проблеми різного плану, матеріальні труднощі, соціальна ізоляція, брак інформації щодо перспектив розвитку дитини, а також часті конфліктні ситуації під час взаємодії самого подружжя [1].

Сім'я з дитиною, яка має особливі потреби – це сім'я з особливим статусом, проблеми якої визначаються не тільки особливостями всіх її членів і характером взаємовідносин між ними, але й певною закритістю сім'ї від зовнішнього світу, дефіцитом спілкування [2].

Під кутом психологічних поглядів, сім'я, у якій проживає дитина з особливими потребами часто розглядається як об'єкт, який потребує психологічної допомоги через стрес, що викликаний появою такої дитини: особливості перебігу життєвого циклу сім'ї, що має дитину з інвалідністю (А. Турнбалл); рівні емоційної адаптації сім'ї до проблем такої дитини (Т.Г. Соловйова, Т. О. Титаренко) [3].

Сім'ю також розглядають як важливий осередок соціалізації дитини, в якому вона виховується, навчається та розвивається як особистість. Саме родина та в першу чергу її батьки, впливають на процеси її адаптації та соціалізації. Внутрішні та зовнішні стратегії життя сім'ї, що виховує дитину з особливими потребами досліджувалися О. Безпалько. Акцент на формуванні психологічного мікроклімату сім'ї та його вплив на процес соціалізації дитини з особливими потребами зроблено у роботах таких науковців, як О. В. Хмизова, І. В. Макаренко та ін. [4, 5].

Методика дослідження. З метою дослідження особливостей батьківського ставлення до дітей з особливими потребами було використано Методику А. Варга, В. Століна «Діагностика батьківських відносин», яка дозволила виявити батьківські позиції щодо виховання дітей з особливими потребами. Базою дослідження став Комунальний спеціалізований заклад «Центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю» м. Южного Одеської області. Всього було продіагностовано 24 сімей, що виховували дітей з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. У сім'ях із неприйняттям дитини з особливими потребами ставлення батьків характеризується її емоційним відторгненням, невмінням створювати ситуацію спільної діяльності, неадекватним стилем виховання, недостатньою потребою спілкування з дитиною, відсутністю взаємодопомоги, наявністю деструктивних настанов. Найпоширенішими непродуктивними настановами батьків, за результатами досліджень А.В. Кукурузи, є наступні:

- неприйняття ситуації («За що мені таке?!»);
- перенесення провини на дитину («Безпорадна істота! Стільки сил, грошей — усе безрезультатно!»);
- пошук винних («Це все твоя «гнила» кров!»);
- фальшивий сором («Мені неприємно та соромно, що в мене «ненормальна» дитина»);
- синдром жертви («У мене немає життя!»);
- комплекс провини («Це мене Бог покарав! Мій борг — спокутувати провину»);
- самоприниження («Я завжди була нещаслива. Тільки зі мною може таке трапитися!»);
- манія «особливості» («Наша родина особлива, не така, як усі»);
- споживацькі потреби («Нам повинні усі йти назустріч — у нас таке горе!»);

– «убивча» жалість («Ця дитина така безпорадна! Вона нікому не потрібна такою. Без мене вона загине!») [2].

Сім'я з дитиною з особливими потребами – це сім'я з особливим статусом, проблеми якої визначаються не тільки особливостями всіх її членів і характером взаємовідносин між ними, але закритістю сім'ї для зовнішнього світу, дефіцитом спілкування [4].

Проблеми в сім'ї виникають більшою мірою через брак часу на виховання дитини, а також через те, що батьки часто не можуть дійти згоди щодо того, що потрібно робити для особливої дитини.

За результатами проведеного дослідження з використанням методики А. Варга та В. Століна «Діагностика батьківських відносин», за шкалою «Прийняття відштовхування» встановлено наступні показники. Більша частина батьків із п'ятнадцяти опитаних сімей (62,5%) ставляться до своїх дітей, що мають особливі потреби позитивно. Вони намагаються підтримувати дитину, приймають її такою, якою вона є, люблять її, визнають індивідуальність дитини, симпатизують їй, беруть активну участь у її житті, виявляють готовність до співпраці та конструктивного вирішення проблем, проводять з нею досить багато часу. Отже, такі батьки налаштовані розвивати свою дитину та знаходити для цього можливості. Встановлено, що шість сімей (25,0%) з усього числа опитаних, ще не можуть остаточно усвідомити той факт, що мають дитину з особливими потребами та перебувають на стадії прийняття. На жаль, у трьох сім'ях (12,5%) батьки виявили сприйняття власної дитини, як такої, що не є здатною досягти успіху в житті, проявляють відсутність довіри та поваги до неї. Такі батьки часто відчують роздратування, злість та розчарування з приводу народження та проживання у їх сім'ї дитини з особливими потребами (табл. 1).

Аналіз результатів методики за шкалою «Соціальна бажаність» дозволяє констатувати, що двадцять одна сім'я (87,5%) стикається з певними труднощами у сприйманні дитини, яка може досягати успіхів, і саме батьки заохочують її до дій та прояву ініціативи, три сім'ї (12,5%) зовсім не виявляють інтерес до того, що цікавить дітей, недооцінюють їх здібності та вважають, що їх діти не зможуть чогось досягти в майбутньому, самотійно адаптуватися (табл.1).

За шкалою «Симбіоз» тестування показує, що дев'ятнадцять сімей (79,2%), які мають дітей з особливими потребами, не мають психологічної дистанції з ними. Дорослі намагаються бути завжди поруч з дитиною, захищати від неприємностей і труднощів, задовольняти їх базові потреби. Батьки з п'ятих сімей (20,8%) відсторонюються від своїх прямих обов'язків у вихованні та психологічній підтримці дітей з інвалідністю (табл.1).

Високі бали за шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» при проведенні тестування це ознака того, що дорослі поведуться занадто авторитарно з дитиною, вимагають від неї безумовного підкорення, беззастережної слухняності та дисципліни, нав'язують власну волю, не намагаються зрозуміти її точку зору, пильно стежать за її досягненнями, нетерпеливі до дитини, застосовують покарання. Під час тестування було встановлено, що дев'ять сімей (37,5%) вважають найбільш оптимальним підходом контролювати та спрямовувати дії та поведінку своїх дітей, а батьки з інших п'ятнадцяти опитаних сімей (62,5%) прагнуть до тотального контролю поведінки власних дітей, оскільки вважають їх неспроможними до процесу самоорганізації (табл.1).

Отримані результати за шкалою «Інфантилізація» продемонстрували, що батьки з семи сімей (29,2%) налаштовані сприймати власну дитину з особливими потребами як невдачу та таку, яка не буде мати успіху у дорослому житті. Батьки не довіряють дитині, суворо контролюють її дії, ставляться як до нетямущої істоти, її інтереси, думки і почуття здаються дорослим несерйозними і вони їх ігнорують. П'ятнадцять опитаних сімей

(62,5%) вважають, що їх дитина є непристосованою до життя, неуспішною та такою, що відкрита для негативних зовнішніх впливів і з огляду на це вони намагаються відсторонити її від труднощів життя, тому намагаються чітко контролювати її дії. І лише в одній сім'ї (4,2%) дорослі безумовно сприймають дитину, вони переконані, що в неї все вийде, якщо докладати спільних зусиль, постійно намагаються підтримувати, навіть коли щось у неї не виходить (табл. 1).

Таблиця 1. Типи батьківського ставлення до дітей, які мають особливі потреби (%) n=24

Тип батьківського ставлення	Рівень		
	Низький	Середній	Високий
Прийняття відштовхування	21,4%	64,3%	14,3%
Соціальна бажаність	14,3%	85,7%	-
Симбіоз	-	21,4%	78,6%
Авторитарна гіперсоціалізація	-	35,7%	64,3%
Інфантилізація	7,1%	64,3%	28,6%

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що більшість батьків, які приймали участь у дослідженні, прагнуть приділяти більше вільного часу дитині, підтримувати її інтереси, у всьому допомагати, пишаються її досягненнями, проте зберігають досить сторонню позицію, витримують дистанцію, займають позицію зверхності. Спілкування, сповнене емоційних стресів, відбувається на позиціях нерівноправності, відсутності зворотного зв'язку, дитина сприймається як особа пасивна, не враховуються її почуття й думки. Батьки надають перевагу «вихованню», а не емоційній близькості, гармонійному співіснуванню з дитиною. Іноді дорослі чекають від неї часто неможливих досягнень, що формує відчуття невідповідності бажанням батьків, провини, високий рівень тривоги, депресію, прояви нервозності. У дитини посилюється відчуття невпевненості, сприймання себе як неуспішної, нездатної досягти успіху, що підвищує ризик погіршення здоров'я й виникнення вторинних симптомів.

Основні завдання роботи психолога з сім'єю, яка має дитину з особливими потребами, мають бути спрямовані на допомогу у виборі правильної тактики виховання; навчанні дитини певних навичок; інформування про вікові й індивідуальні особливості дитини через розлади в розвитку; допомогу в адекватному оцінюванні можливостей дитини; навчання конкретних методик коригувальної роботи; гармонізацію внутрішньо-сімейних взаємин; розв'язання особистісних проблем членів родини, спричинених появою дитини з відхиленнями в розвитку; складання стратегії соціальної поведінки в типових стресових ситуаціях [5].

Висновки й перспективи подальшого опрацювання проблеми. Отже, за результатами дослідження можна зробити наступний висновок, що більшість батьків, які мають дітей з особливими потребами позитивно сприймають свою дитину та намагаються підтримувати її в складних життєвих обставинах. Проте є певна частина сімей, що залишається психологічно не готовими допомагати власній дитині з особливими потребами. Найчастіше це обумовлено стигматизацією таких сімей соціумом та низьким рівнем підтримки державою, що обумовлений матеріально-економічними проблемами її розвитку.

Питання побудови продуктивної взаємодії з дітьми з особливими потребами є актуальним питанням сьогодення, яке потребує більш ретельного дослідження

психологічного супроводу та розробки програми дослідження особливостей взаємовідносин в сім'ях, що виховують дитину з особливими потребами, а також розробки програм психолого-педагогічної корекції неадекватних взаємовідносин в сім'ї є однією з важливих задач сучасної психологічної науки. Її основним завданням є знаходження шляхів досягнення сумісного гармонійного життя з дитиною з особливими потребами, максимальний розвиток її потенційних можливостей, а також потенційних можливостей всіх інших членів сім'ї, і успішної інтеграції як дитини з особливими потребами так і самої сім'ї в суспільство.

Психологічне вивчення специфіки батьківської позиції, по відношенню до дітей з особливими потребами, має велике практичне значення. Знання закономірностей формування батьківської позиції важливе для надання психологічної допомоги батькам при вирішенні проблем лікування, навчання, виховання дитини, управлінні власним емоційним станом, при виробленні раціонального ставлення до свого професійного і сімейного життя

Змістом соціально-психологічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з особливими потребами, має бути формування психологічної культури й активної життєвої позиції батьків щодо виховання своєї дитини; продуктивної емоційної адаптації до проблем інвалідності дитини; покращення психологічного клімату в родині для забезпечення позитивного емоційного розвитку дитини; соціально-психологічна адаптація дитини до власних проблем і потреб, пов'язаних з інвалідністю.

Список використаних джерел

1. Радченко М. І. Соціально-психологічна робота з батьками осіб з особливими потребами. *Видавництво Національного авіаційного університету*: зб. наук.-практ. конф.; Харків: Харків 2023. С. 103 – 109. **2. Кукуруза А. В.** Теоретичні та методологічні основи оцінки дитячо-батьківських відносин у сім'ях, які виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку : навч.-метод. посіб. Київ, 2020. 250 с. **3. Титаренко Т. О.** Дитина з особливими потребами та її життєвий світ: напрямки психологічного консультування: навч.-метод. посіб. Луцк, 2020. 336 с. **4. Хмизова О.В.** Організація психокорекційної роботи з батьками дітей з особливими потребами як складова цілісного процесу ранньої соціальної реабілітації: наук.-метод. журнал. Львів, 2021. С. 203-211. **5. Макаренко І.В.** Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка. Луганськ : Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2019. 232 с.

МОТИВАЦІЯ РАННІХ ШЛЮБІВ У ЮНАЦТВІ

Берендяєва Анна Сергіївна,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальність «Психологія»
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна
berendiaeva@gmail.com

Федотова Тетяна Володимирівна,
магістр психології, асистент кафедри психології
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна
nfyzatljnjd1976@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9529-3429>

Анотація. Стаття присвячена проблемі мотивації ранніх шлюбів у юнацтві. Проаналізовано психологічні особливості формування інтересу підлітків та юнаків до сімейне життя. Відмічено, що неправильний вибір партнера негативно впливає на всіх членів родини, що призводить до розлучення пари.

Ключові слова: шлюб, ранній шлюб, сімейне життя, мотивація.

Abstract. The article is devoted to the problem of motivation for early marriages among young people. The psychological peculiarities of forming the interest of adolescents and young men in family life are analyzed. It is noted that the wrong choice of a partner negatively affects all family members, which leads to a couple's divorce.

Key words: marriage, early marriage, family life, motivation.

Постановка проблеми. Значущість дослідження обраної теми обумовлена поширенням несприятливих тенденцій у розвитку інституту сім'ї в сучасному українському суспільстві, зокрема зростанням деструктивних і кризових подружніх відносин, збільшенням кількості розлучень і поширенням самотності. Однією з причин цих проблем часто є неправильний вибір шлюбного партнера. Вивчення мотивації формування шлюбно-родинних настанов сучасної молоді має важливе прикладне значення для оптимізації цих настанов, оскільки вибір шлюбного партнера часто визначається декількома чинниками, найпоширенішими з яких є зовнішність, духовна близькість, схожість інтересів та інші особистісні риси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел виявив велику кількість спроб пояснити чинники і механізми вибору особистістю шлюбного партнера. Зокрема, З. Фройд описав складний неусвідомлений процес, що впливає на цей вибір, Б. Мурштейн запропонував ціннісно-рольову теорію, яка підкреслює, що вибір партнера базується на рівності обміну, тобто на узгодженні плюсів і мінусів партнера. А. Керкгоф і К. Девіс розробили теорію «фільтрів», яка розкриває кілька стадій у процесі вибору шлюбного партнера. Українські психологи Р. Хавула, В. Тюріна, В. Радчук, Г. Семеніхіна та А. Крайлюк досліджували проблемні питання, пов'язані з чинниками та механізмами вибору шлюбного партнера, типологією співвідношень батьківських настанов та особливостей вибору шлюбного партнера у жінок і чоловіків, а також соціально-психологічними чинниками вибору шлюбного партнера та вступу молоді у подружнє життя.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування шляхів удосконалення системи підготовки молоді до сімейного життя на основі виявлення змісту та формування мотивації підлітків та юнаків до сімейне життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом дослідження є мотивація підлітків та юнаків до сімейне життя.

Предметом дослідження є психологічні особливості формування мотивації підлітків та юнаків до сімейне життя.

Сім'я є первинною ланкою у розбудові суспільства.

«Шлюб організовує, стабілізує, соціально санкціонує задоволення господарсько - побутових, емоційно - сексуальних, психологічних і батьківських потреб» [1, С. 189].

До ключових особливостей шлюбу в Україні відносять:

1. Високий рівень по кількості заключення шлюбі (порівнюючи з показниками Західної Європи та Америки). «До віку 30-35 років, ось цей віковий інтервал, фактично 90% населення або перебуває у шлюбі, або раніше перебувало у шлюбі.

2. Заключення шлюбів у більш ранньому віці. «Середній вік укладання першого шлюбу в Україні є нижчим, ніж у більшості країн Європи. Наприклад, середній вік наречених при укладанні перших шлюбів у Болгарії, Литві, Латвії, Румунії, Чехії, Угорщині дорівнює 24–25 рокам, Бельгії, Німеччині, Норвегії, Фінляндії – понад 27 років (в Україні – 23,5 року)».

3. Високий рівень розлучуваності.

4. Панування традиційної шлюбної моделі на Заході країни. Перша характеристика – ранні шлюби. «У західному регіоні України ще досить великою залишається схильність населення до ранніх шлюбів» [2].

Щоб визначити мотивацію ранніх шлюбів у юнацтві варто дати визначення поняттю «мотивація». Вивчаючи це питання можна зіштовхнутись з різними трактуваннями авторів.

Мотивація – це сукупність стійких мотивів, спонукань, що визначають зміст, спрямованість і характер діяльності людини, її поведінку [Сергієнкова, 2007].

К. Мадсен говорить, що мотивація це: «сукупність чинників, що підтримують і направляють, тобто такі, що визначають поведінку».

В. Осьодло, О. Сафіна, О. Тімченко стверджували, що мотивація – це процес, що постійно розвивається, трансформується, має у своїй динаміці «підйоми» та «спади» впливу на професійну діяльність, інтенсивність, стійкість, емоційне забарвлення [Осьодло, 2012; Сафін, 2012; Тімченко, 2007].

В. Вілюнас зазначає поняття мотивація як сукупну систему процесів, що відповідають за спонукання і діяльність.

О. Колобич говорить, що мотивація — система мотивів, що визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини.

Однією з найскладніших і найактуальніших проблем розвитку населення України у шлюбно-сімейній сфері є нестабільність шлюбних відносин, високий рівень розлучуваності шлюбних пар, у тому числі з неповнолітніми дітьми. Високий рівень розлучуваності населення сформувався в Україні ще у 70-ті роки минулого століття, і всі наступні роки зберігалась ця модель демографічної поведінки — «легкий» вступ до шлюбу і «легкий» розрив шлюбних відносин. За рівнем загального коефіцієнта розлучуваності Україна лідирує в Європі. Найвищого значення загальний коефіцієнт розлучуваності (кількість розлучень у розрахунку на 1 000 осіб) досягнув у 1992–1993 рр. — 4,2–4,3%. Хоча з 1995 р. і спостерігається певна тенденція до зменшення кількості розлучень, вона не є стійкою. Після певного спаду в 2001–2004 рр., у 2005 р. коефіцієнт розлучуваності знову підвищився і становив 3,9%, у 2006 та 2007 р. — 3,8%. Регіони

України значно розрізняються за показниками «міцності шлюбу»: найнижчим рівнем розлучуваності традиційно характеризується населення західного регіону України, особливо Закарпатської області, найвищим – населення півдня та сходу країни. [3]

Негативні наслідки розпаду шлюбу в тій чи іншій формі впливають на життя всіх членів родини, адже переживши особисту кризу, члени подружжя повертаються у стан безшлюбності, а діти, фактично, лишаються без одного з батьків. У більшості шлюбних пар, які розпадаються, є спільні діти, і відповідно щороку тисячі дітей переживають розлучення батьків. Хоча кількість таких дітей поступово зменшується, це пов'язано не зі зменшенням кількості розлучень, а зі зниженням дітності української сім'ї [3]

«Проблема вибору шлюбного партнера у юнацькому віці набуває особливої значущості через зростання конфліктності між подружжям, зниження культури сімейних взаємин, і, як наслідок, збільшення кількості розпаду сімей» [4, С.190].

Усі ці чинники у цілому ведуть до певних виокремлення певних загальних тенденцій сучасних подружж: «зміна дошлюбної поведінки молоді, яка характеризується активними сексуальними пробами на фоні недостатньої сексуальної обізнаності, а також завищеними вимогами до партнера і до шлюбу в цілому; зміна мотивів вступу у шлюб, серед яких превалюють раціональні та матеріальні розрахунки; зміна якісних показників сім'ї, які характеризується закритістю та дисгармонійністю; незахищеність членів сім'ї перед зовнішніми факторами; погіршення батьківсько-дитячих відносин» [5, С. 2].

Шлях до сучасної форми шлюбних стосунків був довгим і формувався відповідно до розвитку людства. Наразі розповсюдженою є класифікація шлюбів за ознакою їх мотивації: чесний контракт; нечесний контракт; примушення; кохання; залишення батьківської родини; виконання соціальних настанов.

У шлюбних відносинах, що базуються на контрактних умовах, важливу роль відіграє чітке розуміння обома партнерами своїх очікувань та бажань. Чоловік і дружина свідомо підходять до шлюбу, розраховуючи на певні матеріальні вигоди, які закріплюються в шлюбному контракті. Цей документ слугує гарантією взаємної вигоди та захисту інтересів обох сторін.

Шлюбно-сімейні союзи, де контракт не ґрунтується на щирості, схильні до ризику руйнування через нечесність одного з партнерів. Прагнення до односторонньої вигоди веде до порушення довіри та завдає шкоди емоційному зв'язку між партнерами.

Шлюбно-сімейні союзи, укладені не з любові, а через несприятливі обставини, часто є неміцними та нещасливими. Один з партнерів може погоджуватися на шлюб через психологічний тиск, скрутні життєві обставини або почуття жалю, що призводить до нестабільності в стосунках.

У деяких випадках шлюбно-сімейні стосунки формуються не на основі щирих почуттів, а під впливом соціальних норм. Люди, відчуваючи тиск з боку оточуючих, які вже одружені, можуть вступати до шлюбу в певному віці, не маючи ні кохання, ні чітких розрахунків.

Серед молоді трапляється така мотивація одруження, як засіб залишення батьківської родини. Якщо дорослішаючи, молоді люди не можуть остаточно позбавитись батьківської опіки, то одружуються, щоб залишити батьківське «гніздо».

Шлюбно-сімейні відносини, освячені коханням, вважаються найбільш сприятливими для вдалого шлюбного життя. В шлюбі за коханням обмеження, які приймає на себе подружжя, є суто добровільними: чоловіку та дружині приємно проводити вільний час разом, подобається робити щось хороше один для одного, для решти членів сім'ї [6].

У сучасній психології розрізняють три мотивації на шлюб: 1. Мотивація на сам факт шлюбу. Головна рушійна сила в цьому випадку - намір укласти шлюб. 2. Мотивація на певний тип шлюбу. У цих випадках діють більш впевнені люди, вони орієнтуються на

такого партнера, який здатний здійснити їх мрії. 3. Мотивація на певну людину. В цьому випадку обранець сприймається як конкретна реальна людина, з усіма слабкостями і недоліками. Звичайно, можуть зустрітися і краще і красивіше, але це нічого не змінює. Це був свідомий вибір з установкою на прийняття певної людини [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, мотивація відіграє ключову роль у прийнятті рішення вступати у шлюб. Вона може бути різною: примушення; кохання; залишення батьківської родини; виконання соціальних настанов і т.д., але необхідно усвідомлювати, що від вибору шлюбного партнера залежать майбутні стосунки. Оскільки в подальшому існує велика вірогідність несприятливих тенденцій розвитку інституту сім'ї в сучасному суспільстві. Наразі ця тема мало вивчена і в сучасних реаліях потребує детальнішого дослідження. Важливо поглиблювати в юнаків знання з цієї теми оскільки це допоможе молоді краще орієнтуватись на свої внутрішні потреби та відчуття.

Список використаних джерел

- 1. Багнета Н.** Подружній конфлікт як соціально-психологічний феномен. Український науковий журнал "ОСВІТА РЕГІОНУ", 2011. № 2, С. 5-12.
- 2. Глазунов С. В.** проблеми формування та розвитку шлюбно-сімейного способу життя сучасні молоді. 86 с.
- 3. Шлюб** у сучасній Україні: інституційні та ціннісні аспекти; за ред. М. О. Шульги, О. М. Балакіревої – Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 256 с.
- 4. Хогенбум М.** Поліаморія - кохання майбутнього? URL: <https://www.bbc.co.uk/future> (дата звернення: 11.03.2024)
- 5. Балабух І.М** Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді - ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право, 2009. № 4. С. 5.
- 6. Психологія** сучасної сім'ї : навч.посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
- 7. Психології** сім'ї: конспект лекцій / ІринаУшакова – Х.: НУЦЗУ, 2019. 90 с.

ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОМУ ПІДХОДІ

Олійник Каміла Андріївна,
здобувач першого (бакалаврського) рівня,
спеціальності «Психологія»
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна
kamila.oliinyk@gmail.com

Гліченко Олена Олександрівна,
магістр психології, асистент кафедри психології
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна
hlichenkooo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7300-9880>

Анотація. У статті аналізуються ключові фактори, що сприяють розвитку підвищеної тривожності відповідно до когнітивно-поведінкової терапії (КПТ). Розглядаються такі фактори, як когнітивні спотворення, негативні автоматичні думки, дисфункціональні переконання, унікаюча поведінка, біологічні фактори, стресові життєві події та соціальні чинники. Наголошується на важливості виявлення та зміни нерациональних думок і переконань для подолання підвищеної тривожності.

Ключові слова: тривожність, тривожний стан, когнітивно-поведінкова терапія, когнітивні спотворення, стрес.

Abstract. The article analyzes the key factors that contribute to increased anxiety according to Cognitive Behavioral Therapy (CBT). Factors such as cognitive distortions, negative automatic thoughts, dysfunctional beliefs, avoidance behavior, biological factors, stressful life events, and social factors are discussed. The importance of identifying and changing irrational thoughts and beliefs to overcome increased anxiety is emphasized.

Key words: anxiety, anxious state, cognitive-behavioral therapy, cognitive distortions, stress.

Постановка проблеми. Наявні тенденції розвитку суспільства, пов'язані з ситуацією загрози, ризиків, невизначеності, впливають на підвищення рівня тривожності у різних верств населення. В той чи інший період життя людини виникнення тривоги є природньою реакцією на небезпеку, що дозволяє помітити і вжити відповідні заходи. В цьому випадку ми говоримо про корисну функцію тривожності, оскільки вона набуває ознак захисту психіки від небажаного розвитку подій. Між тим під впливом певних факторів тривожний стан може підвищуватись і ставати загрозливим для особистості, характеризуватися як емоційний розлад із загальмованістю рухової активності та інтелектуальної діяльності. Надмірна, необ'єктивна та/або занадто інтенсивна тривожність є некорисною, заважає людині жити та приймати адекватні рішення, будувати якісні взаємостосунки та загалом – відчувати задоволеність від життя. Тому питання про вивчення факторів, що сприяють підвищенню тривожності, є актуальним.

Метою статті є проаналізувати фактори, які впливають на розвиток підвищеної тривожності відповідно до когнітивно-поведінкової терапії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні одним із найбільш поширених і ефективних методів, які використовуються психологами в роботі з

клієнтами з темою тривожності, є когнітивно-поведінковий терапія (КПТ). Це психотерапевтичний підхід, скерований на роботу з негативними думками та спричиненими ними патернами поведінки, які сприяють розвитку психічних розладів та псуують якість життя [1].

Аналіз літератури дозволив виокремити негативні сторони високого рівня особистісної тривожності: сприйняття навколишнього світу як такого, що містить у собі загрозу і небезпеку в значно більшій мірі, ніж є насправді; загроза психічному здоров'ю особистості, що сприяє розвитку передневротичних станів; негативний вплив на результати діяльності та професійну спрямованість.

Дослідження А. Бека, А. Елліса, Д. Вестбрук, Дж. Меннінга, Н. Ріджуей, [1-3] вказують на те, що відчуття тривоги викликає дискомфорт, з яким особистість може впоратися і самостійно, але відчуваючи тривожність занадто довго є ризик стати емоційно виснаженим настільки, що людина потребуватиме професійної психологічної допомоги. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує Вілл Мік – автор, який досліджував фактори ризику виникнення генералізованого тривожного розладу. Довготривала тривога може приводити до вторинного уникання чи пристосування за допомогою механізмів психологічного захисту або поведінки. Тривога та її можливі причини, в тому числі нещастя і негаразди, можуть залишатися непоміченими або підсвідомими. Не завжди легко диференціювати фізіологічну тривогу від патологічної. Важливим критерієм норми є те, чи клієнт зберігає здатність нормально працювати та функціонувати. Тривожний розлад означає стан, коли тривога є інтенсивною, тривалою та обмежує як психологічні, так і соціальні функції. У випадку хронічної або інтенсивної тривоги потрібно оцінити природу та вихідні чинники цього стану.

Основою когнітивно-поведінкової моделі тривоги є визначення, що наші думки (образ мислення) значною мірою визначають наші емоції та поведінку. Тому, вивчаючи та змінюючи свої думки, ми можемо розуміти і керувати своїм емоційним станом, що є потужним інструментом впливу на тривожність.

А. Парафіян визначає тривожність як стійке особистісне утворення, що зберігається протягом досить тривалого періоду часу. Тривога – це емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки й, що проявляється в очікуванні несприятливого розвитку подій [4, с. 20]. Ми погоджуємось з позицією авторів (А. Парафіян, Л. Газнюк, Є. Головаха, Н. Хамітова та ін.), які, розглядаючи страх та тривогу, роблять акцент на тому, що вони виникають в ситуаціях небезпеки. Саме сприйняття та інтерпретація цієї небезпеки впливає на специфіку реагування особистості. Що більшою здається небезпека людині, то жажливіші для неї наслідки, то більше вона тривожиться. Послідовне вивчення проблем клієнтів, когнітивна реконструкція причинно-наслідкових зв'язків та аналіз емоцій є елементами стратегії оцінки та роботи з тривожністю.

Відповідно до КПТ, підвищена тривожність часто є результатом нераціональних або спотворених думок та переконань [1, с. 151]. У стані тривожності мозок людини більшу частину часу піддається когнітивним викривленням. Когнітивні викривлення - це зміни ментального сприйняття, внаслідок яких може виникати викривлене бачення світу [3, с. 36]. Вони здатні перемикаєти спосіб мислення з урівноваженого, гнучкого і розсудливого на більш ригідний і обмежений, що посилює тривожний стан.

Основними когнітивними факторами, що сприяють розвитку підвищеної тривожності, є:

1. Когнітивні спотворення. Це нераціональні або викривлені способи мислення, які призводять до неадекватних емоційних реакцій. Прикладами когнітивних спотворень, пов'язаних з тривожністю, є катастрофізація (очікування найгіршого результату), надузagalнення (вважати одну негативну подію зразком для всього життя),

персоналізація (вважати себе причиною негативних подій) та дихотомічне мислення (сприйняття ситуацій як чорно-білих, без проміжних варіантів).

2. Негативні автоматичні думки. Це спонтанні, швидкі та часто неусвідомлені негативні думки, які виникають у відповідь на певні ситуації або стимули. Ці думки можуть бути пов'язані з очікуванням небезпеки, невдачі чи негативної оцінки з боку інших, що підвищує рівень тривожності.

3. Дисфункціональні переконання. Це глибокі, укорінені негативні переконання про себе, інших або світ, які формуються в дитинстві та підлітковому віці. Приклади таких переконань: "Я повинен бути досконалим", "Якщо я зроблю помилку, це буде катастрофа", "Світ - небезпечне місце".

Розуміючи ці фактори, фахівці з когнітивно-поведінкової терапії можуть допомогти клієнтам виявити та змінити нераціональні думки та переконання, що лежать в основі їхньої тривожності. Це досягається за допомогою різних технік, таких як когнітивна реструктуризація, експозиційна терапія та тренінг навичок.

В межах когнітивно-біхевіорального підходу також зауважимо, що через негативний досвід внаслідок певних кризових чи надзвичайних ситуацій, де особистість не була спроможною ефективно подолати чи пережити травмуючу подію, часто формується стратегія уникаючої поведінки. Люди з підвищеною тривожністю часто уникають ситуацій, які, на їхню думку, можуть викликати тривогу або страх. Ця поведінка тимчасово зменшує тривожність, але в довгостроковій перспективі підтримує її, оскільки людина не має можливості перевірити реальність своїх страхів. Уникнення чи протистояння тривозі лише її посилюють. Така циклічність тривожного стану також долається через роботу зі способом мислення і думками, які підтримують нераціональну стратегію.

Окрім факторів, пов'язаних з когнітивними процесами, на розвиток підвищеної тривожності можуть впливати біологічні та соціальні чинники.

На біологічні фактори розвитку підвищеної тривожності звертав увагу дослідник Університету Брауна в Провіденсі – Вілл Мік [5]. Деякі люди мають генетичну схильність до підвищеної тривожності або можуть мати порушення в роботі нервової системи, які сприяють розвитку тривожних розладів. Спадковість відіграє важливу роль у формуванні схильності до генералізованого тривожного розладу. Як і у випадку з багатьма іншими психічними та соматичними розладами, деякі люди мають певну спадкову передумову для розвитку певних захворювань. Завдяки досягненням у галузі молекулярної генетики та новітнім методам дослідження, науковці отримали можливість детальніше вивчати вплив генетичних чинників на виникнення різних патологічних станів, проте дослідження ролі генів у розвитку тривожних розладів ще перебувають на початковій стадії. Попри це, вчені вже виявили, що наявність певних генетичних маркерів може робити людину більш вразливою до розвитку генералізованої тривожності. Однак самі по собі генетичні чинники не є достатніми для виникнення розладу - вирішальну роль відіграє поєднання спадкової схильності з впливом несприятливих факторів навколишнього середовища, які і запускають розвиток клінічної симптоматики.

Оскільки людина – це соціальна істота, то врахування соціальних факторів буде надавати більшого розуміння природі тривожності. Соціальні норми, очікування та тиск з боку суспільства, сім'ї чи оточення можуть призвести до підвищеної тривожності, особливо в ситуаціях, де людина відчуває необхідність відповідати певним стандартам.

Травматичні або стресові події, такі як втрата роботи, розлучення, хвороба чи смерть близької людини, можуть спричинити підвищену тривожність. Висока інтенсивність роботи, жорсткі дедлайни, токсичне робоче середовище здатні викликати

хронічний стрес і тривожність. Фінансова нестабільність, безробіття, боргові зобов'язання є потужними стресорами, що можуть провокувати тривожні стани.

Вплив засобів масової інформації та соціальних мереж є потужним джерелом тривожного стану. Постійний потік негативних новин, образів насильства та катастроф, а також ідеалізовані зразки краси і успіху можуть підвищувати рівень тривоги та невпевненості в собі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Важливим аспектом в роботі з тривожністю є диференціація її як нормальної реакції на певну ситуацію від патологічної, що є довготривалою, інтенсивною зі зниженням якості життя особистості. Когнітивно-поведінковий підхід надає цінну основу для розуміння та подолання підвищеної тривожності, допомагаючи людям змінити шкідливі когнітивні патерни та розвинути більш адаптивні способи мислення та поведінки. Оскільки тривожні стани часто є результатом комплексного впливу різноманітних біологічних, психологічних та соціальних факторів, врахування такої взаємодії надасть можливість фахівцю обрати дієві інструменти для зменшення тривожності. Перспективою подальших досліджень є вивчення технік когнітивно-поведінкової терапії для подолання підвищеної тривожності.

Список використаних джерел

- 1. Вестбрук Д.** Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Львів, 2014. 410с.
- 2. Анохіна В.** Когнітивно-поведінкова терапія: що треба знати про цей напрям психотерапії. URL: <https://mentoly.com.ua/blog/CBT> (дата звернення: 20.05.2024).
- 3. Меннінг Дж., Ріджуей Н.** Практика когнітивно-поведінкової терапії тривожних розладів. Робочі листи та роздаткові матеріали /Джеймс Меннінг, Нікола Ріджуей; пер. з англ. В. А. Голингера. — Київ.: “Диалектика”, 2021. 162 с. : іл.
- 4. Парафіян А. М.** Причини і профілактика тривожності. *Психологічна наука і освіта*. 1998 №2. С. 20-23.
- 5. Will Meek,** Generalized Anxiety Disorder: Causes and Risk Factors. Generalized Anxiety Disorder Guide. URL: <https://mozok.ua/anxietydisorder/article/> (дата звернення: 20.05.2024).

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЯК ЧИННИКА АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Теплова Тетяна Віталіївна,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності «Психологія»
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна
vmetyana@ukr.net

Богач Олена Володимирівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна
bogachhelen7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6988-6394>

Анотація. Статтю присвячено проблемі психологічного благополуччя внутрішньо переміщених осіб як фактору їх адаптації. Окреслено термінологічні особливості понять психологічне благополуччя та адаптація. Виявлено ключові фактори адаптації та основні адаптивні стратегії. Проаналізовано зв'язок психологічного благополуччя та адаптації у внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: психологічне благополуччя, адаптація, психологічна адаптація, стратегії адаптації, внутрішньо переміщені особи.

Abstract. The article is devoted to the problem of psychological well-being of internally displaced persons as a factor in their adaptation. The terminological features of the concepts of psychological well-being and adaptation are outlined. The key factors of adaptation and the main adaptive strategies have been identified. The relationship between psychological well-being and adaptation in internally displaced persons was analyzed.

Key words: psychological well-being, adaptation, psychological adaptation, adaptation strategies, internally displaced persons.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні спричинила безпрецедентну гуманітарну кризу, що охопила майже всі області країни. За даними дослідження «Діти та війна», проведеного благодійною організацією СОС Дитячі Містечка, наразі статус внутрішньо переміщених осіб в Україні отримали близько п'яти мільйонів осіб. За неофіційними даними кількість внутрішньо переміщених осіб є значно більшою і складає понад семи мільйонів осіб [1].

Протягом усього періоду воєнних подій українське населення зіштовхнулося з викликами, які вимагали неабиякої адаптації до життя під обстрілами, перебування в укриттях під час масованих ракетних атак, а також проживання в умовах тривалої темряви без доступу до води, тепла та зв'язку, відсутності можливості вести звичайне сплановане життя. Ці випробування дали людям урок цінності життя та допомогли раціонально використовувати час і цивілізаційні блага. Проте тривалий стрес, постійна невизначеність та неможливість планування майбутнього вплинули на психологічне благополуччя українців загалом. У зв'язку з цим виникла основна проблема для фахівців у галузі психічного здоров'я – необхідність надання соціально-психологічної підтримки та відновлення психологічного благополуччя населення країни.

В даний час існує розрив між інтенсивністю соціальних, економічних, політичних, духовних змін суспільства і неможливістю адаптації людей до цих змін, що викликає зростання соціальної тривожності, напруженості, невпевненості в завтрашньому дні. Складність сучасної соціально-політичної ситуації особливо сильно впливає зокрема і на людей, які були змушені емігрувати у безпечніші регіони у межах країни. Отже, комплексне питання теоретичного осмислення та практичної реалізації психологічної допомоги, успішна адаптація внутрішньо переміщених осіб до нових умов, повне усвідомлення реальності, надання першочергових соціальних послуг переселенцям та їхнім родинам, посідає чільне місце в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу для розуміння феномена психологічного благополуччя заклали дослідження Н. Бредб'орна, який ввів поняття «психологічне благополуччя» і ототожнював його з суб'єктивним відчуттям щастя і загальною задоволеністю життям [2]. Важливий внесок в проблему розуміння феномена психологічного благополуччя зробили Е. Дінер, К. Ріфф, А. Ватерман, Р. Еммонс, Е. Десі і Р. Райан та ін.

Аспекти психологічної підтримки вимушених переселенців лежать в основі досліджень багатьох вчених, зокрема Л. Бахмутова та А. Неска досліджували особливості психологічних порушень серед українських біженців в Польщі, а Ю. Максименко та О. Морозова-Йоханнессен вивчали особистісні зміни переселенців під час їх перебування у Норвегії. В. Свиридюк та Т. Меліченко дослідили стреси воєнного часу та їх вплив на психосоматичний стан людини та ін. [3; 4; 5].

Питання збереження психічного здоров'я та процесів адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни у своїх працях вивчали: В. Тюріна та Л. Солохіна (вплив військових конфліктів на психічне здоров'я), Л. Карамушка та Т. Карамушка (особливості психічного здоров'я вимушених внутрішніх переселенців в умовах війни), Н. Могильова (психологічна адаптація внутрішньо переміщених осіб в умовах війни), О. Хорошун та Т. Пономаренко (адаптація ВПО до нового місця) та ін. [6; 7; 8; 9].

Проте саме такий аспект адаптації внутрішньо переміщених осіб, як психологічне благополуччя вивчений недостатньо. Отже, можна констатувати, що тема є мало вивченою та актуальною у цей складний період, що переживає наша країна коли українці вимушені були покинути свої домівки.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення зв'язку психологічного благополуччя та особливостей процесу адаптації у внутрішньо переміщених осіб.

Визначення методики дослідження. Аналіз наукової літератури за темою дослідження, методи логіко-психологічного аналізу (класифікація, систематизація, порівняння, узагальнення).

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічне благополуччя як об'єкт наукового дослідження набуло досить широкого поширення в психології з середини минулого століття. Інтерес до вивчення проблеми психологічного благополуччя особистості посилюється з появою позитивної психології – напрямку, що пропонує звернути увагу не на вивчення відхилень та захворювань психіки, а на ресурси та потенціал особистості, її позитивне функціонування. Основна ідея позитивної психології полягає в тому, що недостатньо звільнити людину від неприємних симптомів та проблем, щоб вона відчула себе благополучною та щасливою, і що вивчення закономірностей оптимального, благополучного життя та діяльності має являти собою окреме поле психологічних досліджень.

Поняття «благополуччя» у зарубіжній психології визначається в самому широкому значенні, як багатофакторний конструкт, що представляє складний взаємозв'язок культурних, соціальних, психологічних, фізичних, економічних та

духовних факторів. Зокрема у М. Селігмана благополуччя людини – це позитивна афективність, що поєднується з діяльністю [10].

У науковий ужиток поняття «психологічне благополуччя» запровадив М. Бредберн, описуючи його як суб'єктивне відчуття щастя та загальної задоволеності життям. При цьому автор не мав на увазі під психологічним благополуччям ряд інших широко використовуваних понять, таких як сила Его, самоактуалізація, самооцінка, автономія, але й не заперечував, те, що ці поняття може мати області взаємного перетину [2].

Психологічне благополуччя могло б стати універсальним, узагальнюючим поняттям у розумінні здорової, гармонійно розвиненої особистості, а поняття «психологічне неблагополуччя» – проміжним конструктом у дихотомії «здоров'я – хвороба». Але статус даного поняття до кінця ще не визначено і немає єдності в розумінні його змісту.

У наукових дослідженнях Т. Сейферт психологічне благополуччя визначає як динамічну характеристику особистості, яка включає суб'єктивні та психологічні складові, а також пов'язані з адаптивною (здоровою) поведінкою [11].

Автор концепції психологічного благополуччя К. Ріфф розглядає його як базовий суб'єктивний конструкт, що відбиває сприйняття та оцінку свого функціонування з точки зору вершини потенційних можливостей людини [12].

Узагальнивши теоретичні положення у галузі психологічного здоров'я, самореалізації, оптимального функціонування, зрілості, розвитку життя, самодетермінації особистості, К. Ріфф виділила основні конструкти психологічного благополуччя, створила їх інструмент вимірювання, таким чином визначивши критерії психологічного благополуччя особистості [12].

Так, в структурну модель психологічного благополуччя К. Ріффа увійшли такі параметри: самоприйняття (усвідомлення та прийняття всіх сторін своєї особистості, позитивна оцінка себе та всього свого життя в цілому), особистісне зростання (прагнення розвиватися, вчитися новому, відчуття власного прогресу); автономія (здатність протистояти соціальному тиску, незалежність в оцінках себе та своєї поведінки, здатність до саморегуляції), компетентність в управлінні середовищем (здатність добиватися бажаного, вміння долати труднощі на шляху реалізації своїх цілей); позитивні відносини з оточуючими (уміння встановлювати тривалі довірчі відносини, здатність до емпатії, гнучкість у взаємовідносинах з оточуючими), наявність життєвих цілей (переживання осмисленості свого життя, цінності минулого, сьогодення та майбутнього) [12].

Огляд уявлень про зміст психологічного благополуччя показав, що, по-перше, на сьогоднішній день немає визначення психологічного благополуччя особистості, що задовольняє всіх дослідників, по-друге, психологічне благополуччя розглядається або як інтегративне особистісне відносно стійке утворення, або, як один із ієрархічних рівнів загального благополуччя людини; по-третє, психологічне благополуччя як поняття не має на сьогоднішній день відокремленості від близьких, але не тотожних йому за змістом термінів.

При вивченні психологічного благополуччя з динамічних позицій, спираючись на визначення К. Ріффа, розуміємо його як актуальне переживання, що відображає сприйняття та оцінку свого функціонування з точки зору використання потенційних можливостей у перспективі та ретроспективі.

Війна може мати серйозні наслідки для психологічного благополуччя особистості, включаючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію, тривожність та інші психічні проблеми. Водночас, суб'єктивне відчуття благополуччя і

прагнення до позитивного функціонування є важливою умовою повноцінного життя особистості й внутрішніми ресурсами здатності до адаптації.

Поняття адаптації як пристосувальної функції організму до умов середовища, що змінюються, було запозичене з біологічних наук сферою гуманітарних в силу існуючих проблем, пов'язаних з оптимізацією життєдіяльності людини в соціумі.

Вимоги воєнного часу піддають людину випробуванням. Завдання подолання негативних життєвих обставин полягає в тому, щоб або подолати труднощі, або зменшити їх негативні наслідки, або уникнути цих труднощів. Р. Мосс та Дж. Шефер визначають наступні адаптивні завдання, що постають перед людиною у скрутній ситуації:

- 1) встановити сенс ситуації, визначити її сенс для себе;
- 2) спробувати протистояти вимогам ситуації;
- 3) підтримувати стосунки з тими людьми, які можуть надати реальне сприяння у вирішенні проблем;
- 4) керувати негативними почуттями, зберігати емоційний баланс;
- 5) зберігати та підтримувати образ себе, соціальну ідентичність, впевненість у собі [13].

Специфічні стратегії подолання можна оцінити з позиції ступеня задоволення цим загальним адаптивним завданням.

Існує досить велика кількість різних класифікацій стратегій копінг-поведінки. Можна виділити три основні критерії:

- 1) емоційно-проблемний;
- 2) когнітивно-поведінковий (сенс і досягнення);
- 3) успішний – неуспішний (що сприяють і не сприяють подоланню).

Можна припустити, що існує взаємозв'язок між тими особистісними конструкціями, за допомогою яких людина формує своє ставлення до життєвих труднощів і тим, яку стратегію поведінки при стресі вона обирає.

О. Мельник та С. Лукомська визначають такі ключові фактори адаптації, як задоволеність життям, суб'єктивне благополуччя, психологічне благополуччя, резилентність, копінг-стратегії, посттравматичне зростання та життєстійкість [14]. Ці дослідниці вивчили особливості психологічного благополуччя учасників АТО, як чинника їх адаптації та виявили, що досліджувані 20-30 років володіють високим рівнем психологічного благополуччя. та відзначаються особистісним зростанням та позитивними стосунками, високою резилентністю та посттравматичним зростанням, а також помірним рівнем життєстійкості. Учасники віком від 31 до 45 років відзначаються вираженим посттравматичним зростанням, високою резилентністю, життєстійкістю та психологічним благополуччям. Особливу роль в цьому відіграють позитивні стосунки, автономія та управління оточуючими. У групі учасників віком понад 45 років виявлені найгірші показники за всіма корелятами адаптації. Вони характеризуються помірним посттравматичним зростанням, життєстійкістю та резилентністю на середньому рівні, а психологічне благополуччя знаходиться на межі низького рівня [14].

А. Єфімова розкриває важливі аспекти соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції. Вона визначає, що успішність соціально-психологічної адаптації залежить від внутрішніх особливостей, таких як високий рівень асертивності, життєстійкості та актуалізованість ефективних копінг-стратегій. Зазначені внутрішні чинники, такі як асертивність, життєстійкість і ефективні копінг-стратегії, виявились ключовими для забезпечення психологічного благополуччя українців у умовах міграції. Це визначено як важливий показник успішності процесу адаптації до нових умов життя [15].

Л. Малімон, А. Пашкіна, О. Максимчук провели дослідження суб'єктивного благополуччя як чинника соціально-психологічної адаптації особистості в умовах війни, в якому взяли участь респонденти з різних регіонів України. Вони дійшли висновку, що в осіб з низьким рівнем психологічного благополуччя переважають характеристики адаптації, які вказують більшою мірою на емоційне реагування (домінування прагнення до емоційного комфорту); в осіб з середнім рівнем психологічного благополуччя виражене ситуативне застосування поведінкових та когнітивних стратегій; в осіб з високим рівнем психологічного благополуччя суттєво переважає раціональний поведінковий компонент в характеристиках соціально-психологічної адаптації [16].

У дослідженнях О. Медведєвої було виявлено своєрідність соціального та психологічного благополуччя у жінок та чоловіків внутрішньо переміщених осіб. У жінок більш вираженими є такі компоненти соціального благополуччя, як соціальне прийняття та соціальна актуалізація, у чоловіків – узгодженість із суспільством. Серед складників психологічного благополуччя більш характерними для жінок виявилися позитивні стосунки з оточуючими, тоді як для чоловіків – особистісне зростання [17].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, робимо висновок, що війна може мати серйозні наслідки для психологічного благополуччя особистості, зокрема і внутрішньо переміщених осіб, включаючи посттравматичний стресовий розлад, депресію, тривожність та інші психічні проблеми. Психологічне благополуччя визначаємо як актуальне переживання, що відображає сприйняття та оцінку свого функціонування з точки зору використання потенційних можливостей у перспективі та ретроспективі. Суб'єктивне відчуття благополуччя і прагнення до позитивного функціонування є важливою умовою повноцінного життя особистості й внутрішніми ресурсами здатності до адаптації. Наявні дослідження доводять зв'язок психологічного благополуччя особистості з характеристиками соціально-психологічної адаптації в умовах військових дій, проте це питання вимагає подальшого вивчення. При цьому важливо не тільки розширити список характеристик, що розглядаються як ресурси подолання, але виявити відносну величину вкладу, який кожен з них вносить у психологічне благополуччя людини. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у проведенні емпіричного дослідження психологічного благополуччя особистості як фактору вибору стратегій її адаптації у внутрішньо переміщених осіб.

Список використаних джерел

- 1. Скільки** дітей-переселенців пережили бойові дії та окупацію – дослідження. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/18/252919/> (дата звернення: 21.03.2024).
- 2. Bradburn N. M.** The structure of psychological well-being. Chicago: Aldine, 1969. 318 p.
- 3. Бахмутова Л., Неска А.** Особливості психологічних порушень серед українських біженців у Польщі. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. 2022. Випуск 22. С. 3–18.
- 4. Максименко Ю., Морозова-Йоханнессен О.** Психологічні особливості особистісних змін переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Норвегії). *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 5 (69). С. 90–97.
- 5. Свиридюк В. З., Меліченко Т. Д.** Стреси воєнного часу та їх вплив на психосоматичний стан людини. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи* : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 25 квітня 2023 р.) / Ред. колегія: Л. Котлова, С. Дмитрієва, С. Максимець / М-во освіти і науки України, Житомирський державний університет імені Івана Франка, соц.-псих. факультет. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023 С. 248–252. URL: <http://eprints.zu.edu.ua> (дата звернення: 21.03.2024).
- 6. Тюріна В. О., Солохіна Л. О.** Вплив військових конфліктів на психічне здоров'я людини: короткий огляд зарубіжних

досліджень. *Особистість, Суспільство, Війна*. Харків, 2022. С. 116–118.

7. Карамушка Л, Карамушка Т. Емпіричне дослідження особливостей психічного здоров'я вимушених «внутрішніх» переселенців в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 2 (26). С. 48–59.

8. Могильова Н. М. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Випуск 2. С. 81–85.

9. Хорошун О. Г., Пономаренко Т. І. Адаптація ВПО на новому місці в умовах воєнного стану. *Збереження психічного здоров'я в умовах воєнних дій* : збірник наукових праць учасників міжвузівського круглого столу (31 жовтня 2023 року, м.Київ) [Електронне видання] / Ред. колегія: Вольнова Л. М. Київ, 2023. С. 119–122. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/> (дата звернення: 21.03.2024).

10. Seligman M. E. Visionary New Understanding of Happiness and Well-being. New York, 2011. 569 p.

11. Seifert T. Assessment of the Ryff Scales of Psychological Well-Being Inventory. Available from the Center of Inquiry in the Liberal Arts at Wabash College. 2004. URL: http://liberalarts.wabash.edu/cila/home.cfm?news_id=3570 (date of access: 21.03.2024).

12. Ryff C. D. Psychological Well-Being. *Encyclopedia of Gerontology*. 1996. Vol. 2. P. 365–369.

13. Moss R. H., Schaefer J. A. Life transition and crises. *Coping with life crises. An integrative approach*. N.Y., 1986. P. 3–28.

14. Мельник О. В., Лукомська С. О. Психологічне благополуччя як чинник соціальної адаптації учасників АТО. *Актуальні проблеми психології*. 2018. № 1 (14) С. 233–242.

15. Єфімова А. Г. Дослідження чинників соціально-психологічної адаптації українців до умов вимушеної міграції у США. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*. 2023. Вип. 24 (53). С. 10–26.

16. Малімон Л., Пашкіна А., Максимчук О. Суб'єктивне благополуччя як чинник соціально-психологічної адаптації особистості в умовах війни. *Психологічні перспективи*. 2023. Вип. 42. С. 113–126.

17. Медведєва О. В. Емпіричне дослідження особливостей соціального та психологічного благополуччя вимушених переселенців. *Габітус*. 2023. Вип. 46. С. 188–192.

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРЯННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Хурсякова Ольга Іванівна,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Психологія»

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Лубни, Україна

olgaangel721@gmail.com

Богач Олена Володимирівна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Лубни, Україна

bogachhelen7@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6988-6394>

Анотація. Статтю присвячено проблемі професійного вигорання у діяльності працівників судової системи. Окреслено сутність поняття «професійне вигорання», визначено специфіку діяльності суддів, яка впливає на їх емоційний стан та особистісні аспекти. Проаналізовано предиктори та симптоми вигорання працівників судової системи.

Ключові слова: вигорання, професійне вигорання, стадії професійного вигорання, предиктори вигорання, працівники судової системи.

Abstract. The article is devoted to the problem of professional burnout in the activities of employees of the judicial system. The essence of the concept of "professional burnout" is outlined, the specifics of judges' activities that affect their emotional state and personal aspects are determined. The predictors and symptoms of judicial system burnout were analyzed.

Key words: burnout, professional burnout, stages of professional burnout, predictors of burnout, judicial system employees.

Постановка проблеми. Зміни в устрої соціального життя, що прогресують у сучасному суспільстві, породжують нові соціокультурні і соціально-психологічні явища, які не лише визначають нові напрямки розвитку суспільства та їх учасників, а й стають викликом. Одним з таких явищ є професійне вигорання. Останні роки, ознаменовані стресом, тривогою та численними труднощами, суттєво вплинули на життя українців, в тому числі і на їх професійну сферу. Процес праці став надзвичайно виснажливим, а в умовах воєнного часу навіть уявити раціональний баланс між роботою та особистим життям стає вкрай складно. Це призводить до професійного вигорання, втрати мотивації та хронічної втоми, які стають важливими аспектами в житті фахівців будь-якої сфери діяльності та потребують значної уваги.

Представники судової системи, зокрема судді, особливо часто стикаються із проблемою професійного вигорання. Це пояснюється не лише тим, що суспільство перебуває в процесі реформування судової та правоохоронної систем, а й збільшеною увагою до суддів, як професіоналів, виконавців правосуддя та головних захисників правопорядку. Ситуацію ускладнює той факт, що в суспільстві існує загальна тенденція до недовіри до судової влади. Це стає ще однією причиною, яка поглиблює стрес у суддівській діяльності. Висока ймовірність та ступінь розвитку професійного вигорання

в рамках професійної діяльності працівників судової системи неминуче перешкоджають ефективному та успішному виконанню правозахисної діяльності. Вказаний факт обумовлює дослідницький інтерес та важливість вивчення специфіки професійного вигорання у межах зазначеної професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему професійного вигорання досліджували такі науковці, як: М. Буріш, Дж. Грінберг, Ф. Джонс, О. Кобець, Д. Льюїс, Л. Карамушка, В. Смульсон, Х. Фрейденбергер та ін.

Питання професійного вигорання працівників судової системи у своїх працях розглядали сучасні українські дослідники. Зокрема, З. Дільна вивчала шляхи подолання професійного вигорання судді, А. Коваль визначила чинники емоційного вигорання особистості судді, які негативно відбиваються на якості правосуддя, І. Скуляк та О. Черновський дослідили синдром емоційного вигорання працівників органів суду, О. Черненко проаналізувала емоційну складову судового рішення [1; 2; 3; 4].

Разом з тим, відсутність ефективних програм профілактики, оптимізації та корекції вигорання актуалізує дослідження специфіки та предикторів професійного вигорання працівників судової системи.

Постановка завдання. Метою даної статті є теоретичний аналіз специфіки та предикторів професійного вигорання працівників судової системи.

Визначення методики дослідження. Теоретичний огляд та аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема вигорання досліджується у вітчизняній науці починаючи з 1980-х рр. Рівноправно при цьому використовуються такі поняття, як «професійне вигорання», «емоційне вигорання» і «психічне вигорання».

Л. Карамушка, розкриваючи сутність синдрому «професійного вигорання» та його взаємозв'язок з професійним стресом, визначає, що в найбільш загальному вигляді синдром «професійного вигорання» можна тлумачити як стресову реакцію, що виникає внаслідок затяжних професійних стресів середньої концентрації [5].

Дослідниця визначає основні підходи до вивчення цього синдрому:

1. Синдром «професійного вигорання» як стан фізичного, психічного та емоційного виснаження: визначається як синдром «хронічної втоми», що виникає внаслідок тривалого перебування в емоційно насичених ситуаціях комунікації.

2. Синдром «професійного вигорання» як двокомпонентна модель: включає в себе емоційне виснаження та деперсоналізацію (погіршення ставлення до інших і до себе).

3. Трьохкомпонентна система, запропонована К. Маслач і С. Джексон, включає в себе емоційне виснаження – втрату енергії та емоційної втоми; деперсоналізацію – зміни в ставленні до інших, втрату інтересу або негативне ставлення до робочих обов'язків; редукцію власних особистісних досягнень – відчуття невдачі та втрату відчуття досягнень в професійній діяльності [5].

Існує декілька теорій, що виділяють стадії професійного вигорання. Дж. Грінберг пропонує розглядати професійне вигорання як п'ятиступеневий прогресуючий процес:

– перша стадія – «медовий місяць», коли працівник зазвичай задоволений роботою і завданнями, відноситься до них з ентузіазмом;

– друга стадія – «нестача палива», з'являються втома, апатія, можуть виникнути проблеми зі сном;

– третя стадія – хронічні симптоми: надмірна робота без відпочинку приводить до таких фізичних явищ, як виснаження і схильність до захворювань;

– четверта стадія – криза – як правило розвиваються хронічні захворювання, в результаті чого людина частково або повністю втрачає працездатність;

– п'ята стадія – «пробиття стіни»: фізичні і психологічні проблеми переходять в гостру форму і можуть спровокувати розвиток небезпечних захворювань [6].

У вивченні чинників вигоряння виділяють три найпоширеніші підходи:

1) інтерперсональний (Б. Бунк, В. Шауфелі, К. Маслач та ін.): основна детермінанта вигоряння – міжособистісна взаємодія на рівні «професіонал-суб'єкт діяльності»;

2) індивідуальний (Л. Халлсен, С. Гобфул, Дж. Фріді, А. Пайнс): як основна детермінанта вигоряння розглядаються особливості емоційної та мотиваційної сфер особистості;

3) організаційний (Р. Бурке, І. Віннабст): причиною вигоряння визначає чинники професійного середовища (особливості організаційної структури, режим діяльності, стиль керівництва та ін.).

До типових симптомів професійного вигоряння належать:

– фізичні (втома, втомлюваність, виснаження; безсоння, запаморочення, розлади травлення; біль у серці; нудота, тремтіння; артеріальна гіпертензія; утруднене дихання; коливання ваги; скарги на погане самопочуття загалом та ін.);

– емоційні (нестача емоцій, неемоційність; песимізм, цинізм; байдужість; фрустрація, відчуття безпомічності, безнадійності; агресивність, дратівливість; тривога, посилення ірраціонального неспокою, нездатність зосередитися; депресія, почуття провини; втрата ідеалів, надій чи професійних перспектив та ін.);

– поведінкові (постійне бажання зробити перерву, відпочити; запізнення; байдужість до їжі; відсутність фізичних навантажень; пошук виправдання у палінні, вживанні кави, алкоголю, ліків, інших психоактивних речовин та ін.);

– інтелектуальні (зниження інтересу до нових теорій, ідей, альтернативних підходів у роботі; байдужість до новинок, нововведень; відмова від участі у розвиваючих експериментах; формальне виконання роботи тощо);

– соціальні (низька соціальна активність, зниження (відсутність) інтересу до колишніх захоплень, хобі, сфери дозвілля; обмеження соціальних контактів тільки вимушеними; відчуття ізоляції, недостатньої підтримки з боку сім'ї, друзів, колег; нерозуміння оточуючими та ін.).

Професійне вигоряння серед представників судової системи, зокрема суддів, стає об'єктом все більшої кількості досліджень. За даними Міжнародного рейтингу найбільш небезпечних професій для життя та здоров'я, де визначено окрему категорію «Професії, пов'язані з високим психогенним ризиком», професія судді протягом останніх років стабільно утримується на лідируючих позиціях.

Такі високі показники можуть бути пояснені надмірним навантаженням на нервово-психічному рівні та переважанням негативного емоційного фону в судовій роботі. Судді, взаємодіючи зі складними ситуаціями та важкими рішеннями, постійно переживають стрес, що може призвести до виснаження фізичних та психічних ресурсів.

А. Коваль зазначає, що професія судді включає всі особливості, які є характерними для інших важливих видів діяльності, враховуючи наступне:

1. Дефіцит часу: визначається наявністю чітко визначеного строку для розгляду справ, який є обов'язковим за правовою регламентацією.

2. Вплив сильних подразників на особистість: судді часто стикаються з конфліктами, пов'язаними не тільки з правом чи вчиненням правопорушень, а й із виникненням суперечливих відносин із суспільством та законом взагалі.

3. Домінування негативних емоцій: у суддів часто переважають негативні емоції, що може вести до емоційної напруженості та трансформації особистості. Це, в свою чергу, може впливати на непрофесійну сферу життя судді.

4. Підвищена відповідальність за ухвалення рішень, які мають важливий вплив на життя людей і суспільства в цілому.

5. Необхідність невідкладних заходів: судді часто стикаються із ситуаціями, коли потрібно швидко вжити заходів для вирішення певних питань або подій [2].

Загалом, ці особливості роблять професію судді вимогливою та відповідальною, а вплив на емоційний стан та особистісні аспекти додає їй складності.

На думку З. Дільної, особистість судді грає визначальну роль у забезпеченні ефективного правосуддя і гарантує захист прав та законних інтересів осіб. Судді, як і інші фахівці, можуть зіткнутися з психічним та емоційним навантаженням у своїй професійній діяльності. Це може впливати на їх емоційний стан, психічне здоров'я та загальний рівень стресу. Особа, яка вже стала суддею, повинна постійно працювати над своїм професійним розвитком і вдосконаленням. Важливо визнати, що судді повинні адаптуватися до змін, вдосконалювати свої навички та реагувати на виклики сучасного суспільства [1].

О. Черненко зазначає, що різноманітність факторів, які можуть впливати на суддю, є безмежною. Завдання судді полягає у застосуванні закону у межах свого розуміння, на основі власної оцінки фактів, без страху чи надання переваги кому-небудь, а також незважаючи на ймовірну (не)популярність остаточного рішення [4, с. 127].

Дотримання принципів самовдосконалення, уникання емоційного вигоряння та професійного розвитку можуть визначати успіх у роботі судді та забезпечувати високий стандарт правосуддя.

О. Черновський та І. Скуляк роблять висновок, що декларований симптомокомплекс вигоряння, зазначений для працівників судової системи, включає ряд характерних змін у різних аспектах життя та роботи. Основні симптоми вигоряння для працівників судової системи можуть бути такими:

1. Зміни в поведінці (посилення небажання виходити на роботу; часті спізнення та уповільнений розгляд справ; прагнення до усамітнення та відчуття втрати інтересу до роботи; збільшене вживання кави, алкоголю та часте паління; втрата здатності відновити сили за вихідні).

2. Зміни в емоційній сфері (втрата почуття гумору та постійне відчуття вини; підвищена дратівливість на роботі та вдома; почуття байдужості та безсилля).

3. Зміни в мисленні (наполегливе бажання звільнитись та зниження здатності до тривалої концентрації уваги; ригідність мислення та збільшена підозрілість; негативне ставлення до службових обов'язків та стурбованість про власні потреби).

4. Зміни в стані здоров'я (порушення сну та підвищена чутливість до інфекційних захворювань; втома та відчуття виснаження протягом робочого дня) [3].

Предиктори вигоряння працівників судової системи можна класифікувати на дві групи:

1. Суб'єктивні (індивідуальні): особистісні особливості, ставлення до роботи, очікування щодо професійної діяльності, відданість моральним принципам, необхідність відповідати на прохання відмовою та схильність до самопожертви.

2. Об'єктивні (ситуаційні): прямо пов'язані з виконанням службових обов'язків, які можуть включати в себе високий рівень відповідальності за ухвалення рішень та необхідність вжиття невідкладних заходів.

Необхідно враховувати, що найбільше схильними до вигоряння, зазвичай, є ті працівники, які відповідальніше ставляться до своєї роботи, вкладають в неї душу та переживають за свою справу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, робимо висновок, що професія працівників судової системи, зокрема суддів, пов'язана з високим психогенним ризиком, що може бути пояснено надмірним

навантаженням на нервово-психічному рівні та переважанням негативного емоційного фону в судовій роботі. Судді, взаємодіючи зі складними ситуаціями та відповідальними важкими рішеннями, стикаються з дефіцитом часу, з конфліктами, пов'язаними не тільки з правом чи вчиненням правопорушень, а й із виникненням суперечливих відносин із суспільством та законом взагалі, домінуванням негативних емоцій; вони постійно переживають стрес, що може призвести до виснаження фізичних та психічних ресурсів, емоційного та професійного вигорання. Предиктори вигорання працівників судової системи можна поділити на дві групи: суб'єктивні (індивідуальні): особистісні особливості, ставлення до роботи, очікування щодо професійної діяльності та об'єктивні (ситуаційні): службові обов'язки.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у проведенні емпіричного дослідження особливостей і предикторів професійного вигорання у працівників судової системи.

Список використаних джерел

1. Дільна З. Ф. Професійне вигорання судді: поняття та шляхи подолання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 2 (22). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20dzftsp.pdf>. (дата звернення: 26.03.2024).
2. Коваль А. А. Чинники емоційного вигорання особистості судді, які негативно відбиваються на якості правосуддя. *Право і безпека*. 2016. № 2 (61). С. 124–129.
3. Черновський О. К., Скуляк І. А. Професійна втома або синдром емоційного вигорання працівників органів суду. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2012. Вип. 17. С. 63–68.
4. Черненко О. Емоційна складова судового рішення. *Право України*. 2020. № 7. С. 120–130.
5. Карамушка Л. М., Гнускіна Г. В. Психологія професійного вигорання підприємців : монографія. Київ : Логос, 2018. 198 с.
6. Greenberg J. *Comprehensive Stress Management*. New York : McGraw-Hill Education, 2016 480 p.

ВПЛИВ ТРИВОЖНОСТІ БАТЬКІВ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ДИТИНИ

Олійник Каміла Андріївна,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності «Психологія»
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна
kamila.oliinyk@gmail.com

Федотова Тетяна Володимирівна,
магістр психології, асистент кафедри психології
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна
nfyzatljnjd1976@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9529-3429>

Анотація. У статті визначається вплив тривожності батьків на психоемоційний стан дитини, її загальний розвиток, працездатність та ін. Розкрито різницю між поняттями «тривога» та «тривожність». Розглянуто дослідження, які аналізують різні аспекти впливу батьківської тривожності на дітей, а також можливі наслідки цього впливу.

Ключові слова: тривога, підвищена тривожність, психоемоційний стан, дитина, батьки.

Abstract. The article determines the influence of parents' anxiety on the psycho-emotional state of the child, its general development, work capacity, etc. The difference between the concepts of "anxiety" and "anxiety" is revealed. Studies that analyze various aspects of the influence of parental anxiety on children and the possible consequences of this influence, are considered.

Key words: anxiety, increased anxiety, psycho-emotional state, child, parents.

Постановка проблеми. Сьогодення – це час непередбачуваності та сюрпризів, коли ми не можемо підготуватися до майбутнього чи бути впевненими, що «завтра» буде таким самим, як «сьогодні». Через тривожну поведінку батьків значно зростає кількість дітей з високим рівнем тривожності, що виявляється у складнощах у спілкуванні, зниженні працездатності та продуктивності, емоційній нестабільності. Проблема дитячої тривожності сьогодні є надзвичайно актуальною, оскільки ця особливість призводить до неврозів та ускладнює формування особистості дітей. Сучасні реалії характеризуються ростом тривожності не лише дітей, але й їх батьків, що загалом і є визначальним фактором психоемоційного стану дитини.

Метою статті є здійснити теоретичний аналіз проблеми впливу тривожності батьків на психоемоційний стан дитини, а також його наслідків в науковій зарубіжній та вітчизняній літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі тривожність та тривога розділяються. А тому, перш за все, відмітимо, що тривога в науковій літературі трактується в якості емоційного стану. Говорячи про тривожність, варто підкреслити варіативність її трактування. Тривожність є психічним станом, спричиненим ймовірними або можливими неприємностями, раптовістю, зміною звичної обстановки та діяльності, затримкою бажаного та приємного, і виражається у переживаннях, таких як хвилювання, побоювання та порушення спокою. Проведений аналіз психологічної

літератури дозволяє визначити, що тривожність може бути як окремим чинником, так і проявом інших чинників, таких як емоційна нестійкість чи депресія.

До того ж, тривожність ще розглядають як властивість особистості, що характеризується когнітивними (відчуття власної некомпетентності, негативна самооцінка, очікування невдачі), емоційними (емоційна збудженість, відчуття надмірності вимог, недостатній контроль за власними реакціями) та поведінковими аспектами. Ці аспекти можуть суттєво впливати на якість життя людини, її міжособистісні відносини та професійну діяльність, створюючи замкнене коло, що погіршує загальний психоемоційний стан.

У праці Л.А. Онуфрієвої та О.М. Чайковської висвітлено важливість впливу стану батьків на формування особливостей емоційної сфери дітей. Згідно з їх дослідженнями, психоемоційний стан дитини значною мірою визначається якістю батьківських відносин та рівнем тривожності батьків. У своїй роботі вони акцентують увагу на взаємодії між батьками та дітьми як ключовому факторі, що впливає на емоційний стан дитини. Дослідження показують, що якість цих відносин може впливати на формування у дітей таких якостей, як емпатія, самопідтримка, адаптивність до стресових ситуацій. Таким чином, вони стверджують, що родинне середовище та взаємодія з батьками є ключовими факторами у формуванні психоемоційного стану дитини [1].

Стан батьків нерідко слугує причиною погіршення стану дитини, а саме зростання рівня її тривожності, ізольованості, відчуття самотності та пригніченості. Це відбувається в силу того, що саме сім'я є тим першим соціальним інститутом, роль та вплив якого на дитину вивчався багатьма дослідниками та практиками (Е. Еріксон, К. Хорні, А. Фрейд та інші).

Згідно з дослідженнями Еріксона, перші роки життя дитини визначаються великою мірою її взаємодією з батьками. Наприклад, Еріксон виділяє період впевненості проти невпевненості, коли дитина відчуває потребу у стабільності та безпеці, а саме ці відчуття формуються в її родині.

Крім того, дослідження Карен Хорні показують, що впевненість в собі дитини тісно пов'язана зі стилем виховання батьків. Якщо батьки проявляють тривогу, невпевненість або періодично виражають свої страхи, це може вплинути на розвиток дитини і призвести до зазначених вище проблем [3].

Багато досліджень також підтверджують вплив родинних взаємин на психоемоційний стан дитини. Наприклад, дослідження Фрейда вказують на те, що взаємини в родині можуть вплинути на формування особистості дитини та її емоційний розвиток. У випадках, коли батьки переживають тривогу або виражають негативні емоції без належного контролю, це може спровокувати аналогічні емоційні реакції у дитини, що приводить до погіршення психічного стану та соціального функціонування.

Нерідко причиною формування тривожності дитини як суттєвої особистісної особливості є власне тривожність батьків.

Так, в дослідженні Л. Чепмен, Р. Хатсон, Е. Данн та їх команда встановили, що діти тривожних батьків мають підвищений ризик розвитку власного тривожного розладу [2]. Дослідження також показало, що цей зв'язок особливо виражений у сім'ях, де батьки проявляють високий рівень контрольної поведінки або, навпаки, емоційну відстороненість. Це підтверджує важливість створення емоційно стабільного середовища для дітей, де вони можуть почуватися безпечно і підтримувано. Крім того, результати свідчать про необхідність надання психологічної допомоги не тільки дітям, але і батькам, щоб зменшити рівень їхньої тривожності та уникнути негативних наслідків для психоемоційного стану дитини.

Х. Айзенк вважав, що взаємини дитини з оточуючим соціумом, зокрема з батьками, мають ключове значення для формування тривоги. Він наголошував, що саме

в сім'ї закладаються основи емоційної стабільності дитини, і постійна тривожність або негативні емоційні прояви з боку батьків можуть спричинити розвиток тривожних розладів у дитини. Айзенк також підкреслював важливість здорового емоційного клімату в сім'ї, де дитина відчуває підтримку, розуміння та безпеку, що сприяє зниженню рівня тривожності та формуванню впевненості в собі.

На жаль, достатньої кількості досліджень щодо впливу тривожності саме батька на психоемоційний стан дитини в науковому доробку не спостерігається, тому здебільшого в працях вітчизняних та зарубіжних вчених наголошується на впливові наявного рівня тривожності матері на стан дитини. Проте, важливо зазначити, що обидва батьки відіграють важливу роль у формуванні емоційного клімату в сім'ї, а їх взаємодія та підтримка можуть істотно впливати на психоемоційний розвиток дітей. Тривожність батька може мати не менш важливі наслідки для дитини, такі як підвищена емоційна нестабільність та проблеми зі стресом, що підкреслює необхідність подальших досліджень у цій сфері для більш глибокого розуміння ролі обох батьків у розвитку дитини.

Спираючись на аналіз зарубіжних досліджень, відмітимо, що в цілому наявність тривожності в батьків дітей може негативно впливати на прояв емоційної підтримки та турботи про дітей, що проявляється у відчутті стресу та страху дитиною, неадекватній здатності до емоційної регуляції [3-5]. Дитина, яка виростає в середовищі тривожних батьків, часто зіткнеться з труднощами у розумінні емоційного стану батьків. Це може призвести до внутрішньої тривоги та страху у дитини, оскільки вона не може передбачити, в якому настрої будуть батьки та які реакції вони проявлять. Крім того, діти тривожних батьків часто відчувають себе винними у емоційних переживаннях своїх батьків та можуть вважати, що ці емоції виникають через них. Це може сприяти виникненню у дітей власних тривожних станів. Надмірна тривожність батьків також може впливати на близькість стосунків між дитиною та батьками, оскільки тривожні батьки можуть мати обмежену здатність до позитивної емоційної взаємодії з дитиною та виявляти занадто контролюючу поведінку, що може пригнічувати автономію та самостійність дитини.

Доцільним вважаємо також викладення того факту, що психоемоційний розвиток та стан, зокрема, залежить від того, в якій мірі відбувається врахування їхніх емоційних якостей та забезпечується спрямованість на формування позитивних емоційних тенденцій у поведінці [1]. Проте, у тривожних батьків діти піддаються їх тривожності. Занепокоєні батьки можуть використовувати не оптимальні прийоми взаємодії з дітьми, транслювати бажання постійно контролювати поведінку та стан дитини, вербалізувати власні тривоги дітям, які потім можуть перейняти їх як свої власні, що в подальшому призводить до пригніченості дитини, відчуття безсилля через нерозуміння чи занадто високі вимоги з боку батьків, проживання страху чи бажання ізолюватися, зростання рівня агресивності чи апатичності, безініціативності.

Окремо маємо відмітити, що у 2018 році дослідники з університету Brigham Young провели дослідження, яке виявило, що рівень емоційного контролю та навички у вирішенні проблем у матері можуть суттєво впливати на поведінку дитини. Коли мати володіє високим рівнем емоційного контролю і проявляє сильні навички у вирішенні проблем, це позитивно впливає на розвиток дитини. Наприклад, такі матері можуть краще керувати власними емоціями в стресових ситуаціях та надавати емоційну підтримку своїй дитині. Саме тому емоційна стабільність батьків є визначальним фактором успішного психоемоційного розвитку дитини.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Підсумовуючи, хотілось би наголосити на тому, що результати всіх розглянутих нами досліджень вказують на те, що тривожність батьків має значний вплив на

психоемоційний стан дитини. Повторно підтверджується, що емоційна стабільність батьків є ключовим фактором успішного психоемоційного стану дитини. Перспективою подальших досліджень є вивчення дотичних тем, наприклад, батьківської резильєнтності.

Список використаних джерел

- 1. Онуфрієва Л. А., Чайковська О. М.** Вплив сім'ї на психоемоційний стан дитини дошкільного віку. *Psychological journal*. 2022. Vol. 8. I. 1(57). P. 7-17.
- 2. Chapman L., Hutson R., Dunn A., Brown M., Savill E., Cartwright-Hatton S.** The impact of treating parental anxiety on children's mental health: An empty systematic review. *Journal of Anxiety Disorders*. 2022. Vol. DOI: 10.1016/j.janxdis.2022.102557
- 3. Horney K.,** Our Inner Conflicts: A Constructive Theory of Neurosis. 1992. P. 145-160.
- 4. Gavita O., David D., & DiGiuseppe R.** You are such a bad child! Appraisals as mechanisms of parental negative and positive affect. *Journal of General Psychology*. 2014. Vol. 141(2). P. 113–129.
- 5. Gökçe G., & Yılmaz B.** Emotional availability of parents and psychological health: What does mediate this relationship? *Journal of Adult Development*. 2018. Vol. 25(1). P. 37–47.

Тематичний напрям 8 ФІЛОЛОГІЧНІ НАПРЯМИ

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ ТА СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА НА РОЗВИТОК НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Некрут Владислав Сергійович,

3 курс, перший(бакалаврський) рівень вищої освіти,
Середня освіта. Мова та зарубіжна література (німецька, англійська),
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна,
vladislavnekrut@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-4492-4776>

Лисенко Марія Віталіївна,

3 курс, перший(бакалаврський) рівень вищої освіти,
Середня освіта. Мова та зарубіжна література (німецька, англійська),
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна,
liseenkomaria.1410@gmail.com

Склярєва Ірина Вікторівна,

викладач кафедри романо-германської філології,
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна
irina.sklyarova1214@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7651-3887>

Анотація. Ця наукова стаття висвітлює тему впливу інтернету та соціальних медіа на розвиток німецької мови. Вона аналізує зміни на різних рівнях: граматичному, лексичному, стилістичному; досліджує нововведення, які відбулися з розвитком інтернету та соціальних медіа; наводить приклади англіцизмів та запозичень з інших мов. У статті доречно помічена творчість німецькомовних користувачів та показані зміни у будівництві речень носіями мови, їх скорочення задля швидкості та ефективності. Мета статті полягає у дослідженні німецьких інтернет джерел та популярних у Німеччині соціальних мереж, таких як: Facebook, Twitter, Pinterest, а також прямих трансляції на платформі Twitch, де були зафіксовані неологізми, англіцизми та інші зміни наживу. Авторами статті розглянуто ймовірні причини впливу, основні джерела та процеси поповнення словникового складу німецької мови. У висновку виказані ймовірні сценарії подальшого розвитку досліджуваної мови та основні фактори впливу.

Ключові слова: Інтернет, вплив, соціальні мережі, медіа, німецька мова, англіцизм, скорочення, глобалізація.

Abstract. This scientific article highlights the impact of the Internet and social media on the development of the German language. It analyzes changes at different levels: grammatical, lexical, and stylistic; it examines innovations that have occurred with the development of the Internet and social media; and provides examples of anglicisms and borrowings from other languages. The article aptly notes the creativity of German-speaking users and illustrates changes in sentence construction by native speakers, including their reductions for speed and efficiency. The aim of the article is to investigate German internet sources and popular social networks in Germany, such as Facebook, Twitter, Pinterest, as well as live broadcasts on the Twitch platform, where neologisms, anglicisms, and other changes were recorded in real-time. The authors of the article explore the probable causes of influence,

the main sources, and the processes of enriching the German vocabulary. The conclusion outlines possible scenarios for the further development of the studied language and the main influencing factors.

Key words: Internet, influence, social networks, media, German language, anglicism, reduction, globalization.

Постановка проблеми. Кожен народ дорожить своєю мовою, бо це дуже значуща річ. Покоління минають, мова теж змінюється як і культура, тому всі перетворення важливо нотувати та знати - це повага до своїх предків та минулого. Ми ж вивчаємо національні здобутки інших країн в першу чергу для того, щоб розширити наш світогляд та отримати доступ до багатой спадщини історії та культур інших народів. Людина, яка не знає світ - не має майбутнього. Ми прагнемо розвиватися, тому й почали дослідження на подану тему. Вона є актуальною в будь-який час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми проаналізували останні публікації та наукові роботи з цієї та схожих тем. Науковці бачать ситуацію у німецькій мові стабільною, але наголошують на додатковій увазі до змін. Вони також проводять аналіз впливу на німецьку мову та появи англіцизмів і неологізмів в ній.

Людей, які живуть зараз у розвинених країнах і не користуються мережею важко уявити. Інтернет вже давно став генератором, певним джерелом для культури, праці та людського буття в цілому. Приніс з собою нові стандарти, правила та дав нереальний поштовх для розвитку нашого виду. Зі звіту We Are Social та Hootsuite відомо, що 59,5% від населення планети користується мережею Інтернет [1]. Об'єкт нашого наукового дослідження, а саме німецькомовні країни активно користуються ним. Лише у 2016 році 88% [2] жителів Німеччини користувалися міжнародною комп'ютерною мережею і ця цифра стрімко зростала. Ми помітили, як інтернет простір значно вплинув на лексичний склад німецької мови, а також, менш сильно, на граматику та стиль мовлення. Всі ці категорії будуть розглянуті окремо, адже як граматику, так і лексику зі стилістикою мають певні проблеми і потребують індивідуального аналізу.

Почнемо з актуального на сьогоднішній день питання в розвитку німецької мови: англіцизми. Так звані запозичення з англійської мови стали досить помітними у наш час. Це для нас не дивно, адже англійська, без сумнів, найпоширеніша мова у світі і в Європейському союзі вживається разом з німецькою та французькою, але більш популярна. Сусідство з Англією та англійськими країнами дає про себе знати. Також ці дві мови тісно пов'язані між собою, адже походять від германських племен. До речі, англійська мова теж не залишилася без змін. Цьому приклад такі слова як: hamburger, diktat, blitz та ін.

Слова, які пов'язані з інформаційними технологіями та приладами зазвичай інтернаціональні. Кількість англійськомовних користувачів переважає, тому це звичайна практика почути від жителя Німеччини або Австрії слово PC – Personalcomputer, anti-virus program – Antivirenprogramm, double click – Doppelklick, installation program – Installationsprogramm та багато інших. Ця лексику має англійське походження, але була адаптована для зручності.

Соціальні мережі та будь-який медіа сервіс розповсюджують творчість та культуру інших країн досить сильно. Це дуже великий імпульс, тому зараз медіа – це найкраща реклама, яка дає змогу залучити не тільки людей своєї країни, а й з інших куточків світу. Такі слова досить популярні, й серед них є французькі (Gallizismen): Baguette, Boutique, Dekollete, Restaurant, Parfum та ін; іспанські (Hispanismen): Alligator, Siesta, Macho, Moskito, Cafeteria; італійські (Italianismus): Balkon, Bandit, Risotto, Espresso.

Соціальні медіа сприяли створенню нових слів і виразів. Як ми вже зазначили раніше, реклама популяризує речі досить швидко та ефективно, але в свою чергу сприяє створенню крилатих виразів та нових слів у лексичному складі мови, або новим значенням вже існуючих. Вони називаються неологізмами, а німецькою Neologismus: surfen (im Internet nach etwas suchen), sitt (Urschöpfung), chillen / chillige (entspannen), tanken (trinken), wat (Was?), Scam (Betrug), уер (Ja). На сьогоднішній день, ці слова доповнюють розмовні речення німецьких жителів і стали їх частиною надовго.

Грамматична будова німецької мови, як і лексична, зазнала певного впливу від медіа простору. У наш час люди все більше полюбують мінімалізм, лаконічність та швидкість. В житті, американський народ вже досить давно почав скорочувати слова, активно їх використовувати у повсякденному житті та культурі: MD – medical doctor, АКА – also known as, або u - you. В інтернеті таких скорочень величезна кількість і під час спілкування вони активно вживаються, більше ніж у реальному житті. В основному так спілкуються підлітки. Вони додають у свою розмову різні сленги, а з часом і дорослі почали їх використовувати, бо це зручно і економить час.

Абревіатури. Аналізуючи Twitter, Pinterest та в більшості Twitch німецьких контент-мейкерів, де люди активно коментують прямі трансляції, ми помітили активне використання аудиторією таких скорочень: bes. – besonders, u. – und, zz – zurzeit. jmd. – jemand, HDGDL – Hab Dich Ganz Doll Lieb, ggf. – gegebenenfalls, BB! – Bis später! Також користувачі з Німеччини активно додають в кінці речення такі скорочення як NOTED, LOL, KEKW, LUL що додає експресивності написаному тексту. Вони є неформальними та мають різне походження. Ці скорочення придумані англомовними юзерами.

Не можна не помітити як німці стали «опускати» слова з речення для їх коротшого звучання та зручності. Це також сучасні зміни та, можливо, зростаюча проблема в німецькій мові. Розглянемо таке речення: «Ich gehe in die Schule» – я їду в школу. Воно повноцінне, а скорочений варіант матиме той самий переклад, але буде дещо коротшим: «Ich geh Schule». «Ich glaube, dass er heute kommt» – я вірю, що він сьогодні прийде. Варіант без dass – «Ich glaube, er kommt heute». Скорочують також артиклі, прийменники, в результаті речення втрачає формальність, але подібні види текстування в інтернеті набирають популярність. Це все так звана «швидка комунікація».

Соціальні мережі – це сховище різних смішних картинок, GIF-анімацій та інших візуальних елементів. Німецький народ простий – щось популярне та заслуговує на увагу – вони вже цим активно користуються. Так, німецька мова в медіа просторі прикрашена різними емодзі, смайликами та ін. Це сприяє креативному розвитку мови, людям стало простіше виражати свої почуття і саме звідси починається злиття слів, нові крилаті вирази, меми в повсякденному вживанні.

Слова-гібриди, а в німецькій Kofferwörter – це слова, які етимологічно походять від принаймні двох мов. Для людини, яка вивчає німецьку мову такі слова будуть в новинку. Вони унікальні та цікаві, наведемо приклад: Denglisch – поєднання Deutsch + Englisch, Brunch – Breakfast + Lunch, Teuro – teurer + Euro, слово яке ми чули неодноразово на уроках географії в школі «Eurasien» – Europa + Asien. Окремо можна виділити популярне та неймовірно влучне в наш час сполучення слів «Smombie» (Smartphone + Zombie) та інші. Так зараз називають людей, котрі годинами користуються смартфоном, навіть у людних місцях, не помічаючи при цьому інших людей та світ навколо. За даними німецької газети «Der Tagesspiegel» у 2015 році цей вираз був так званім «Молодіжним словом року» [3].

Медіа дає волю креативним людям створити щось нове, наприклад, цікавий та життєвий вираз. Інтернет-користувачі з Німеччини вже встигли продемонструвати світу свою фантазію. Нам сподобалося інтернет джерело під назвою «Spruch des Tages» [4] й хочемо поділитися деякими прикладами з вами.

«Dass ich viel Wein im Haus habe, beweist, dass ich wenig trinke. Denn sonst wäre der Wein ja weg»

Перекладається як: «Те, що в мене вдома багато вина, свідчить про те, що я мало п'ю. Інакше вино б вже не було».

«Manche Menschen müssen dem Spiegel dankbar sein, dass er nur ihr Äusseres zeigt»

Перекладається як: «Деякі люди мають бути вдячні дзеркалу, тому що воно показує лише їхню зовнішність».

«Genieße die kleinen Dinge. Sie machen das Leben großartig»

Перекладається як: «Насолоджуйтеся дрібницями. Вони роблять життя чудовим».

І ще багато інших виразів з соціальних мереж, наприклад, з Facebook, де люди коментують подібними виразами різного роду пости на сторінках інших користувачів, або встановлюють їх як статус. До речі, в Facebook та Twitter помітне досить активне використання хештегів: #germany #instaphoto #photography #selfie які теж оселилися в словникових запасах людей німецькомовних країн і популяризують їх культуру. Мова відображає культурні тренди та соціальні зміни.

Це була лише частина прикладів змін на різних мовленнєвих рівнях. Причин такого помітного впливу Інтернету на розвиток мови декілька. По-перше, четверта науково-технічна революція, яка відбувається прямо зараз все більше вдосконалює мережу Інтернет та соціальні медіа. Все це стає більш загальнодоступним, швидким та зручним. Користувачі, без сумнівів, будуть вживати у своїй розмові нові терміни та спрощуватимуть вже існуючі.

По-друге, глобалізація як процес об'єднання людей та цілих держав задля вирішення спільних проблем змушує людей балакати один з одним незалежно від раси, роду і мови. Не дивно, що одна мова збагачує свій словарний запас словами іншої. Це звичайна практика у наш час і нічого критичного у цьому процесі немає. Англійська мова буде продовжувати впливати на німецьку, це дві конкуруючі в Європейському союзі мови, але вони не вороги. Англійська та німецька взаємно доповнюють одна одну і англійці зараз вживають багато запозичень.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, зараз німецька мова лишається стабільною і має великий вплив у світі через свою популярність та авторитетність. В результаті масованого впливу та вище зазначених процесів майбутнє німецької мови заложитиме лише від технологічних процесів, самого народу та місця «німецького слова» у світовому просторі. Медіа продовжить свій вплив на німецьку мову і це приведе до низки змін. Серед них може бути подальше спрощення розмовних виразів для ефективності промови, зміни в граматиці мови та подальше запровадження поновлених освітніх програм з урахуванням впливу мережі Інтернет. Задля збереження ідентичності можуть бути запроваджені певні фільтри нових слів, контроль соціальних мереж з боку держави. Цілком зрозуміло, що німецька мова продовжуватиме запозичувати велику кількість англіцизмів, оскільки англійська є домінуючою мовою інтернету та технологій.

Список використаних джерел

1. DataReportal – Global Digital Insights: Digital 2021: Global overview report. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report> (дата звернення: 23. 05. 2024). **2. Internet Live Stats:** Internet Users by Country (2016). URL: <https://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country/> (дата звернення: 23. 05. 2024). **3., „Smombie“** gibt es nicht - es ist eine Erfindung, Der Tagesspiegel, 13. November 2015 **4. Spruch des Tages:** Täglich neue Sprüche auf SPRUCH DES TAGES. URL: <https://www.spruch-des-tages.de> (дата звернення: 24. 05. 2024) **5. Broder Carstensen/Ulrich Busse:** Anglizismen-Wörterbuch: der Einfluss des Englischen auf den deutschen Wortschatz nach 1945, Band 1 (A–E), Berlin/New York 2001

СТАНОВЛЕННЯ НІМЕЦЬКИХ АНТРОПОНІМІВ У ДРЕВНЬОГЕРМАНСЬКИЙ ПЕРІОД

Бледнова Ольга Григорівна,

старший викладач

Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,

м.Полтава, Україна

olgablednovargf@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3910-095X>

Анотація. В статті розглядається історичний аналіз німецьких антропонімів та вивчення їх функціонування у німецькому суспільстві. Дослідження дає можливість встановити розвиток німецьких імен та прізвищ у древньогерманський історичний період, визначити основні засоби поповнення німецького антропонімікону та найбільш розповсюджені власні імена цього періоду.

Ключові слова: антропонім, структура, копулятивний, етимологія, апеллятивний

Abstract. The article discusses a historical analysis of German anthroponyms and the study of their functioning in German society. The research enables the establishment of the development of German names and surnames in the ancient Germanic historical period, identifying the main means of replenishing the German anthroponymy, and the most common personal names of this period.

Keywords: anthroponym, structure, copulative, etymology, appellative

Сучасна наука приділяє велике значення питанням ономастики, оскільки кожна людина має своє власне ім'я, яке переходить з покоління в покоління та супроводжує її все життя. Проте не кожен замислюється про походження власного імені, якому ще в древності надавалося велике значення і вважалося, що воно має великий вплив на долю людини. Часто людина втрачає зв'язок з поколіннями предків, не намагаючись дізнатися про свої історичні корні. Виникнення імені має багату історію становлення, яка починається ще в древності і триває й досі. Прізвища виникли набагато пізніше, лише у середньовічний період, проте вони також відрізняються джерелами виникнення, розвитком, зв'язками з історією та культурою народу, взаємодією з іншими власними іменами та прізвищами.

Розділ мовознавства, що вивчає власні імена, історію їх виникнення та функціонування називається ономастикою (від гр. *onomastike* – "майстерність давати імена"). Розділ ономастики, що займається безпосередньо дослідженням власних імен людей називається антропонімікою (від гр. *anthropos* – людина та *ónoma* – ім'я), а сукупність власних імен – антропонімією. Ономастика вивчає закономірності виникнення, розвитку, зміни, функціонування, поширення і структури власних імен у мові і мовленні, в літературі і діалектній сферах; це сукупність (система) всіх власних імен як особливий предмет мовознавчого дослідження [1, 68].

Процеси становлення та розповсюдження власних імен неодноразово ставали предметом вивчення в роботах багатьох дослідників. Серед вчених, які присвятили свої дослідження проблематиці німецької антропоніміки, значний внесок зробили відчизняні вчені О. В. Суперанська, О. М. Антишев, а також німецькі мовознавці А. Бах, Я. Грім, О. Бегагель, Е. Шредер, В. Зайбике, Э. Шварц, М. Готтшальд, В.Фляйшер та інші.

У всіх індоєвропейських мовах, в тому числі і германських, спочатку панувала однойменність [7, с. 648], бо згідно з існуючими в той час суспільними умовами життя германців, в епоху родоплемінних відношень, було достатнім використання одного лише

імені, щоб ідентифікувати особистість людини. Письмові пам'ятники, включаючи написи на монетах та надгробках, вказують на те, що приблизно до початку V сторіччя нашої ери існувало кілька сотень імен, переважно чоловічих. У часи панування патріархату це закономірно та зрозуміло пояснює перевагу чоловічих імен. Менш розвинутий та кількісно менш репрезентативний жіночий іменник германців був організований на тих самих структурно - морфологічних принципах, що й чоловічий іменнослов [3, с. 74]. До початку епохи Каролінгів (середина VIII століття нашої ери) германський антропонімікон вже нараховував приблизно 2000 власних онімів. Найбільш повне зібрання германських імен, яке нараховувало до кінця XI століття 8000 антропонімічних одиниць.

Перші германські імена, як вважає А. Бах, засновник наукової ономастичної школи у німецькомовній германістиці, були за своєю структурою двокомпонентними композитами. В. Зайбіке відносить цей тип древньогерманських онімів до двусловних чи дитематичних [6, с. 122]. Більшість індоєвропеїстів (А. Fick, F. Kluge, Н. Hirt, W. Streitberg, Wessen) відносять виникнення цієї особливості германського іменнослов до періоду індоєвропейської сукупності мови [4, с. 80]. Бах відокремлює чотири основні типи композитних структур в рамках єдиної ономастичної словотворчої моделі власних германських імен:

1. іменник + іменник: *Helm-ger, Wolf-ram, Ort-wulf, Sig-frid, Hruod-muot, Nit-muot*;
2. іменник + прикметник: *Gund-berht, Diet-mar*;
3. прикметник + іменник: *Bald-wig, Berht-ram*;
4. прикметник + прикметник: *Hart-lieb, Bald-hart*.

Дані чотири структурно-морфологічні типи характерні як для чоловічих, так і для жіночих імен [4, с. 79].

Дуже рідко в германському іменнослові зустрічаються структури власних онімів, які в якості першого компоненту містять частки, прийменники, займенники: *Un-are, Un-forant, Un-nid* (*un* – заперечна частка „не“); *Gagan-hart* („gegen“ – прийменник «напроти»); *Ali-berga* (*ali* „anders“ – займенник «інший»); *Fili-berht* (*fili* = *filu* „viel“ – займенник „багато“) [5, с. 79-80].

За думкою Баха, багато двохкомпонентних власних германських імен виникли в результаті детермінативного чи копулятивного словоскладання. Наприклад, германські імена: *Ans-win* – „друг богів“, *Alb-win* – „друг альбів, ельфів“, *Berht-rich* – „величний князь“, *Kuni-rich* – „князь роду“, *Ger-hart* – „твердий, як спис“ та інші. Проте, багато германських власних імен залишається незрозумілими: їх можна розглядати з однієї сторони, як означальні складні слова і віднести їх тим самим до детермінативного композитного типу: *Sig-frid* – „мир внаслідок перемоги“. Проте, з іншої сторони, цей антропокомпозит можна визначити як копулятивне складне слово: *Sig-frid* – „перемога і мир одночасно“ [1]. Бах також стверджує, що серед древньогерманських власних імен переважають копулятивні композитні структури: *Flat-berht* „гарний і величний (знаменитий) водночас“, *Rich-zog* „князь і вождь водночас“, *Berht-hard* „величний і сильний водночас“ [4, с. 85].

Проте, за думкою А. Баха багато структур власних германських імен не відносяться до іменного словотворення. Як, наприклад, власні оніми *Kuni-gunt, Hrabanger, Helm-olf* етимологічно представляють собою сполучення слів: „*Geschlecht + Kampf*“ – „рід + боротьба“, „*Rabe + Ger*“ „ворона + спис“, *Helm + Wolf* „шолом + вовк“, не підлягають детермінації, а ні як детермінативні, а ні як копулятивні сполучення компонентів композита. Також деякі германські імена містять у своїй структурі семантично взаємовиключні компоненти зі значеннями „мир“ та „війна, боротьба“: *Frede-gundis, Frid-hild* – „*Freude + Kampf*“ – „мир + боротьба; *Gund-frid, Hilt-frid, Hadu-*

frid “*Kampf + Friede*,” “боротьба + мир,,. Тож зрозуміло, що компоненти антрокомпозита з’єднані вільно та незалежно один від одного [4, с. 85-86].

За твердженням А. Баха, втрата з самого початку семантично мотивованого характеру словотворення антрокомпозитами могла б мати три основні причини:

1. Дія аналогії у складних власних іменах, в яких один або два компоненти вже втратили зв’язок з загальними іменами і тим самим втратили словотворчу вмотивованість для носіїв мови.

2. Зникнення чіткої межі між жіночими та чоловічими іменами.

3. Перехід другорядних компонентів композитів словотворчих елементів із самостійним значенням у категорію чисто дериваційних суфіксів: *-bold*, *-hart*, *-rich* [2, с. 6]. Тобто, внаслідок втрати повнозначної семантики указані частотні компоненти антропооснов пройшли через стадію функціонування в якості антроподериваційних суфіксів та перетворилися на спеціалізовані суфіксальні словотвірні елементи антропонімічної деривації, де їхнє застосування набуває механічного характеру [4, с. 13-14]. До втрати етимологічної прозорості складових композит компонентів, а тим самим й втраті семантичної та словотвірної вмотивованості власними германськими онімами двоскладової структури вели також діючі в той час фонетичні та фonomорфологічні процеси – асиміляція, дисиміляція, редукція голосних, апокопа, синкопа, гаплогія, морфемне та морфемне опрощення: *Hadu-mar* → *Hammar* → *Hammer*; *Ans-wald* → *Asal*; *Rud-olf* → *Rolof* → *Rolf* [4, с. 80].

Твердження А. Баха стосовно того, що двохкомпонентні германські імена являються детермінативними чи копулятивними композитами не є в німецькій антропоніміці єдиним та загальноприйнятим. На відміну від А. Баха, В. Фляйшер вважає, що утворення антропослів базувалося на ряді формальних ознак, які стосувалися першою чергою другого компонента композита: в чоловічих іменах вживалися лише іменники чоловічого роду: *-brand*, *-frid*, *-gang*, *-hari*, *-muot*, *-ram*, *-wig*, *-(w)olf*; у жіночих: *-burg*, *-heit*, *-hild*. Відповідно *Hild-ger* є чоловічим ім’ям, яке складається із тих же компонентів *Ger-hild* зі зворотнім порядком входить до жіночого іменника. У склад чоловічих та жіночих імен також входить іменник – *muot*: чоловіче ім’я *Hel-muot* (*Helmut*) та жіночі імена *Al-muot* (*Almut*), *Rich-muot* [5, с. 18-19].

Розрізняють також чоловічі та жіночі прикметники, що виступають в якості других компонентів *-bald*, *-behrt*, *-hart*, *-hoh*, *-mar*. Єдиним виключенням є жіночий онім *Dagram* [84, с. 108]. Жіночі складні антропооснови утворюються за допомогою таких прикметників як *-lind*, *-swind* в якості других компонентів. Відповідно, *Ger-hart* – чоловіче ім’я, а *Ger-lind* – жіноче [5, с. 18].

Власні германські імена з трьохчленими антропоосновами зустрічаються вкрай рідко. Так в древньєвхньонімецьких текстах лише в XII столітті зареєстровані імена *Got-lieb-olt*, *Wide-got-win*, *Wan-berg-helm* та деякі інші. В даному випадку мова йде про вторинні композити, які утворилися шляхом додавання до вже існуючої двоскладової основи третьої [5, с. 81].

Зі встановленням «механічного» характеру утворення нових германських імен, за думкою А. Баха, була пов’язана також поява пар власних онімів, що створювалися шляхом переставлення компонентів первинного антропоніма. Так від історично засвідченого імені короля лангобардів *Aripert* (= *Haripehrt*) шляхом переставлення компонентів створилося ім’я для його сина *Pertari* (*Perhthari*), що народився в 661 році [3, с. 10]. Також можна навести й інші приклади переставлення компонентів антропоніма для утворення нових імен як в чоловічих: *Kernot* – *Notker*, *Wolfgang* – *Gangolf*, *Nithart* – *Hartnit*, так і жіночих іменах: *Hiltirun* – *Runhilt*; переставлення компонентів чоловічих імен за для утворення жіночих імен: *Rudfrid* – *Fridurun*. Згодом елементи, що раніше зустрічалися лише як перші, чи лише як другі, могли з’являтися як на початку, так і в

фінальній частині двочленного оніма, особливо антропоементи: *ans* та *regin*: *Kerans*, *Folchans*, *Wolfregin* – *Reginolf* [4, с. 88].

Наряду з двоосновними та похідними від них короткими формами чи пестливими антроповаріантами існували також одноосновні власні імена. В. Зайбіке вводить для цих онімів термін монотематичні імена. Багато з них спочатку виникали лише як супроводжувальні імена різного характеру – прізвиська, що згодом стали власними онімами [4, с. 18].

Одну з тематичних груп таких імен – прізвиस्क складала апелятиви, що називали якусь відмінну ознаку носія справжнього антропоніма і ставали згодом додатковим ім'ям, при цьому часто витісняючи первинне антропонімне найменування індивіда: *Buo* – „селянин“, *Smido* „майстер, ремісник, художник“. Другу тематичну групу складала субстантивовані прикметники, які підкреслювали риси зовнішності чи характеру іменуємого: *Schwarzo* „*die Schwarze*“ – „чорний“, *Bruno* „*der Braune*“ – „коричневий, каштановий; метафорично: ведмідь“, *Erpho* „*der Braune*“ – „коричневий, каштановий“. Третє семантичне згрупування імен-прізвиस्क виникло в результаті називання характерної ознаки соціальної належності: *Erbo* „*der Erde*“ – „спадкоємець“, *Karl* „*Ehemann, Mann*“ – „чоловік, мужчина“ [7, с. 39]. До четвертої групи належать імена-прізвиська, які визначають етнічну приналежність індивіда: *Welf* „*Welfen*“ – „княжий рід вельфів, що протистояв роду Гогенцолернів, тобто із роду вельфів“, *Franko* „*der Franke*“ – „франк, із племені франків“, *Hesso* „*der Hesse*“ – „гесс, із племені гессів“.

Нечисельну групу серед джерел походження односкладових німецьких імен створили апелятивні імена, пов'язані із древньоязичницькими уявленнями германців про небесні та природні сили, які керували світобудовою, створювали добробут чи різноманітні катаклізми, сприяли боротьбі добрих та злих сил, руйнівно впливаючи на носія відповідного імені. Тому перевага надавалася іменам-прізвишкам, які мали добрий, сприятливий вплив на їх носія: *Falko* „*Falke*“ – „сокіл“, *Wintar* „*Winter*“ – „зима“, *Kraft* „*Kraft*“ – „сила“. Незважаючи на нечисельну кількість жіночих імен древньоверхньонімецького іменника, в їх складі також відокремлюють односкладові імена: *Snella* „*die Schnelle*“ – „швидка“, *Demut* „*Demut*“ – „покірність“ [6, с. 81]. Тобто в основі вибору жіночих імен лежали позитивні риси характеру чи якості цієї людини. Перехід апелятивів у розряд індивидонайменувань викликав граматичні зміни. Наприклад, зміна типу відміни: власні імена відмінялися за слабим типом, про що свідчить наявність фінального –o (*Krafto*, *Smido*, *Schazzo*).

Розряд одноосновних власних імен поповнювався також за рахунок онімізації дієприкметників, що використовувалися спочатку в функції конкретизуючих атрибутів: *Wigant* → *двн. wigan* „*kämpfen*“ – „боротися“, *Helfant* → *двн. helfan* „*helfen*“ – „допомагати“ [4, с. 23]. Суфікси прикметників –ant, -unt, -ent, ind могли варіюватися (*Wisant* – *Wisunt*). В окремих випадках до категорії власних імен перейшли патронімічні позначення, утворені, в свою чергу, від двоосновних германських власних імен за допомогою суфіксів -ing, -ung, проте через морфологічні спрощення при функціонуванні в якості імен чи прізвиस्क, вони сприймаються як односкладні власні оніми типу *Hering*, *Druting*, *Bullung*, *Gerung*, *Hartung* [4, с. 23].

Таким чином, становлення німецького антропонімікону, що почалося у древньогерманський період, характеризується однойменністю, тобто пануванням лише імен, які були одноосновними, або склалися з двох, рідше з трьох частин, кожна з яких мала певне значення та називала основні ознаки носія того чи іншого імені.

Список використаних джерел

1. Огуй О. Д. Лексикологія німецької мови. *Lexikologie der deutschen Sprache* / О. Д. Огуй – Вінниця : Нова книга, 2013. – 416 с. 2. Неділько О.Д. Про утворення українських прізвищ//Українська мова та література в школі. – 2007. - №9. – с. 6.

3. **Naumann H.** Vornamen heute. VEB. Bibliographisches Institut Leipzig, 2009. – 294S.
4. **Naumann H.** Soziolinguistische Aspekte der Onomastik – Berlin, 2014.
5. **Paul P.** Das kleine Vornamenbuch – Leipzig, 2016. – 273S.
6. **Seibike W.** Die Personennamen im Deutschland – Berlin – New-York, 2012. – 269S.
7. **Seibike W.** Wie nennen wir unser Kind? – Berlin, 2019. – 166S.

ALGORITHMS OF TEXT PROCESSING IN UKRAINIAN: CURRENT PROBLEMS

Dmytro Reshetnikov,

4st year student, first (bachelor) level,
014.01 Secondary Education (Language and Literature (Ukrainian))
Kryvy Rih State Teacher Training University,
Kryvy Rih, Ukraine
reshetnikovdmytro@gmail.com

Natalia Sharmanova,

PhD (linguistics), Associate Professor
at the Ukrainian language Department,
Kryvy Rih State Teacher Training University,
Kryvy Rih, Ukraine
nmsharm@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4820-3619>

Abstract. This study delves into a comprehensive analysis of the merits and demerits associated with different algorithms designed for the automated processing of text written in the Ukrainian language. Central to language processing, stemming, lemmatization, and tagging are explored as the primary processes in focus. Throughout this research, we meticulously scrutinize the peculiarities that emerge when these algorithms are applied to Ukrainian texts.

Keywords: text processing, Ukrainian, stemming, lemmatization, tagging.

Introduction. In the contemporary information-driven society, the issue of text processing has emerged as a pressing concern at the intersection of applied linguistics and computer science. The exponential growth of Ukrainian-language content on the Internet underscores the urgent necessity for the development of efficacious algorithms to handle these texts.

Unlike the English language, which benefits from a rich array of linguistic resources, Ukrainian presents distinctive challenges due to its intricate grammar and lexicosemantic systems. While English is categorized as an analytical and agglutinative language, Ukrainian falls into the inflectional and fusional language category. This distinction underscores the relative ease of devising a program capable of recognizing word families, such as “invisible” and “visible,” in English. Conversely, the greater complexity arises in crafting algorithms that can account for the relationship between word forms like “рука” and “на руці” as belonging to the same lexeme.

Stemming. Stemming, often regarded as the most straightforward process, involves “the removal of word endings”, as succinctly described in [2, p. 46]. Stemming primarily operates on the graphical representation of words (tokens). Consequently, in a proper name UA *Кривий Ріг*, the words “кривий” and “ріг” are recognized separately. It’s important to underscore that in applied linguistics, the concepts of “stem” and “affix” deviate from morphological terminology.

For instance, consider the words “сила,” “сильний,” “сильні,” and “сильно.” In this context, “-а,” “-ьний,” “-ьні,” and “-ьно” are identified as affixes, enabling the reduction of these words to the common stem “сил.” Notably, in the grammatical framework of the Ukrainian language, these words may be articulated as “сил-а,” “силь/н-ий,” “силь/н-і,” and “силь/н/о.” In applied linguistics, the stem is construed as the graphically invariant component of the word, while affixes are seen as the variable portions following the stem.

This definition is convenient for agglutinative languages, where indeed often affixes are often identical to the last letters of a word: cf. *cat* and *cats*. However, if we apply stemming

to such words as *нога* or *рука*, we get the *но* and *ру* (from the forms *на нозі*, *на руці* we cut off the affixes *-зі*, *-ці*). Accordingly, the words *нога* and *носити* (*но/иу*) would be incorrectly reduced to the same stem *но*.

Various variants of stemming algorithms exist. The first approach involves the utilization of a lookup table, where all word forms are meticulously cataloged within a conditional table (see table 1). This method enables the identification of the shared component, the stem. However, this variant comes with a notable drawback: it necessitates the pre-creation of a specific dictionary. Consequently, this type of stemming is ill-equipped to handle neologisms, which can swiftly emerge and gain prominence in contemporary texts, as exemplified by Ukrainian terms such as “*блекаут*,” “*байрактарицина*,” and “*заджавелінити*.” It is worth noting that this limitation extends to dialectal terms, proper nouns, colloquial expressions, slang, and other language innovations.

Table 1 – A fragment of the lookup table using the example of the word “зелений”.

Word form		Stem
зелений	→	зелен
зеленого		
зеленому		
зеленим		
зеленім		
зеленої		
зеленими		

Furthermore, in contrast to English where the table of word forms is relatively modest, Ukrainian presents a more intricate scenario. For instance, consider adjectives in Ukrainian, which have plural and three singular forms, resulting in a total of 28 word forms. When you factor in word forms for the comparative and superlative degrees, this table expands to encompass 84 word forms.

To optimize the lookup table, one approach is to include only the stem (the base form) in the dictionary. For instance, you can add the stem “*швидк*,” and the stemming process will effectively group related word forms like “*швидкого*,” “*швидким*,” and “*швидке*.” However, this method does have its drawbacks. It may result in grouping a word like “*швидкозшивач*,” which shares the same stem, while not grouping a word like “*швидший*.” Both of these stemming variants encounter complexities arising from orthographic variations, phonetic differences in words, and misspellings.

V. Starko underscores the issue of incorrect usage of Latin symbols on the Internet when writing Ukrainian words [4, p. 102]. For instance, in the word “*сніг*,” Latin “C” and “I” may be used instead of the Ukrainian letters “C” (es) and “I” (decimal I), causing computer systems to misinterpret the words. To overcome these challenges, replacement rules can be established (e.g., Latin “I” → Ukrainian “I”) or cluster analysis techniques can be employed.

A more productive stemming approach involves truncating word endings based on predefined rules. For instance, rules can be set as follows: 1) if the word ends in “*-ний*,” then remove “*-ий*”; 2) if the word ends in “*-ного*,” then remove “*-ого*,” and so on. This variant of stemming obviates the need for a pre-existing dictionary and can effectively handle neologisms, such as UA “*казуальний*,” “*віртуальний*,” and “*коронавірусний*.” However, a drawback of this algorithm may be the potential for erroneous outcomes, as the last sound of the verb “*пахне*” and the pronoun “*мене*” would be truncated following the rule for adjectives: “if the word ends in ‘*-не*,’ then remove ‘*-е*” (e.g., “*зелене*” → “*зелен*,” “*пахне*” → “*пах*,” “*мене*”

→ “мен”). Moreover, rules might struggle with cases involving alternation. Simply removing endings might lead to different bases for word forms like “носят” and “ношу” (resulting in “нос” and “нош” respectively).

These challenges can indeed be mitigated through the implementation of part-of-speech tagging (POS-tagging), where words are initially assigned tags such as “noun,” “adjective,” “verb,” and so on before the stemming process. This approach allows for the creation of distinct rule sets for words such as UA “зелене” and “пахне.” For words exhibiting alternations, a specific tag can be introduced to indicate the particular case paradigm.

While applied linguistics traditionally defines affixes as the parts following the base, it’s pertinent to consider the observations of B. Jongejan and H. Dalianis. They aptly highlight that various languages may demand more advanced methods than simple suffix replacement since their word inflection can encompass not only suffixes but also prefixes and infixes [2, p. 146]. They further illustrate this point with the example of Polish, where words often incorporate the negative prefix “nie-.” As a result, a mere suffix-based algorithm struggles to correctly handle 23% of these words [2, p. 151].

Developing stemming rules for prefix removal proves to be a more straightforward endeavor because prefixes are not bound to specific parts of speech and attach to the stem rather than the root [1, p. 13]. This approach obviates the need to account for morpheme boundaries and the word’s part-of-speech affiliation, simplifying the stemming process.

Lemmatization. Lemmatization is “the process of mapping from a word form to a lemma” [3, p. 623]. The lemma is understood as a set of word forms identified by a dictionary form (basic form). That is, the lemma is the same as a lexeme in classical morphological terminology. The words UA *швидкий, швидкого, швидкими*, etc., after lemmatization, will be recognized as the lemma *швидкий* (see picture 1).

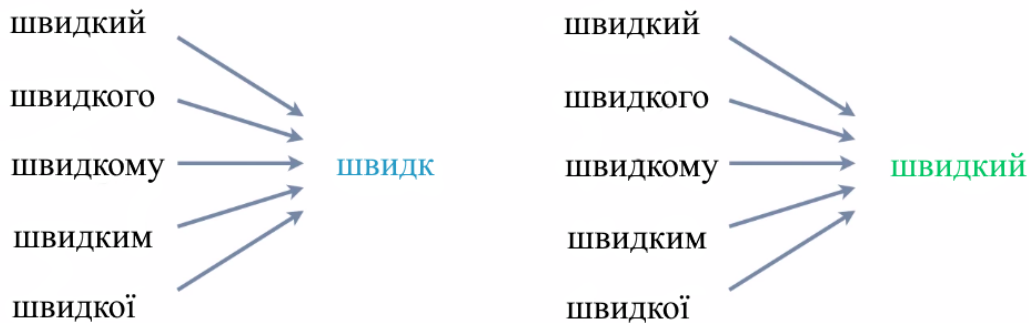
Lemmatization involves POS-tagging, taking into account word meaning and context. Lemmatization can combine words where the grammatical meaning is expressed by suppletion. Accordingly, *поганий* and *гірший* will be recognized as the lemma *поганий*.

The lemmatization algorithm involves the following steps: 1) establish the lemma of the word form; 2) determine part of speech (POS-tagging); 3) determine grammatical meanings (number, case, gender, tense, etc.). The first step may involve similar actions as in stemming (creating the dictionary or rules).

We consider it appropriate for the Ukrainian language to create the multi-level lemmatization to take into account different orthography, phonetic variants of words and wrong writing. For example, at the first level of analysis, the word forms *учений, ученого, ученими* and *вчений, вченого, вченими* would be combined into two groups, and at the second level of analysis, these two groups should be combined into the lemma *учений*. Such the multi-level analysis would also help to solve the problems associated with different writing: *екс-депутат, ексдепутат, екс депутат* and *ексдинутат, проект* and *проект* would be combined into one lemma.

Stemming

Lemmatization

Picture 1 – Comparison of stemming and lemmatization.

Tagging. Tagging is also an important process during the text processing. It is the assignment of tags (“labels”) to words that indicate certain lexical, grammatical meanings or morphological features. For example, the noun *автомобіль* might be assigned the convention tag NSM2J, where N would mean that it is a noun, S would be singular, M would be masculine, 2 would be II declension, and J would be a soffi group. Accordingly, one can then specify a declension paradigm for words with the tag NSM2J, and the program will be able to decline words of this type.

Next, one can tag words by marking semantic features: *меч, пістолет, гармата* – “arm”; *хліб, суші, борщ* – “food”, etc. And then the program will be able to determine the topic of the text (by the frequency of concepts, their diversity), group similar texts, identify potentially dangerous ones (where there are calls to violence, terrorism), etc.

We believe that such applied potential of tagging can be useful for carrying out information activities aimed at ensuring national security. Automatic content analysis can provide state security service with operational data about information attacks of the aggressor state in social networks (the program reacts to the simultaneity and similarity of theses, topics, phrases), and it is also possible to create markers that would allow the automatic detection of bot profiles or internet trolls.

Tagging can have two variants. In the first variant, one common tag is assigned to the word. In the example we mentioned earlier, one tag NSM2J stands for “soffi group II declension masculine singular noun”. The second variant of tagging involves assigning several tags. The mentioned word *автомобіль* can alternatively be tagged as follows: noun / singularis / masculinum / declinatio_secunda / gruppus_palatinus (the slash separates the tags). This variant will be more convenient for the Ukrainian language, because words can have several hundred possible combinations of grammatical meanings.

Part-of-speech tagging (POS-tagging) is the process of tagging words as parts of speech. The difficulty lies in the fact that the same graphic forms can represent different parts of speech: cf. the preposition *уздовж* and the adverb *уздовж*. Therefore, in applied linguistics, the Viterbi algorithm is often used to determine part-of-speech belonging.

Based on corpus data, it is possible to determine which part of speech a word is in certain conditions. Suppose that the word *учений* with a probability of 40% can be a noun, 30% – an adjective, 30% – a participle. Let us imagine a similar probability for the words *проводити, багато* and *дослідження*.

Table 2 – The probability that a certain word will belong to the specified part of speech.

	учений	проводити	багато	дослідження
noun	0,4	0	0	1
adjective	0,3	0	0	0
verb	0	1	0	0
participle	0,3	0	0	0
numeral	0	0	0,7	0
adverb	0	0	0,4	0

Also, based on corpus data, it is possible to determine the probability of sequences of parts of speech. Suppose that the probability that the sentence begins with a noun is 30%, and the probability that the noun is followed by a verb is 40%. The probability of transitions can be represented as a table, where the row headers indicate the position from which the transition is made, and the column headings indicate the position to which the transition is made.

Table 3 – Probability of transitions between states.

	noun	adjective	verb	participle	numeral	adverb
*	0,4	0,12	0,12	0,1	0,14	0,12
noun	0,3	0,07	0,4	0,08	0,07	0,08
adjective	0,25	0,1	0,5	0,05	0,05	0,05
verb	0,4	0,75	0,75	0,75	0,3	0,75
participle	0,5	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
numeral	0,3	0,2	0,125	0,125	0,125	0,125
adverb	0,1	0,125	0,4	0,125	0,125	0,125

To optimize this algorithm, applied linguists use a beam search with a width of two or three branches. Let us consider the probability of transitions in the sentence *Учений провів багато досліджень* based on the fictitious given data (see tables 2, 3).

The word *учений* can be the noun, the adjective, and the participle. These parts of speech can start sentences with probabilities 0.4, 0.12, and 0.1. We calculate the probabilities for the first tag:

- 1) noun = $0.4 \times 0.4 = 0.16 = 1.6 \times 10^{-1}$;
- 2) adjective = $0.12 \times 0.3 = 0.036 = 3.6 \times 10^{-2}$;
- 3) participle = $0.1 \times 0.3 = 0.03 = 3 \times 10^{-2}$.

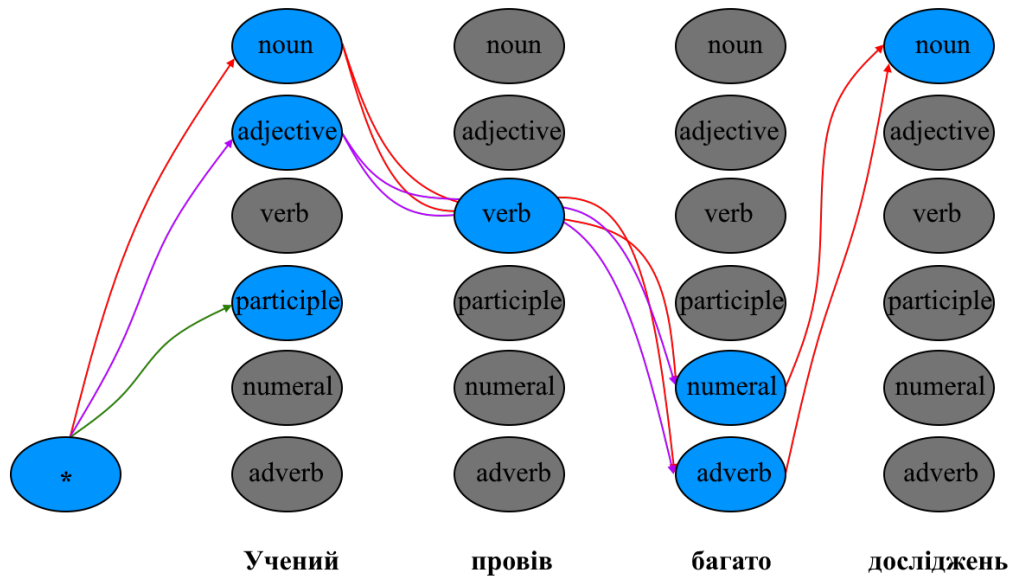
The probability that the word *учений* in the first position will be the participle is the smallest, so we stop calculating this branch for the sake of optimization. The word *проводити* can appear only as the verb, so we have only one transition option:

- 1) noun > verb = $1.6 \times 10^{-1} \times 1 \times 0.4 = 6.4 \times 10^{-2}$;
- 2) adjective > verb = $3.6 \times 10^{-2} \times 1 \times 0.5 = 1.8 \times 10^{-2}$.

There are two options for moving to the third position, since the word *багато* can be both the numeral and the adverb. The first option:

- 1) noun > verb > numeral = $6.4 \times 10^{-2} \times 0.7 \times 0.3 = 1.344 \times 10^{-2}$;
- 2) adjective > verb > numeral = $1.8 \times 10^{-2} \times 0.7 \times 0.3 = 3.78 \times 10^{-3}$.

The second option:

- 1) noun > verb > adverb = $6.4 \times 10^{-2} \times 0.4 \times 0.75 = 1.92 \times 10^{-2}$;
- 2) adjective > verb > adverb = $1.8 \times 10^{-2} \times 0.4 \times 0.75 = 5.4 \times 10^{-3}$

The sequences *adjective > verb > numeral* and *adjective > verb > adverb* have the lowest probability, so we do not calculate these branches further. The word *дослідження* can be realized only as the noun, so we have only one transition option:

- 1) noun > verb > numeral > noun = $1.344 \times 10^{-2} \times 1 \times 0.3 = 4.032 \times 10^{-3}$;
- 2) noun > verb > adverb > noun = $1.92 \times 10^{-2} \times 1 \times 0.1 = 1.92 \times 10^{-3}$.

Therefore, the sequence *noun > verb > numeral > noun* has the highest probability (see picture 2). Accordingly, in this sentence the words will be protected as follows: *учений* is the noun, *провів* is the verb, *багато* is the numeral, *досліджень* is the noun.

Picture 2 – The optimal path of transitions between states (Viterbi algorithm).

Conclusions. Creation of algorithms for text processing in the Ukrainian language remains an urgent task that requires further research and development. Different orthographic, phonetic variants of words and wrong writing make it difficult to automatically process the text.

Stemming is quite difficult to apply to languages with rich morphology, but this algorithm processes texts very quickly, using few resources. The disadvantage may be the complete loss of grammatical information and incorrect processing of some words (*ношу* → *но*, *на носі* → *но*). Also, stemming considers multi-component proper names (*Кривий Ріг*, *Нові Санжари*) as separate words. When applying stemming to the Ukrainian language, it is appropriate to cut off not only suffixes, but also prefixes.

The process of lemmatization can preserve grammatical information. This algorithm is effective for languages with complex morphology, but requires significantly more resources. Lemmatization can have several levels to overcome difficulties with different writing of the same lexeme (*учений* and *вчений*, *проект* and *проект*).

Tagging allows for storing semantic and grammatical information. This algorithm has the potential to create automatic content analysis that would be useful for information security tasks. The disadvantage of tagging is that it is resource-intensive and creates large arrays of information.

We consider it promising to study the possibility of combining these processes.

References

1. Boyko, V. M. & Davydenko, L. B. (2014). Grammar of the Ukrainian language: Morphemics. Word formation. Morphology: textbook. Kyiv: Akademydav. 248 p.
2. Jongejan, B. & Dalianis H. (2009). Automatic training of lemmatization rules that handle morphological changes in pre-, in- and suffixes alike. *In the Proceeding of the ACL-2009, Joint*

conference of the 47th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics and the 4th International Joint Conference on Natural Language Processing of the Asian Federation of Natural Language Processing, Singapore, August 2-7, 2009, pp. 145-153. URL: <https://aclanthology.org/P09-1017.pdf> **3. Jurafsky, D. S., & Martin, J. H.** (2008). *Speech and Language Processing. An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition.* Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall. **4. Starko V., Rysin A., & Shvedova M.** (2021). Ukrainian Text Preprocessing in GRAC. *In the Proceeding of the 16th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT), Lviv, Ukraine, 2021, pp. 101-104, doi: <http://dx.doi.org/10.1109/CSIT52700.2021.9648705>*

ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕМАТИКИ

Гладченко Катерина Сергіївна,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності «035. 065 Філологія.
Східні мови та літератури (переклад включно), перша –
китайська. Мова і література (китайська)»
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
м.Полтава, Україна
k.hladchenko.97@gmail.com

Перепада Дар'я Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
м.Полтава, Україна
dariaperepadia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9133-7244>

Анотація. Стаття присвячена розгляду лінгвістичних характеристик текстів економічної тематики, приділено увагу терміну «публіцистичний текст економічної тематики», поняттю «змістовні параметри», наведені приклади класифікацій внутрішньотекстових зв'язків, розглянуті граматичні ознаки та граматичні засоби, що забезпечують внутрішньотекстові зв'язки.

Ключові слова: економічний текст, змістовні параметри, граматичні ознаки, параметри часу і простору, економічний дискурс.

Abstract. The article is devoted to the consideration of the linguistic characteristics of texts on economic topics, attention is paid to the term "journalistic text on economic topics", the concept of "content parameters", examples of classifications of intra-textual connections are given, grammatical features and grammatical means that provide intra-textual connections are considered.

Keywords: economic text, meaningful parameters, grammatical features, parameters of time and space, economic discourse.

Актуальність теми полягає в тому, що сучасний світ надзвичайно залежить від економічних процесів та взаємодії на міжнародному рівні. В умовах глобалізації та швидкого обміну інформацією мова стає ключовим інструментом для розуміння та аналізу економічних явищ. Дослідження лінгвістичних особливостей текстів економічної тематики дозволяє краще розуміти специфіку комунікації в цій галузі, виявляти особливості мовленнєвого стилю, термінології та жанрової структури таких текстів. Це допомагає ефективніше аналізувати економічні процеси, робити прогнози та приймати стратегічні рішення в бізнесі та управлінні.

Економічний текст публіцистичного стилю представляє собою специфічний тип тексту, слугуючий для фіксації, зберігання і передачі економічних відомостей, що розглядаються як вербальний результат, і передуює створенню економічної дискурсивної діяльності. Специфіка економічного тексту визначається його інформаційною насиченістю, наявністю дієвих засобів та способів раціонального міркування та аргументації у напрямі певної економічної події, а також висвітлення аспектів економічного прогнозування у його межах [3, с. 93].

Текст економічного спрямування - підвид наукового тексту. Змістом тексту є опис фактів, процесів та явищ дійсності. Логіко-композиційна організація матеріалу в зазначеному випадку являє собою, по суті, формування взаємодії з аудиторією, і, скоріш за все, порозуміння.

В даний час літературознавці та лінгвісти, вочевидь, незадоволені станом опрацювання поняття композиції. Тож, ні в літературознавстві, ані в лінгвістиці тексту не створена цілісна теорія композиції. Так, під композицією мається на увазі основа, на якій базується текст і, в той же час, вважається сукупністю елементів вміщення загальних положень, фактів за встановленою схемою.

Репрезентуючи комплексну динамічну систему, націлену на передачу певної інформації, публіцистичний текст економічного спрямування, як основоутворюючий інформаційний елемент, приймає загальну композиційну схему, яка включає в себе заголовок, вступ, основну частину та заключну. Кожна частина виконує свою відповідну функцію, має свою цілеспрямованість, транслюючи інформаційне повідомлення з динамічною подачею інформації і демонструє тим самим послідовно-інтригуючу презентацію певної економічної події та викликає покрокову інтенсифікацію інтересу до нього у цільовій аудиторії.

Під час дослідження змісту тексту мас-медіа, необхідно, перш за все, концентрувати увагу на проблемі загальної смислової побудови тексту, вирішення якої вимагає систематизації змістовного компонента економічного тексту, що представляє собою реалізацію в мовленні ключових змістовних параметрів [5, с. 29-30].

Під змістовним параметром розуміється репрезентація тієї чи іншої базової цілі економічного тексту. У текстах подібного типу інформація легко декодується, тому тут форма містить у собі зміст, встановлений системою мови. Вона нейтральна, оскільки виконує свій, закріплений за нею план, а саме - передача адресатам повідомлень про події, що відбулися, відбуваються або будуть відбуватися у найближчий час. Описувана форма повідомлень володіє яскравими сигніфікаторами часу та простору. Таким чином, подібні писемні матеріали містять у собі змістовно-фактуальну інформацію. Інформація в тексті є результатом перебігу наукових розвідок, дискусій, роздумів, тобто результатом всебічного узагальнення відносин, подій, фактів, процесів, що відбуваються в суспільстві, і тому набуває концептуальності.

Лінгвісти наголошують, що назва володіє здатністю обмежувати текст і наділяє його завершеністю. Саме в цьому і виявляється його провідна властивість, бо вона не тільки є сигналом, спонукаючим читача до прогресивної подачі думок, а й ставить певні рамки такому потоку інформації. Текст має межі у часі та просторі. Фрагмент конструюється чітко, і в цьому вбачається майстерність автора. Кожний уривок отримує право на існування тільки в контексті строфи. Це підтверджує змістовий та синтаксичний контакт між фразами. Останні речення приєднуються до зачину та уточнюють його зміст. У цілому фрагменти, які мають у складі дванадцять прозаїчних строф, виявляють змістову та синтаксичну єдність. Прозаїчні строфи виділяються в абзаци, саме вони слугують гарантом розміреності та продуманості тексту.

Внутрішні зв'язки в економічних текстах забезпечують, наприклад, слова: ріст, звіт, ставка. Повтор таких слів постійно повертає до заголовку тексту, що допомагає зрозуміти зміст статті, а також побудувати зв'язок між складовими тексту, реченнями, абзацами, утворити логічну послідовність, взаємозалежність окремих повідомлень, дій [6, с. 14].

Як відомо, внутрішні текстові об'єднуючі інструменти класифікуються за різними показниками. Крім традиційно-граматичних, які виконують змістобудовну функцію, яку можна розмежувати на логічні, асоціативні, образні, композиційно-структурні, стилістичні та ритміко-формуючі.

До традиційно граматичних ознак відноситься сполучники, які зустрічаються в тексті та сполучникові поєднання, як скажімо «但是 dànshì», «可是 kěshì», «即便如此 jíbiàn rúcǐ»; такі займенники, як «那 nà», «此 cǐ»; прислівникові звороти, дієприслівникові звороти. Зазначені граматичні засоби, що підтримують зв'язок у тексті, функціонують не тільки для зв'язку між реченнями, але також і для ланки між більшими відрізками тексту - абзацами.

Параметри часу і простору у повідомленнях отримують своє відображення у прислівниках, які сполучають окремі події, додаючи їм достовірності. Таку ж функцію виробляють поєднання, як, наприклад, «十年间 shíniánjiān», «这几年 zhè jǐ nián», «在第二季度里 zài dì'èr jìdù lì», «上旬 shàngxún», «去年底 qùniándǐ», «去月 qùyuè».

Такі інструменти здаються логічними тому, що здатні інтегруватися в логіко-філософські поняття, а саме логічні категорії послідовності, відносин часу та простору. Ці елементи легко розпізнати й тому вони не торкаються уваги читача лише в тих ситуаціях, коли виявляється невідповідність поєднань та самих засобів внутрішньотекстових зрощень. Саме в логічних інструментах спостерігається зіштовхування граматичних та текстових форм зв'язку. Аналіз демонструє, що в логічних засобах спостерігається паралельна реалізація обох функцій: граматичної та текстоутворюючої [6, с. 15].

Асоціативна, образна, композиційно-структурна корпусу внутрішньотекстових зв'язків, характерні для художньої літератури, і тому не спіткали вагомого відображення в економічних текстах.

Особлива ступінь залежності властива цитатам в силу їх відмежовування графічними інструментами - лапками. Цитати існують для підкріплення реалістичності подій і власних думок автора. У центрі змісту - лише факти, які описуються без загальних фраз та роздумів [5, с. 29-30].

Економічні письмові матеріали відзначаються логічністю та стандартизованістю подачі матеріалу, чітким викладенням фактів та подій, розгорнутістю побудови мовлення, офіційністю, наявністю термінології. Такі характеристики вельми наближують їх до текстів наукового спрямування, однак для текстів економічного характеру, особливо у ЗМІ, притаманне залучення емоційних та оцінювальних, експресивних елементів, фразеологізмів, вживання образних засобів (метафори, епітети та порівняння), оскільки повідомлення, в яких використовується емоційний вплив, легше засвоюється та закарбовується у людській пам'яті [1, с. 391]. Таким чином, економічні матеріали у ЗМІ володіють усіма властивостями спеціальних текстів, одночасно зберігаючи чітку прагматичну, експресивну та оцінювальну спрямованість повідомлення.

Оскільки економічний дискурс ЗМІ орієнтовано на обширну публіку, текст економічних статей не має ускладнювати розуміння. Таким текстам притаманні «популярні економічні терміни», які добре відомі та цілком зрозумілі середньостатистичному читачеві: кредитний рейтинг (资信评价 zī xìn píng jià), дефолт (债务不履行 zhàiwù bùlǚxíng), позика (借款 jièkuǎn), державний борг (政府债务 zhèngfǔ zhàiwù), бюджет (预算 yùsuàn), податкова політика (税收政策 shuìshōu zhèngcè), валюта (货币 huòbì), курс валют (汇总率 huìzǒng lǜ), ставка по кредиту (贷款利率 dàikuǎn lǜ) тощо. Крім того, зустрічаються термінологічні поєднання, запозичені з інших галузей знань та життєдіяльності суспільства в економічному контексті: зміщення (改换 gǎihuàn), конкістадор (征服者 zhēngfúzhě), тропічна лихоманка (恶性疟疾 èxìng nüèjí).

Необхідно підкреслити, що в текстах ЗМІ економічного характеру широкого застосування дістали аббревіатури фінансово-економічних термінів. Так, Т. П. Некрасова вважає, що «вживання скорочень поряд із термінами відображає закономірності терміноутворення, що зумовлено, перш за все, складністю багатокomпонентних понять

та прагнення економіки до прискорення процесу комунікації й збільшення потоку інформації» [2, с. 215]. Наприклад: 在 1 月份-0.8%的 CPI (居民消费价格指数) 同比变动中, 翘尾影响约为-1.1 个百分点; 今年价格变动的新影响约为 0.3 个百分点。Zài 1 yuèfèn-0.8%De CPI(jūmín xiāofèi jiàgé zhǐshù) tóngbǐ biàndòng zhōng, qiào wěi yǐngxiǎng yuē wèi-1.1 Gè bǎifēndiǎn; jīnnián jiàgé biàndòng de xīn yǐngxiǎng yuē wèi 0.3 Gè bǎifēndiǎn [7]. Серед річних змін ІСЦ (індексу споживчих цін) на -0,8% у січні, вплив періоду відставання становив близько -1,1 відсоткового пункту; вплив цього річних змін цін становив приблизно 0,3 відсоткового пункту.

Для китаємовних економічних матеріалів особливо характерні розтлумачення понять і окреслення дійсних об'єктів засобом вказівки на їх властивості. Це першочергово визначає повсякчасне залучення речень із складним присудком, котрі також включають звороти, підрядні частини тощо, як скажімо, у наступному реченні: 资产方面, 以美元标价的已对冲全球债券指数下跌 0.2% Zīchǎn fāngmiàn, yǐ měiyuán biāojià de yǐ duìchōng quánqíú zhàiquàn zhǐshù xiàdié 0.2% [7]. Що стосується активів, індекс глобальних хеджованих облігацій, деномінованих у доларах США, впав на 0,2%. Китаєвська мова економічного дискурсу тяжіє до складних речень, в яких інформація подається поступово, уточнюються факти, як ось у цьому прикладі: 各地积极加大民生商品供应, 蛋类价格下降 1.5%, 影响 CPI 下降约 0.01 个百分点; 鲜果价格下降 0.5%, 影响 CPI 下降约 0.01 个百分点; 畜肉类价格下降 0.5%, 影响 CPI 下降约 0.01 个百分点 Gèdì jījí jiā dà mínshēng shāngpǐn gōngyìng, dàn lèi jiàgé xiàjiàng 1.5%, Yǐngxiǎng CPI xiàjiàng yuē 0.01 Gè bǎifēndiǎn; xiānguǒ jiàgé xiàjiàng 0.5%, Yǐngxiǎng CPI xiàjiàng yuē 0.01 Gè bǎifēndiǎn; chùròu lèi jiàgé xiàjiàng 0.5%, Yǐngxiǎng CPI xiàjiàng yuē 0.01 Gè bǎifēndiǎn [7]. Усі регіони активно нарощували постачання товарів для потреб населення: яйця подешевшали на 1,5%, що вплинуло на падіння ІСЦ приблизно на 0,01 відсоткового пункту, свіжі фрукти подешевшали на 0,5%, вплинувши на ІСЦ приблизно на 0,01, ціна на худобу та м'ясо впала на 0,5%, що вплинуло на падіння ІСЦ приблизно на 0,01 відсоткового пункту.

Однією з центральних відмінностей сьогоденних китаємовних текстів економічної спрямованості стає впровадження причинно-наслідкових сполучників та логічних зв'язок на початку абзаців, який відмічається в основному в середині складного синтаксичного відрізка. Ці слова привносять до тексту логічності, komponуючи його окремі складові, а інколи долучаючи емпатичне навантаження, інакше кажучи, задіюються синхронно з метою виділення конкретної, значної інформації: Найбільш часто в якості слів-зв'язок зустрічаються наступні прислівники та сполучники: 先 xiān, 再 zài, 迄今 qìjīn, 同时 tóngshí, 另外 lìngwài, 不仅如此 bùjǐn rúcǐ, 然而 rán'ér, 可是 kěshì, 又 yòu, 与此类似 yǐcǐ lèisì та інші.

Економічному тексту властиві й безсполучникові складні речення, де частини речення поєднуються лише за змістом: 其中, 其他用品及服务、生活用品及服务、教育文化娱乐价格分别上涨 1.1%、1.0% 和 0.7%, 交通通信、医疗保健价格均上涨 0.1%; 居住价格持平; 衣着价格下降 0.3% [7]. Серед них ціни на інші товари та послуги, товари повсякденного попиту та послуги, освіту, культуру й розваги зросли відповідно на 1,1%, 1,0% та 0,7%, транспорт, зв'язок та медичне обслуговування – на 0,1% відповідно; вартість житла залишилася без змін; одяг подешевшав на 0,3%.

Подальшою лексичною особливістю китаємовних текстів економічної сфери є функціонування слів та висловів, котрі відносяться до категорії «економіка та фінанси», в їх основі лежать економічні кліше. Крім того, є можливість спостерігати суміщення елементів різних стилістичних категорій, інакше кажучи, разом із лексемами офіційного та книжкового стилю вживається розмовна лексика, професійний жаргон, фразеологізми

різних структурних стилів та різної стилістичної забарвленості, що надає тексту достовірності [2, с. 214-217], наприклад: 民生银行首席经济学家温彬在接受人民网记者采访时表示, 货币方面, 美元汇率指数上涨 1.9% 至 103.3, 非美元货币总体贬值。资产方面, 以美元标价的已对冲全球债券指数下跌 0.2%; 标普 500 股票指数上涨 1.6% [7].

Вень Бін, головний економіст Minsheng Bank, сказав в інтерв'ю журналісту онлайн-видання «Женьмінван», що в перерахунку на валюту індекс обмінного курсу долара США зріс на 1,9% і досяг 103,3, а інші валюти в цілому знецінилися. Що стосується активів, індекс глобальних хеджованих облігацій, деномінованих у доларах США, впав на 0,2%, фондовий індекс компанії S&P 500 зріс на 1,6%.

Особливості економіки відображаються в економічній термінології, в якій разом з виключно економічними термінами функціонують явища, залучені з інших терміносистем (історичної, правової, географічної та ін.). Тим самим характеризується її положення в мові на макрорівні. Але і внутрішня структура економічної термінології є неоднорідною за своїм змістом, що представлено на мікрорівні. В економічному тексті доля термінологічної лексики становить не більше 25%, а основну частину лексики складають загальнонаукові, загальнотехнічні та загальнопотребітельні слова, даючи їм можливість функціонувати в різних прошарках лексичного складу мови.

Специфіка економіки відбивається також і в сфері функціонування мови, коли економічна термінологія і її проблематика мають місце в широкому спектрі комунікативних ситуацій, а також відповідних їм жанрах і типах мовлення [4, с. 96-103].

Отже, тексти економічної галузі формують свою специфічну мовленнєву репрезентацію переважно засобами лексики, граматики та синтаксису.

Список використаної літератури

- 1. Варковець А. С.** Лексико-семантичні особливості публіцистичного стилю: компаративний і перекладознавчий аналіз. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія, 2019. № 43 (5). С. 27-29
- 2. Крайняк Л. К., Дуда О. І., П'ятничка Т. В., Рибіна Н. В.** Економічний дискурс як детермінанта перекладацької стратегії. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія», 2022. № 54. С. 204-207
- 3. Перепадя Д.О.** Проблеми перекладу китаємовних публіцистичних текстів економічного спрямування. Матеріали і науково-практичної конференції соціально-гуманітарні проблеми ХХІ століття: актуальність, багатополлярність, перспективи розвитку (29 листопада 2022, м.Полтава). Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Вип. 1. Полтава: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2022. 223 с. С. 163-167
- 4. Borysova O.** Some translation peculiarities of economic texts (on the basis of economic texts translation form English into Ukrainian). International Letters of Social and Humanistic Sciences, 2015. №64. P. 162-165.
- 5. Stylistic Issues in Translating.** URL: <https://www.researchgate.net/publication> (дата звернення: 18.03.2024).
- 6. Transformations in Translation** <https://sites.google.com/site/derzisipit/> (дата звернення: 24.03.2024).
- 7. 人民网.** URL: <http://www.people.com.cn/>

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ОНОМАСТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Бледнова Ольга Григорівна,

старший викладач

Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,

м.Полтава, Україна

olgablednovargf@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3910-095X>

Анотація. В статті розглядається національно-культурний аспект ономастичних фразеологічних одиниць в сучасній німецькій мові. Ономастичні фразеологічні одиниці німецької мови є цікавим представником культурного надбання народу, виразником ментальності, інтелектуальних цінностей, побутового життя, звичаїв, історії носіїв мови. Ономастичні фразеологізми німецької мови передають унікальний національний характер, менталітет, власну картину світу народу німецькомовних країн.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, національний характер, лексичний елемент, семантика, світосприйняття

Abstract. The article examines the national-cultural aspect of onomastic phraseological units in modern German. Onomastic phraseological units of the German language are an interesting example of being a representative of the cultural heritage of people as well as expression of their mentality, intellectual values, everyday life, customs, and history of the speakers of the language. Onomastic phraseological units of the German language convey the unique national character, mentality, and own picture of the world of the people of German-speaking countries.

Key words: phraseological units, national character, lexical element, semantics, worldview.

Будь-яка мова є, з одного боку, інструментом пізнання світу людиною і сховищем індивідуального і суспільного досвіду, сприйняття та оцінки навколишньої дійсності, з іншого боку, відображає світосприйняття, висловлює національний характер, психологічний склад народу, його історію та культуру. Саме фразеологія - найбільш складне і самотутнє явище, склад мови досить швидко реагує на розвиток суспільства, специфічний в кожному епоху, в кожній країні і в кожного народу.

В період відроджування національної самосвідомості народу, вивчення фразеологічних одиниць (ФО) як символічних засобів матеріального і духовного усвідомлення світу певним етносом викликає особливий інтерес у дослідників (Б.М.Ажнюк, О.В.Бурда-Лассен, О.А.Мороз, Н.М.Пасік, Н.Р.Філіппакі, А.М.Кравчук, фінській (Д.Вільске та ін.).

Стаття має на меті проаналізувати національно-культурний аспект ономастичних фразеологічних одиниць в сучасній німецькій мові. В статті застосовані такі методи і прийоми дослідження розглянутої проблеми: метод вибірки при роботі з лексикографічними та джерелами, семантичний аналіз мовного матеріалу, порівняльний метод, описовий метод.

Письменники, фольклористи, історики, культурологи і навіть лінгвісти багато чого написали, щоб передати в фразеологічних одиницях унікальний національний характер, менталітет, власну картину світу народу. За словником лінгвістичних термінів А. Ахманової, фразеологічна одиниця – це словосполучення, яке в своїй синтаксичній та семантичній структурі має специфічні та неповторні в жодній іншій мові особливості.

Національно-культурні елементи семантики ФО проявляються на трьох рівнях:

1. Ідіоматичному значенні стійкого словесного комплексу (за допомогою метафоризації, семантичного переміщення):

Alter Hase – geschickter, erfahrener Mensch.

2. В значенні лексичного елементу фраземи. Це можуть бути архісемантика, безеквівалентна лексика, етнічно-культурні реалії, знаки невербальної комунікації:

Nach Adam Reise - genau umgerechnet; Seinen Friedrich Wilhelm daruntersetzen - unterschreiben.

3. У прямому значенні вислову-прототипу, який змінив своє значення. В основі ідіоми лежать численні народні традиції, звичаї, ігри і т.д.

Einen ins Bockshorn jagen- j-n erschrecken.

Фразеологічні одиниці німецької мови з національно-культурною семантикою можна поділити на дві великі групи:

1. ФО, які відображають факти, побут, культуру, історичні події, явища, ситуації, предмети (вони не мають прямих відповідників у національних культурах інших країн) наприклад :

Bei jmdm. in der Kreide stehen –

а. (сильно) заборгувати кому-небудь, бути належним кому-небудь;

б. (перен.) бути в боргу перед ким-небудь.

Фразеологізм нагадує про звичай власників невеликих пивних ресторанчиків, записувати крейдою на дошці скільки той чи інший відвідувач випив за вечір кухлів пива і скільки він заборгував. Цей звичай ліг в основу фразеологізму.

... und unsere Helden hier haben all nicht den Mut, ihm's auf den Kopf zu sagen, weil sie bei ihm saufen und in der Kreide stecken. (F. Wolf, "Bürgermeister

Anna")

Einen Korb bekommen, jmdm. einen Korb geben -

а. одержувати відмовлення; дати відмовлення нареченому;

б. (букв.) одержати кошик, дати кому-небудь кошик.

Даний фразеологізм звертається до старого звичаю спускати з вікна нареченого, якому хочуть відмовити, дати кошик з поганим дном, через який наречений обов'язково повинен був провалитися, якщо б його стали підтягувати наверх у цьому кошику. У XVII-XVIII століттях цей звичай трохи змінився: наречена просто посилала небажаному нареченому кошик без дна. У сучасній німецькій мові вираз вживається в самому широкому значенні: "відмовити кому-небудь", "відмовитися від чого-небудь", "одержати відмовлення".

Als er ein paar Bissen gegessen hatte und in seine Kammer gegangen war, sagte die Auguste: "Der hat heute seinen Korb bekommen, das merkt man"... (A. Seghers, "Das siebte Kreuz").

Frau Hole schüttelt ihre Betten aus –

а. йде, валить сніг;

б. (букв.) Фрау Холі тріпає свої ліжка.

Фрау Холі персонаж з німецької міфології. Ще А.А. Потебня писав : "Без сумніву , у німецькій міфології та жіноча особистість, до якої відносяться натяжки різдвяних обрядів, є Гільда чи Берта ". І далі: " Коли йде сніг то це, говорять, Frau Hole збиває свою пухову постіль, чи щипає своїх гусаків, чи широко розстеляє своє біле плаття".

Das Abendmahl auf etw. nehmen –

а. (розм.) заприсягтися в чому-небудь;

б. дати руку на відсікання.

Фразеологізм зобов'язаний своїм походженням наступному середньовічному звичаю. У середні століття обвинувачуваний, провину якого було важко довести, часто

піддавався “суду божому”. Він повинен був проковтнути шматок черствого хліба чи сиру, і в залежності від того, робив він це з легкістю чи шматок застрявав у нього в горлі, приймалося рішення про його винність чи невинність.

Der deutsche Michel –

а. розм. дурень, простак;

б. німець.

В середні віки в німецькій культурі ім’я Michel було дуже поширеним. Вираз der deutsche Michel зустрічається вперше в 1541 році, його значення змінювалось протягом століть. В XVII ст. воно мало ще позитивне значення та нагадувало про походження імені Michel: Erzengel Michael, Schutzheiliger des deutschen Volkes (архангел Михаїл, покровитель німецького народу). В XVIII ст. вираз вживається то в значенні tüchtiger, tapferer Bauer, то в значенні ein einfältiger, plumper, stumpfsinniger Mensch. До кінця XVIII ст. за виразом закріплюється значення ein gutmütiger, doch geistig unbeweglicher, ungebildeter Mensch, eine Schlafmütze (соня, тюфяк).

В період між визвольними війнами і революцією 1848 року в Німеччині вираз deutscher Michel став синонімом національно-обмеженого німецького бюргера, що втілював в собі типові риси національної відсталості і провінціальності; в політичному відношенні “німецький Міхель” стає з роками символом реакційності та шовінізму.

Am Hungertuch nagen (голодувати).

У давнину під час посту олтар завішували особливим сукном (das Hungertuch). На ньому було багато зображень, які нагадували всім віруючим про цю подію. Один незвичайний екземпляр зберігся у кафедральному соборі Австрії (Кернтен). Він містить 99 зображень. Вже у X столітті з’явився цей вираз у переносному значенні.

Традиційний побут німецьких громадян виражають такі фразеологізми:

- den Laufpaß bekommen, або

- blauen Brief bekommen (отримати повідомлення про звільнення).

Цей вираз пов’язаний з блакитними конвертами службових повідомлень у Пруссії, які отримували офіцери, покидаючи службу. У німецькому календарі релігійні свята займають значне місце. Назви цих свят є складовою частиною багатьох фразеологізмів:

wenn Ostern und Pfingsten zusammenfallen

а. (букв.) коли Великдень та Трійця відбудуться в один день;

б. ніколи

zu Pfingsten auf dem Eis

а. коли рак свисне;

б. ніколи.

Трійця святкується звичайно влітку, через 50 днів після Великодня, тому крига (Eis) просто неможлива.

Значна частина фразеологізмів складається з назв німецьких монет:

- jeden Pfennig umdrehen;

- auf den Pfennig sehen (бути ощадливим);

- keinen Dreier wert sein;

- keinen Sechser wert sein (незначний).

Ці монети “Pfennig“, “Dreier“, “Sechser“ мали в Німеччині найменшу вартість.

2. ФО, які відображають назви рослин та тварин

das nenne ich Schwein (це – щастя всіх);

Schwein haben (мати успіх).

Так, наприклад: свинарство з давніх-давен є найдавнішим видом тваринництва на західній території Німеччини. Свиня (das Schwein) була в Німеччині символом багатства та добробуту, тому фразеологія німецької мови має значну кількість одиниць з назвою цієї тварини:

Mir ist ein Hase über den Weg gelaufen -

а. мені завжди не щастить, мене переслідує невдача;

б. (букв.) мені заєць дорогу перебіг.

Це народна прикмета. За народним повір'ям заєць, що зустрівся ранком нібито приносить нещастя. Це марновірство дуже сильне, і сьогодні мисливець може повернути назад, якщо йому зранку заєць "перебіжить" дорогу. Аналогічна роль приділяється кішці, якщо вона перебіжить дорогу, особливо в темряві з ліва на право (у нас говорять у цьому випадку, чорна кішка перейшла мені дорогу). Раніше вважалося, що відьма може перевтілюватися в зайця чи в кішку.

Національно-культурна своєрідність мови включає компонент, який притаманний одній мові і не зустрічається в жодній іншій. Фразеологічні одиниці, в семантиці яких є національно-культурний компонент, дозволяють пролити світло на зв'язок культурно-національної своєрідності фразеологізмів з характерними особливостями світобачення носіїв мови, визначають роль та місце фразеології в формуванні та відображенні культурної самосвідомості народу, що свідчить про перспективи у даному напрямку для вирішення задач подальшого дослідження фразеологічного складу мови в контексті культури.

Фразеологічні одиниці цієї тематичної групи містять в якості стрижневого компонента назви міст, міських районів, гір. В освіті стійких сполучень беруть участь як назви великих фізико-географічних та політико-адміністративних одиниць (Leipzig, Kassel, Potsdam, Meissen), так і назви невеликих містечок (Schilda, Buxtehude, Torgau, Bautzen). В основу значення кожного фразеологізму лягла та чи інша особливість топоніма або лягли ті асоціації, які пов'язані з топонімом. За своїм загальним змістом виділяються фразеологізми побутового плану та історико-політичного плану.

У сучасній німецькій мові є група фразеологічних одиниць, одним з компонентів яких є прикметник, утворене за допомогою суфікса -er- від страноведчески значимого топоніма - назва міста, району, місцевості. Виходячи з характеру номінації, в цій групі можна виділити власне фразеологізми та фразеологізми термінологічного та номенклатурного типу (Berliner Blau, Magdeburger Halbkugeln).

Досліджувані мовні знаки здатні характеризувати складні поняття вищого ступеня абстракції, мають яскраве експресивне забарвлення і є інформативно насиченими завдяки ономастичному компоненту, який посідає в семантичній структурі ФО головне місце, виконуючи роль фразеотворчого центру.

Список використаної літератури

1. Кудіна О. Ф., Пророченко О. П. Перлини народної мудрості. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів / О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко - Вінниця : Нова книга, 2015. - 320 с. **2. Burger Harald.** Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger - Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2013. **3. Лексико-семантичні** видозміни онімів у складі фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. Нац. пед. ун-ту імені М.П.Драгоманова. - К.: Логос, 2004. - Т. 42. - С. 160-168. **4. Фразеологічні** одиниці з ономастичним компонентом як фрагмент мовної картини світу // Сучасні дослідження з іноземної філології: Зб. наук. пр. Ужгородськ. нац. ун-ту. - Ужгород: ПП Піголіцин П.Ю., 2005. - Вип. 3. - С. 146-153.

ЕВФЕМІЗМИ ТА ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ: ЗВ'ЯЗОК В КОНТЕКСТІ

Сухенко Катерина Олегівна,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності «Філологія. Переклад»
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченко»
м. Полтава, Україна
katerynaolehivna2@gmail.com

Демченко Надія Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри східної філології і перекладу,
Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченко»
м. Полтава, Україна
ndzhd.demchenko@gmail.com

Анотація. Останнім часом дослідники все більше звертають увагу на явища евфемізації та політичної коректності. Ці явища стали предметом інтересу як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Евфемізми та політкоректність аналізуються з різних лінгвістичних підходів: функціонально-семантичного, прагматичного, стилістичного, гендерного та дискурсивного. У межах функціонально-семантичного підходу лінгвісти розробили тематичні класифікації евфемізмів та виділили формування евфемістичних висловів. З погляду прагматики, евфемізація та політкоректність розглядаються як спосіб збереження відповідності мовленню. Стилїстика досліджує питання, пов'язані зі стилістичною належністю евфемізмів та політкоректності, а також вивчає функціонування евфемістичної лексики в різних стилях мовлення. Явища евфемізації та політкоректності також досліджуються в рамках гендерної та дискурсивної лінгвістики. Незважаючи на обсяг наукових робіт, присвячених цим явищам, багато питань залишаються відкритими. Актуальність цього дослідження обумовлена недостатнім дослідженням класифікації та функціонування евфемізмів та політкоректності.

Ключові слова: політкоректність, евфемізми, евфемізація.

Abstract. In the modern scientific environment, researchers actively investigate the phenomena of euphemisms and political correctness in language. These phenomena attract the attention of both Ukrainian and foreign scholars. The analysis of euphemisms and political correctness is carried out from various linguistic approaches, such as functional-semantic, pragmatic, stylistic, gender, and discursive.

Key words: political correctness, euphemisms, euphemization.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві спостерігається зростаюча увага до використання евфемізмів та дотримання політичної коректності в мові. Ці явища мають значний вплив на комунікацію та сприйняття інформації в суспільстві. Проте, існує потреба у більш глибокому розумінні зв'язку між евфемізмами та політичною коректністю в мові, особливо у контексті сучасних лінгвістичних підходів. Ця стаття спрямована на вивчення впливу евфемізмів на політичну коректність та їх взаємозв'язок у сучасному лінгвістичному дискурсі. Шляхом аналізу цих явищ з різних лінгвістичних підходів, ми намагатимемося розкрити їхню роль у формуванні сприйняття мови та культурних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить, що явища евфемізму та політкоректності є предметом дослідження зарубіжних (Д. Акар, Г. Грайс) та українських (В. Великорода, Р. Вишнівський, О. Гончар, Є. Корнелаєва, О. Назаренко, О. Селіванова, О. Ткачик) вчених. Специфіка відтворення політичного дискурсу засобами цільової мови висвітлена у працях В. Великороди, Р. Вишнівський, О. Гончар, Є. Корнелаєва, О. Назаренко, О. Селіванова, О. Ткачик.

Визначення методики дослідження. Аналіз наукової літератури, вибірковий метод, а саме відбір лексичних одиниць для подальшого дослідження, порівняння наукових підходів та зіставлення даних вихідного тексту з даними тексту перекладу, підведення підсумків у методі узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багато вчених вважають, що політична коректність може бути розглянута як одна з форм евфемізму, як невід'ємну складову її мовного аспекту. «Евфемізм – стилістична фігура; навмисна зміна знаку певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом їх пом'якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, зумовлену соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками» [6]. Тобто політкоректній лексиці характерна нейтральна або позитивна семантика. Крім того, евфемізмам не притаманний негативний аспект терміну, який вони замінюють, але адресат повинен розуміти їх сутність. Крім того, позитивне значення ускладнює цей аспект, викликаючи дисонанс між концепцією та її лексичним вираженням. Як зазначає В. Б. Великорода, евфемізми виконують роль засобів вторинної номінації з відносно позитивною конотацією та вживаються переважно для заміни соціально чи психологічно неприйнятних номінацій, причому політкоректні евфемізми не позначають негативні денотати, а заміщують фонетично чи асоціативно неприйнятні лексичні одиниці [1, с.13].

Евфемізми і політично коректні терміни розглядають як взаємопов'язані концепції: евфемію розглядають як один з ефективних засобів вираження політично коректної мови. Деякі дослідники вказують, що політично коректні терміни час від часу ґрунтуються на принципах евфемізму, у таких випадках виникає політично коректний евфемізм, якому метою є уникнення образливості для будь-якої групи населення. Евфемізми та евфемістичні замітники відносяться до виразно забарвленої лексики, а їх смислова структура складніша, ніж у нейтральної лексики. Оцінкові та емоційні функції евфемізмів та основа оцінки формують їхню конотацію, яка визначає прагматичний компонент евфемізмів [1, с.14].

Політкоректність та евфемізми використовують для пом'якшення мовлення і в результаті цього відбувається підміна понять. Евфемізми використовуються свідомо або несвідомо для верств населення, які вважають себе "притиснутими". Основним призначенням політично коректних евфемізмів є зменшення різкості висловлення. У деяких випадках політично коректні евфемізми також можуть маскувати негативне поняття, приховуючи сутність того, що вони означають. Евфемізм можна розглядати як спосіб табуїзації, де заборонене слово заміщується за допомогою евфемізму.

Евфемізми виникають з врахуванням принципу ввічливості, який ґрунтується на теорії П. Грайса. Він почав розробляти систему базових постулатів або принципів спілкування, які утворюють основу для формування норм та правил мовленнєвої поведінки. Втілення принципу ввічливості вимагає виявлення такту, великодушності, підтримки, скромності, погодження та співчуття [9]. Однак не всі евфемізми призначені для вираження політкоректності у мові. Згідно з класифікацією евфемізмів, запропонованою О. В. Ткачиком, можна зробити висновок, що серед усіх груп евфемізмів вважаються політкоректними лише ті, які пов'язані з дискримінацією, віком,

зовнішнім виглядом людини та її соціальним статусом. Проте деякі евфемізми не мають стосунку до політкоректності [7, с. 52].

Це евфемізми, що слугують для вуалювання назв непристойних явищ, дипломатичні евфемізми, евфемізми мови реклами та ті, що стосуються негативних явищ дійсності, таких як смерть, війна, природні катаклізми [7, с. 52].

Тенденція до замаскування суті висловлювань є поширеною у всіх мовах, проте проявляється по-різному. Перенесення евфемізмів під час перекладу може викликати певні труднощі, оскільки виникає питання про адекватність та еквівалентність перекладу. Це є важливою проблемою для сучасних перекладачів. Основне завдання перекладача полягає у точному передаванні змісту оригінального тексту та усвідомленні особливостей вживання евфемізмів у різних мовах. Іноді дуже важливо правильно розуміти неявне значення. Для переклада слів, які не мають прямого еквіваленту, застосовуються різні перекладацькі трансформації, які спрямовані на досягнення перекладацької еквівалентності.

У сфері розповсюдження слова і вирази, які вживаються для пом'якшення певних понять чи явищ, можна розділити на кілька категорій в залежності від їх функціонально-прагматичних характеристик. Серед них виділяють загальноприйняті евфемізми, аргоетичні вирази та евфемізми, що відносяться до "політичної некоректності" [4, с. 95].

У контексті пом'якшення вікової дискримінації варто зазначити поняття "віковий дискримінація" або "ageism", яке описує утиск людей за віком. Для уникнення образ, пов'язаний з людьми похилого віку, в останні десятиліття у мові з'явився термін "middlescence" (за аналогією з "adolescence") для позначення періоду життя від 40 до 65 років. Після віку 65 років почали вживати термін "thirdage". Замість слова "старий" стали використовувати такі евфемізми, як "senior", "mature" і "seasoned" [5, с. 15].

Причиною виникнення евфемізмів для згладження майнової дискримінації полягає у бажанні посадовців різних рівнів вирішувати питання майнової нерівності серед людей. За дослідженнями мовознавця Г.Д. Томахіна, у пресі поступово замінюють вираз "the poor" (бідні) на "the needy" (потребуючі), "the ill-provided" (незабезпечені), "the deprived" (позбавлені благ), "the socially deprived" (соціально знедолені), "the underprivileged" (мало привілейовані), "the disadvantaged" (що потрапили в менш сприятливі обставини), і, нарешті, "low-income people" (малозабезпечені).

Евфемізми на позначення фізичних особливостей теж регулярно зазнають змін: некоректне *invalid* (інвалід) було замінено на *handicapped* (особа з фізичним недоліком); згодом це поняття замінили вирази *disabled*, *physically challenged* (особа з обмеженими можливостями), *differently abled*, *physically different* (особа з іншими фізичними можливостями), *people with special needs* (люди з особливими потребами), а нині використовується вираз *people with disabilities* (люди з інвалідністю) Із позначенням людей, що мають певні особливості, пов'язана ідея, за якою спершу називається людина, а вже потім її особливість, – *peoplefirst language*, яка, наприклад, виявляється у заміні *disabled people* на *people with disabilities*, *stuttered* (заїка) замінюється на *person with a speech impairment* (людина, що заїкається) Евфемізми, які зменшують расову та етнічну дискримінацію, підкреслюють унікальність расових та національних груп і їхній рівноправний статус. Наприклад, "black" (чорношкірий) замінюють на "member of the African diaspora" (представник африканської діаспори), "Indian" (індіанець) – на "indigenous person" (місцевий житель) [3].

Також існує другий рівень евфемістичної лексики, який спрямований на зменшення страху перед хворобою та смертю. Наприклад, замість "insane asylum" (лікарня для психічнохворих) вживають "mental hospital" (лікарня для психічних захворювань), а смерть пацієнта в лікарні описують як "terminal episode" (термінальна

фаза), "therapeutic misadventure" (неприємності в лікуванні) або "negative patient care outcome" (негативний результат лікування).

Евфемізми використовують для покращення престижу деяких професій. Так, наприклад, косметолога називають «beautician». Працівники кладовищ, яких традиційно називали «undertakers», останніми роками отримали назву «morticians», а згодом «funeral directors». Професію «garbage collector» – «збирач сміття» замінюють на «sanitation engineer», а евфемізм «environmental hygienist» – це назва професії двірника (a janitor) [4, с. 96].

Також є одна група евфемістичної лексики – це евфемізми, які відволікають увагу від негативних явищ дійсності. Цю групу можна розділити на декілька підгруп:

1) евфемізми, які завуальовують агресивні військові дії та терміни.

Слова «involvement» – «залучення» і «conflict» – «конфлікт» замінили «aggression» – «агресія» і «war» – «війна», «знищення озброєного опору» стали називати «pacification» – «заспокоєння», замість слова «bomb» – «бомба» вживалося слово «device» – «пристрій», а замість «bombing» – «бомбардування» – «limited air strike» – «обмежений повітряний удар» або «air support» – «повітряна підтримка».

Також є заміна слів насильницьких дій: neutralize (kill or assassinate), aggressive defense / preemptive counterattack (U. S. military term for an aggressive offensive attack), aversion therapy (torture / shock treatment), mutually empowering shared experience (war), nuclear crisis (nuclear war threat), painful procedures / interrogation support / enhanced interrogation technique (torture), no longer a factor (dead, wounded or destroyed [8]). Евфемізм «strategic hamlet» – «стратегічне поселення» замінив «concentration camp» – «концентраційний табір». Наостанок, убитих стали називати «body-count» або «inoperative combat personnel» [4, с. 96];

2) евфемізми, які пов'язані з негативними наслідками в соціально-економічній сфері. Протягом ХХ століття «economic crisis» (економічну кризу) було витіснено терміном «slump» (падіння), «slump» було замінене на «depression» (депресія), що викликало новий евфемізм – «recession» (занепад). Сучасні терміни, що позначають економічну кризу включають «period of economic adjustment» – «період стабілізації економіки», «period of negative economic growth» – «період негативного економічного зростання», «meaningful downturn» – «значний спад», «temporary interruption of economic expansion» – «тимчасове припинення економічного зростання». Щоб пом'якшити негативний ефект слів «firing», «laying off» – «звільнення» виникли евфемізми «downsizing», «rightsizing», «redundancy elimination [8]». Назва капіталізм набула, за останні десятиліття, ряд нових замінників поза сумнівом евфемістичного характеру: «the system of free enterprising [8]» – «система вільного підприємництва», «open society [8]» – «відкрите суспільство», «economic humanism» – «економічний гуманізм»; бунт (riot) величають «a spontaneous display of community dissatisfaction with prevailing socioeconomic conditions [8]» – «спонтанним проявом невдоволення громадян панівною соціально-економічною ситуацією»; сплату податків (tax payments) впроваджують під егідою «contributions/sacrifices [8]» – «податкових внесків/пожертвувань»;

3) евфемізми, які пов'язані зі злочинністю. Евфемізм «correctional facilities [8]» – «виправну установу» змінило слово «prison» – «в'язниця», «correctional officers [8]» або «custodial officers [8]» – «офіцери охорони» замінюють колишній вираз «prison guards [8]» – «тюремні наглядачі», «anomaly [8]» – «аномалія» вживається замість «accident» – «нещасний випадок», «criminalized populations [8]» – «криміналізовані верстви населення» – замість «felons» – «злочинці», «custody suite [8]» – «приміщення під охороною» – замість «prison cell» – «тюремної камери». Ув'язнених тепер називають «guests in a correctional institution [8]» – «гостями виправних закладів», «clients of correctional system [8]» – «клієнтами системи виправних установ», «guests» –

«гостями» або «people enjoying temporarily hospitality from the state» – «людьми, що користуються тимчасовою гостинністю у держави». Для фашистів використовують політкоректне словосполучення – «someone who disagrees with the far-left».

Лінгвісти та соціологи наголошували на умовності терміну "політично коректний", оскільки така лексика не завжди виникає з політичних міркувань. Деякі лексичні одиниці, які вважаються політично коректними, можуть бути провокативними та порушувати принципи ввічливості й толерантності, що може спричинити конфліктний дискурс. Політично коректна лексика спочатку виникла як ввічливі евфемізми, які дозволяли уникати вживання слів, що можуть образити людей або сприяти дискримінації у суспільстві. Однак з часом ці лексичні одиниці зазнали еволюції: деякі з них почали новим чином позначати звичні поняття, під сумнів ставлялися традиційні уявлення про людину та суспільство. Еволюція політично коректної лексики відбувається в напрямку від евфемізмів до більш прямих висловлювань, що відображають унікальну картину світу окремих представників сучасного суспільства. Використання евфемізмів сприяє уникненню комунікативних конфліктів та пом'якшенню прямої номінації грубих чи інтимних слів. Також важливо відзначити, що евфемізми можуть використовуватися для вираження думок у відповідності з соціальними нормами та культурою мовлення, щоб уникнути можливої образи або конфліктів у спілкуванні.

Політкоректність можна розглядати як новий спосіб виразності мови, який має подвійну сутність. З одного боку, політкоректні терміни спрямовані на збереження тактовності, а з іншого – на підбурювання. Багато політкоректних висловів перетворилися у стилістичні гібриди, набули іронічних або образливих відтінків. Крім того, поширився процес умовно політкоректних термінів, що висловлюють обурення сімейними відносинами, варварським ставленням до природи та різними формами дискримінації. Однак традиційні форми політкоректності, такі як расова, гендерна, соціальна та комерційна політкоректність, продовжують активно розвиватися, поповнюючись новими словами. Цьому сприяє евфемістична природа політкоректних термінів, які відрізняються надзвичайною ввічливістю та універсальністю.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Політкоректність – новий спосіб мовної виразності, який має подвійну сутність. Політкоректні терміни спрямовані на збереження тактовності та можуть мати іронічний або образливий відтінок. Утворення умовно політкоректних термінів відображає обурення сімейними відносинами, ставленням до природи та формами дискримінації. Традиційні форми політкоректності (расова, гендерна, соціальна, комерційна) постійно розвиваються та поповнюються новими словами завдяки евфемістичній природі політкоректних термінів, що відрізняються ввічливістю та універсальністю.

Список використаних джерел

1. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2008. 19 с. **2. Вишнівський Р. Й.** До питання про мотиви вживання евфемізмів (на прикладі сучасної англійської мови) / Р. Й. Вишнівський. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – №13. – С. 95–97. **3. Гавриленко В.** Особливості семантичного аспекту політкоректної лексики англійської мови. Мовознавство. Літературознавство. URL: Посилання <http://www.aphn-journal.in.ua> (дата звернення: 19.04.2024). **4. Корнелаєва Є. В.** Лінгвістична природа евфемізмів. Науковий журнал "Львівський філологічний часопис". № 5, 2019. URL: Посилання http://philologyjournal.lviv.ua/archives/5_2019/14.pdf (дата звернення: 19.04.2024). **5. Назаренко О. В.** Евфемізми як лексичний засіб вираження категорії політкоректності/ О.В. Назаренко, В. Г. Галеженко // Нова філологія. Збірник наукових праць. - Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2019. - № 76. - С. 99-103

- 6. Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с. 17
- 7. Ткачик О. В.** Англійські евфемістичні неологізми в публіцистичному стилі та їх переклад українською / О. В. Ткачик, Т. К. Бабаєв // Вісник Національного технічного університету України «КПІ» № 3. – 2014. – С. 52–59.
- 8. Akar, D.** (2002) The macro contextual factors shaping business discourse: the Turkish case. *International Review of Applied Linguistics* 40: 305-322.
- 9. Grice H.P.** *Studies in the Way of Words* / H.P. Grice. – Harvard University Press, 1991. – 406p.

Тематичний напрям 9 ФІЛОСОФСЬКІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ВЧЕННЯ Г. СКОВОРОДИ В ПОЕМІ ГАННИ ЧУБАЧ «СПІЙМАНА СВІТОМ»

Браїлко Юлія Іванівна,
кандидат філологічних наук,
доцент, керівник гуртка «Фольклористика»
Комунального закладу Полтавської обласної ради
«Полтавської обласна Мала академія наук учнівської молоді»
м. Полтава, Україна
santie@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5203-7479>

Семенова Євгенія Ігорівна,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності «Дизайн»,
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна

yugynka@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-6237-3232>

Семенова Оксана Олександрівна,
магістр педагогіки, фахівець
Навчально-методичного центру
цивільного захисту та безпеки життєдіяльності
Полтавської області
м. Полтава, Україна
oksanka80674@gmail.com

Анотація. У розвідці коротко схарактеризовано роль Григорія Сковороди в розвитку світової філософської думки та формуванні української національної ідентичності, здійснено побіжний аналіз літературознавчих праць, у яких звернено увагу на вплив Г. Сковороди на творчість інших письменників, зокрема й на образному рівні художньої рецепції його постаті. Досліджено репрезентацію скворородинської творчості й філософської думки в поемі Ганни Чубач «Спіймана світом». Визначено, що письменниця інтерпретує вчення про дві натури й три світи в проєкції на життя ліричної героїні, активно дискутує з мандрівним генієм, зупиняючись, зокрема, на проблемах соціального статусу чоловіка й жінки, їхніх стосунків. Г. Чубач висловлює свої погляди на місце жінки в суспільстві, її право на рівність і щастя та пропонує своє бачення гармонійного світоустрою, яке не цілком тотожне філософії Г. Сковороди. Художнє переосмислення скворородинського вчення про дві натури й три світи відбувається також через призму історії людства, передовсім трагічних подій ХХ століття.

Ключові слова: філософське вчення, художній образ, Г. Сковорода, Г. Чубач, поема «Спіймана світом».

Abstract. The investigation briefly characterizes Hryhoriy Skovoroda's role in world philosophical thought development and the formation of Ukrainian national identity. A cursory analysis of literary works is carried out, in which attention is paid to the influence of H. Skovoroda on the work of other writers, in particular, on the figurative level of the artistic reception of his figure. The representation of H. Skovoroda's creativity and philosophic thought in Hanna Chubach's poem "Caught by the World" has been studied. It has been determined that the writer interprets the doctrine of two natures and three worlds in the projection of the life of the lyrical heroine, actively discussing with the traveling genius, focusing, in particular, on the

issues of the social status of men and women, and their relationship. H. Chubach expresses her views on a woman's place in society, and her right to equality and happiness, and offers her vision of a harmonious world order, which is not entirely identical to H. Skovoroda's philosophy. The artistic reinterpretation of Skovoroda's teaching about two natures and three worlds also takes place through the lens of human history, primarily the tragic events of the 20th century.

Keywords: philosophical teaching, artistic image, H. Skovoroda, H. Chubach, poem "Caught by the world".

Григорій Сковорода – визначний український культурний діяч, мислитель, письменник, перекладач. Його роль у розвитку світової філософської думки й розвої української нації важко переоцінити. Творчість Г. Сковороди – «значуще явище української культури, важливий складник і чинник становлення та розвитку ідентичності українського народу, – зазначає український учений А. Єрмоленко. – <... > це насамперед філософія, філософія українського персоналізму. Щоправда, філософія Григорія Сковороди у світлі нашого досвіду філософія Сковороди може мати й набагато більше визначень: він – протагоніст і філософії серця, і філософії символічних форм, і філософії людини, і філософії життя. Та варто зауважити, що Сковорода не зводив філософію до життя, а саме життя підносив до філософії. Філософія і була його життям <... >» [5, с. 8–9].

Життєвий шлях, філософські праці та літературна творчість Г. Сковороди привертала й привертають увагу багатьох учених, які працюють у галузях філософії, культурології, літературознавства, лінгвістики, педагогіки тощо. Постаці геніального українця присвячено численні монографії дослідників української філософської думки, з-поміж яких Д. Чижевський [23], Д. Багалій [1], М. Попович [11], І. Гузар [4], Г. Верба [2], В. Стадніченко [14], Л. Ушкалов [20], Д. Тетерина [18], В. Шевчук [25] та ін.

Значну частину наукових праць присвячено вивченню впливу Г. Сковороди на українську літературу загалом і творчість окремих письменників, як-от розвідки Я. Розумного [22], В. Подриги [10], Л. Козубенка [7], Д. Лук'яненко [8], А. Черняк [22], С. Журби [6] та ін. Філософії свободи, кордоцентризму Г. Сковороди в поезії шістдесятників присвячено роботи Л. Тарнашинської [16; 17], Л. Фоміної і Т. Узун [21], а спробу комплексного аналізу образу Г. Сковороди в українській поезії здійснила Г. Токмань [19].

Українську літературу неможливо уявити віддільною від філософії Г. Сковороди. Наприклад, «шістдесятництво як унікальне художньо-естетичне явище ХХ ст. а ргіогі було покликане своєю "практичною філософією" образного розмислу обрати філософію серця, що її увиразнили в українській антропологічній думці як домінують філософему Г. Сковороди і П. Юркевич. Адже одним із поштовхів творчого "вибуху" шістдесятників якраз і було "тяжіння серця" до добра, істини, справедливості, нової краси <... >» [16, с. 166]. Поема письменниці-сімдесятниці Г. Чубач «Спіймана світом» теж має безумовний перегук зі сковородинським ученням, проте донині художню рецепцію філософських поглядів видатного українського мислителя в цьому творі не вивчали, що зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Мета роботи – вивчити тлумачення сковородинського вчення про дві натури й три світи в поезії Ганни Чубач, зокрема в поемі «Спіймана світом».

Для проведення дослідження застосовано **методи** індукції, дедукції, зіставлення, опису, текстуального аналізу, елементи герменевтичного методу.

Ганна Танасівна Чубач (1941–2019) – відома українська поетеса. Її творчий шлях розпочався наприкінці 1960-х років, тоді, коли молода авторка закінчувала здобувати освіту в галузі журналістики в Українському поліграфічному інституті імені Івана

Федорова. Уже 1970 р. вийшла друком її перша збірка «Журавка», проте на той час понад 200 віршів були опубліковані в періодичних виданнях. Наступного року Ганну прийняли до Спілки письменників УРСР. Далі були численні поетичні збірки: «Жниця» (1974), «Ожинові береги» (1977), «Заповіти землі» (1978), «Срібна шибка» (1981), «Святкую день» (1982), «Житня зоря» (1983), «Листя в криниці» (1984), «Літо без осені» (1986), «Відкрию таємницю» (1989), «Небесна долина» (1993), «Очі матері» (1996), «Етюди рідного міста» (1999), «Дзвінка ріка» (2000), «Озвучена печаль» (2003), «Київ ліричний» (2005), «Серед зневір і сподівань» (2006), «Мрійники» (2010), «Україна – рідний край» (2010), «Мої центурії» (2011), «Радість висоти» (2012) та «Малюємо, читаємо, пишемо» (2015).

Загальними ознаками творів Ганни Чубач є схильність до формулювання власної життєвої філософії, відстоювання духовного початку української культури, щирість та радість пізнання Всесвіту. Літературознавиця І. Мельничук відзначила виразну сквородинську «філософію серця» в поезіях авторки, що пронизує її ліричні збірки, такі як «Журавка», «Жниця», «Житня зоря», «Небесна долина» та «Дзвінка ріка» [9]. Однак найвиразніше, за нашими спостереженнями, Г. Чубач осмислила постать Григорія Сковороди і його творчість у поемі «Спіймана світом» (2000), що ввійшла до збірки «Дзвінка ріка» (2001).

«Спіймана світом» – це, за словами Н. Вернигори, «філософське осмислення ролі і долі жінки, спійманої тенетами сьогодення» [3, с. 18]. Г. Чубач репрезентує в поемі художнє осмислення буття на тлі інтерпретації сквородинського вчення про дві натури й три світи.

Ідея втечі від світу як логічна втеча від зла була життєвим кредо Г. Сковороди, оскільки він уважав, що «мир же есть море потопляющихся, страна моровою язвою прокаженных, ограда лютых львов, остров плънных, торжище блудников, улица сластолюбная, печь, распалаяющая похоти, пир бѣснующихся, лик и коровод пяносумозбродных, и не истрезвлятся, дондеже изнурятся, кратко сказать, слѣпцы за слѣпцем в бездну грядуще» («Благодарній Еродій») [13, с. 308]. Ця ж ідея стала і лейтмотивом поеми Г. Чубач, яка пояснює прагнення філософа так:

– Цей світ, як я, втомився і промок.

І знов мені втікати доведеться... [24, с. 131].

На початку поеми, зіставляючи своє життя із життям Г. Сковороди, якому вдалося вирватися від суєтного світу, лірична героїня категорично заявляє:

Мене – спіймав! Обплутав і зв'язав.

І сам себе, мов здобиччю, потішив.

Залишив право вижити без прав.

Ще й насміявся. Наче сам не грішний! [24, с. 130].

І надалі авторка продовжує осмислювати ідею втечі від сучасного їй світу, дискутуючи з Г. Сковородою стосовно різних філософських питань і зіставляючи з його поглядами свої.

Саме концепція про дві натури й три світи є підґрунтям філософії Г. Сковороди. Відповідно до його поглядів, «світ складається з двох натур – видимої і невидимої, зовнішньої і внутрішньої, тварі й Бога. Учення про дві натури пов'язане з концепцією про три світи, яка стверджує, що все існуюче поділяється на три види буття, або світи – великий (макрокосм), малий (мікрокосм) і символічний (Біблія). Шлях пізнання невидимої натури – Бога – через пізнання людиною себе самої, своєї внутрішньої суті, “внутрішньої людини” можливий і, на думку Сковороди, єдино правильний. Це переконання ґрунтується на засадничій тезі його філософії про паралелізм у структурі трьох світів: макро-, мікрокосму і Біблії. Виходячи з цієї тези, “внутрішня людина” у Сковороди водночас індивідуальна й надіндивідуальна, космічна; її структура

аналогічна будові великого світу. Тому людське самопізнання дає змогу пізнавати внутрішні закони буття зовнішньої природи» [15, с. 179].

У поетичній уяві Г. Чубач три світи – це Світ Великий (Усесвіт), Світ Малий (людина) і «маліший за Малий» Мікросвіт – «той, що в нас» [24, с. 145], а два єдинопочатки – чоловік і жінка [24, с. 151]. Світ Великий тривожний, страшний, нелюдський, «подіями гучний», він «трохи Піночет», оскільки «дозволив війнам спалахнути». Лише у двадцятому столітті «дві світові із пам'яті не стерті», існував Освенцим, «мирний атом нависає смертю», горять Чечня, «маленькі безневинні села», «У югославську чорну западню / На танках їдуть хлопчики веселі» [24, с. 142–143].

Лірична героїня Г. Чубач сприймає Великий Світ як прояв чоловічого ества («Усе на світі білий світ забуде, / Бо він, по суті, – також чоловік» [24, с. 143]) і закликає запримітити Святу Марію, Жінку (тобто всевишню, «як сама Любов», сутність) у жінці, щоб змінити світ на краще. Поетка вірить, що

Великий Світ – колись та схаменеться.

Малий – нахилить втомлене чоло.

А Мікросвіт – дослухається серця.

І так не буде, як уже було! [24, с. 143].

Хтось, «у кого розум вищий» (Малий Світ), питається у Великого Світу: «Ти мене ловив. / Тепер зізнайся – це тобі навіщо?» [24, с. 144] – і не чує відповіді.

Мікросвіт же, звертаючись до самого себе, згадує, як його «сто віків ловили і сікли», «в холодні тюрми люто заганяли», пропонує «єднати душі всемогутнім Словом», обіцяє, що не дасть собі загинути, та просить: «Я – не ловлю! І хай мене – не ловлять!» [24, с. 145].

Водночас у поемі є заклик до людини відчувати себе в злагоді з Великим Світом, бо той без неї пропаде [24, с. 153].

На думку ліричної героїні Г. Чубач, щасливого життя людство досягне, коли поєднає всі три світи через Любов двох початків – чоловіка й жінки (згадаймо епіграф із Г. Сковороди: «дві різні посудини хай наповняться одним напоєм...»):

Але віднині – годі самозречень!

Печаль і радість – ділимо на двох!

І Світ Великий – видасться ще більшим.

Малий із Меншим – спокій віднайдуть.

Гармонія – високі душі втішить:

Ми – два начала і єдина суть [24, с. 151].

Але починає злиття світів лірична героїня із себе, із жінки:

В мені Любов наповнена любов'ю.

Великий Світ зливається з Малим [24, с. 137].

Останній розділ поеми – оптимістична ода Коханню, у якого «ми перші»:

Для нас земля деревами росте.

Великі ріки – розливають води.

І світ завжди надіється на те,

Що сонце в небі лиш для щастя сходить [24, с. 152].

Письменниця переконує в тому, що

<...> День Новий – усе-таки настане!

І Три Світи з'єднаються в один.

Величним буде – це святе єднання.

У часі час – і вічний часоплин,

І те, що зємо: вічне сподівання [24, с. 153].

Напрями поетично-філософської дискусії з Г. Сковородою в поемі Г. Чубач «Спіймана світом» представлено на рис. 1.

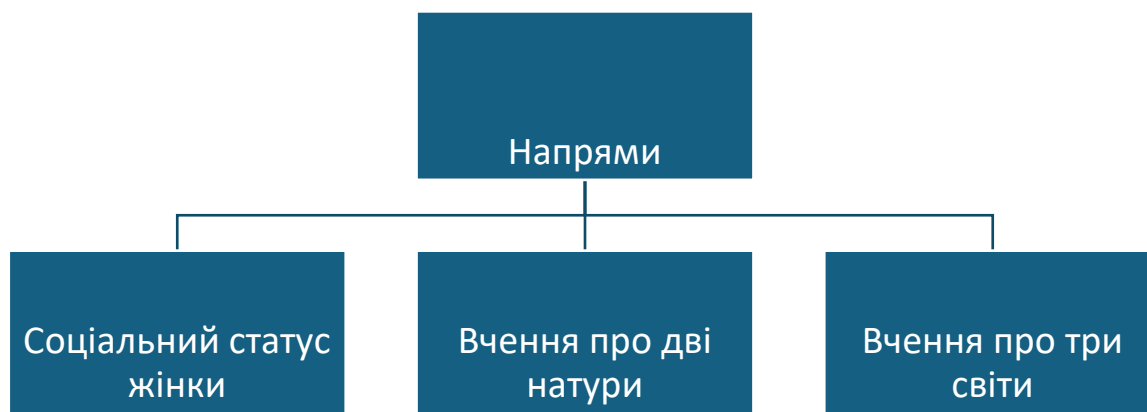

Рис. 1. Дискусія Г. Чубач із Г. Сковородою в поемі «Спіймана світом»

Отже, Ганна Чубач у поемі «Спіймана світом», осмислюючи феномен Григорія Сковороди, різноаспектно репрезентує своє художнє бачення філософії геніального мислителя. Письменниця інтерпретує його вчення про дві природи й три світи в проєкції на життя ліричної героїні, активно дискутує з мандрівним генієм, зупиняючись, зокрема, на проблемах соціального статусу чоловіка й жінки, їхніх стосунків. Г. Чубач висловлює свої погляди на місце жінки в суспільстві, її право на рівність і щастя та пропонує своє бачення гармонійного світоустрою, яке не цілком тотожне філософії Г. Сковороди. Художнє переосмислення сквородинського вчення про дві природи й три світи відбувається також через призму історії людства, передовсім трагічних подій ХХ століття.

Список використаних джерел

- 1. Багалій Д. І.** Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Київ : Орій, 1992. 472 с.
- 2. Верба Г. М.** Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди («Сковорода і Біблія». Путівник) : монографія. Тернополь : Астон, 2007. 655 с.
- 3. Вернигора Н.** Дзвінка ріка пречистої любові. *Ганна Чубач – поетеса Божою милістю*. Київ : Бібліотека українця, 2001. С. 3–22.
- 4. Гузар І.** Україна в орбіті європейської мислі : від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. Торонто ; Львів, 1995. 176 с.
- 5. Єрмоленко А.** Практична філософія Григорія Сковороди у світлі нашого досвіду. *Філософська думка*. 2022. № 4. С. 7–26. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/> (дата звернення: 25.04.2024).
- 6. Журба С.** Образ Григорія Сковороди у повісті М. Івченка «Напоєні дні». *Філософська, педагогічна та літературно-мистецька спадщина Г. С. Сковороди і сучасність: матеріали всеукр. міжвуз. Сковородинських читань*. Кривий Ріг, 1994. С. 117–118.
- 7. Козубенко Л.** Постать Григорія Сковороди в поезіях І. Драча, Б. Олійника та Л. Костенко. *Переяславські сквородинівські студії*. Вип. 1. 2011. С. 21–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prckc_2011_1_7 (дата звернення: 31.05.2024).
- 8. Лук'яненко Д.** Варіації образу Григорія Сковороди в українській прозі ХХ–ХХІ століття. *Переяславські сквородинівські студії. Спецвипуск : посібник-антологія «Поетичний славень Сковороді»*. Переяслав-Хмельницький – Ніжин, 2018. Вип. 5. С. 51–62.
- 9. Мельничук І. В.** Інтертекстуальність любовного дискурсу у поезії Ганни Чубач. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2012. Вип. 7. С. 43–50. URL: <https://cutt.ly/TGOgdfa> (дата звернення: 25.04.2024).
- 10. Подрига В.** Образ Григорія Сковороди-мандрівника в національній літературі кінця ХVІІІ–ХІХ століть. *Переяславські сквородинівські студії*. Вип. 1. 2011. С. 83–88. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/prcke_2011_1_16 (дата звернення: 31.03.2024).

11. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. Київ : Майстерня Білецьких, 2007. 256 с. **12. Розумний Я.** У пошуках глузду. Сковорода у поезії Володимира Підпалого. *Підпалій В. Сковородинські думи : поезії.* Київ, 2002. С. 42–46.

13. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наукова думка, 1983. 544 с. **14. Стадниченко В.** Садівник щастя: Сковорода як дзеркало України : нариси, дослідження, спогади, поезії, світлини. Київ : Криниця, 2012. 492 с. **15. Стратій Я.** Сковорода Григорій Савич. *Філософська думка в Україні : біобібліографічний словник.* Київ, 2002. С. 178–179.

16. Тарнашинська Л. Кордоцентричний код як основа художньо-естетичних пошуків українських шістдесятників. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації.* 2013. Вип. 1 (29). URL: <https://cutt.ly/uGOgJH4> (дата звернення: 15.04.2024). **17. Тарнашинська Л. Б.** Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ : Смолоскип, 2010. 232 с. **18. Тетерина Д.** Григорій Сковорода – український письменник, філософ і педагог. Київ : РВА «Тріумф», 2001. 323 с. **19. Токмань Г.** Образ Григорія Сковороди в національній поезії кінця XVIII – початку XXI сторіч. *Переяславські сквородинівські студії. Спецвипуск: посібник-антологія «Поетичний славень Сковороді».* Переяслав-Хмельницький – Ніжин, 2018. Вип. 5. С. 23–50. **20. Ушкалов Л. В.** Григорій Сковорода. Харків : Фоліо, 2019. 123 с. **21. Фоміна Л., Узун Т.** Філософія свободи Григорія Сковороди в художній рецепції шістдесятників. С. 144–155. URL: <https://cutt.ly/PGOg9Ve> (дата звернення: 15.04.2024). **22. Черняк А. М.** Образ Григорія Сковороди в художній літературі. *Українська мова та література в школі.* 1981. № 12. С. 7–10.

23. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Харків : Прапор, 2004. 272 с. **24. Чубач Г.** Радість висоти : поезії. Київ : ТОВ «Університетське видавництво “Пульсари”», 2012. 208 с. **25. Шевчук В. О.** Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли. Київ : Пульсари, 2008. 525 с.

Тематичний напрям 10 ПРИРОДНИЧІ НАУКИ

**УРАЖЕННЯ ДЕРЕВ ГІРКОКАШТАНУ ЗВИЧАЙНОГО (AESCULUS
HIPPOCASTANUM L.) МІНУЮЧОЮ МІЛЛЮ (CAMERARIA OHRIDELLA
DESHKA ET DIMIC)**

Стрелюк Вадим Сергійович,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності «Біологія та здоров'я людини»,
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м.Миргород, Україна,
Vadimstreluk@gmail.com

Тимчук Наталія Федорівна,
кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри біології та агрономії,
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
м.Миргород, Україна,
tym1952@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6523-9966>

Анотація. Проведено дослідження проблеми ураження дерев гіркокаштану звичайного його основним шкідником-мінуючою міллю. Наводиться ботанічний опис гіркокаштану звичайного і його використання у садово-парковому господарстві та фармацевтичній промисловості України. Представлено біологічні особливості та основні етапи життєвого циклу каштанової мінуючої молі, відомості про характер ураження нею насаджень гіркокаштану звичайного і основні методи боротьби з цим шкідником. Наведено результати власних досліджень шкодочинного ефекту мінуючої молі в двох екологічних локаціях- м.Попасна Северодонецького району Луганської області і м.Тернівка Павлоградського району Дніпровської області.

Ключові слова : Гіркокаштан звичайний, Міль мінуюча, особливості ураження.

Abstract. A study of the problem of damage to horse chestnut trees by its main pest, the miner moth, was carried out. A botanical description of horse chestnut and its use in horticulture and the pharmaceutical industry of Ukraine is provided. The biological features and main stages of the life cycle of the miner moth, information on the nature of its damage to the common horse chestnut plantations and the main methods of combating this pest are presented. The results of our own research on the harmful effect of the miner moth in two ecological locations - the city of Popasna, Severodonetsk district, Luhansk region, and the city of Ternivka, Pavlograd district, Dnipro region, are given.

Key words: horse chestnut, miner moth, features of damage.

Постановка проблеми. Гіркокаштан звичайний, або каштан кінський (*Aesculus hippocastanum* L.) є одним з найбільш розповсюджених в урбаністичній культурі видів дводольних культур, який належить до родини Сапіндових (*Sapindaceae*) [1].

Життєвою формою цього виду є дерево висотою до 30 м з розлогою широко-овальною кроною [2,3]. Стовбур циліндричної форми з темно-коричневою лускатою корою. Коренева система потужна, має головний стрижневий корінь і добре розвинені бічні корені, завдяки чому це дерево досить вітростійке і успішно росте на порівняно бідних азотом ґрунтах.

Листки супротивні, великі, пальчасті, складаються з 5–7 сидячих листочків клиноподібно-оберненойцеподібною форми. Середній листочок більший за бічні, черешок дуже довгий, 15–20 см.

Суцвіття - прямостояча пірамідальна волоть, яка складається з 20-50 квіток. Чашечки квіток дзвоникуваті, опушені, з 5 нерівними лопастями. Віночок п'ятипелюстковий, білий з жовтуватою плямою в зіві. Пелюстки округлі з торочкуватим відгином. Тичинок в квітці 7-8 штук.

Плід – зелена тристулкова коробочка з численними м'якими короткими шипами, всередині якої міститься 1-3 блискучих насінин коричневого кольору 3-4 см завширшки. На одному суцвітті зазвичай формується 3-5 плодів.

Гіркокаштан звичайний квітне в травні – червні. Плоди дозрівають у вересні – жовтні, рідше серпні – вересні.

Застосування виду. Основною сферою практичного використання виду є садово-паркове господарство і озеленення місць розташування антропогенних інфраструктур. Гіркокаштан звичайний невибагливий до ґрунтово-кліматичних умов вирощування, вирізняється доброю стійкістю до газо-пилового забруднення і в спекотний період формує затінок і прохолоду, суттєво затримує потоки забрудненого повітря, сприяючи його очищенню [4]. Його дуже ефектні за зовнішнім виглядом суцвіття та листя є символом столиці України – Києва і їх стилізовані зображення розташовані на гербі цього міста.

Гіркокаштан звичайний є непоганим медоносом. Вміст цукру в його нектарі складає 65 – 70 % і кожна квітка виділяє з нектаром, як мінімум 1,7 мг цукру. Вихід меду з 1 га насаджень гіркокаштана звичайного становить 50-60 кг [5].

Гіркокаштан звичайний може розглядатися як визнане джерело лікарської сировини. Її найдійовішою формою вважається сировина з насіння [6]. Основна фармакологічна дія препаратів з гіркокаштану- венотонізуюча. Лікарські препарати на основі гіркокаштану звичайного зміцнюють кровоносні судини, зменшують набряки і діють як протизапальні, знеболюючі та антикоагулянтні засоби. Їх використовують при тромбофлебитах та варикозному розширенні вен. Сік та настоянку квіток використовують також для лікування геморою, атеросклерозу, артритів та подагри. Гіркокаштан у складі косметологічних препаратів забезпечує сприятливий ефект догляду за станом шкіри і волосся.

Насіння гіркокаштану звичайного містить дуже велику кількість сапонінів і, тому, як харчовий або кормовий продукт непридатне. Однак деякі види диких та свійських тварин, зокрема олені та свині, споживають насіння каштану без шкідливих наслідків для себе.

Основною проблемою, яка виникає при вирощуванні цього корисного виду є його ураження хворобами та шкідниками, серед яких найбільш шкодочинним є каштанова мінуюча міль (*Cameraria ohridella* Deshka et Dimic) [7].

Широке прогресуюче розповсюдження цього шкідника в Україні, яке набуває характеру масштабної інвазії, і створило передумови для проведення наших досліджень.

Постановка завдання.

Основними завданнями наших досліджень були :

- узагальнення існуючих даних щодо життєвого циклу мінуючої молі і особливостей її шкодочинного ефекту;
- аналіз основних методів боротьби з ураженням гіркокаштана звичайного мінуючою мілью;
- проведення власного експерименту по визначенню характеру ураження гіркокаштана звичайного мінуючою мілью в різних екологічних локаціях.

Методика досліджень. Для узагальнення існуючих даних щодо життєвого циклу мінуючої молі і особливостей її шкідничного ефекту, а також аналізу основних методів боротьби з цим шкідником використовували підборку спеціальної літератури по проблемі з фондів інформаційної мережі «Internet».

Власні дослідження особливостей ураження гіркокаштану звичайного мінуючою мілью проводили в двох екологічних локаціях. Першою з них було насадження гіркокаштану на вулиці Первомайській м.Попасна Северодонецького району Луганської області (географічні координати локації 48°38'00" п.ш. та 38°22'40" сх.д., висота над рівнем моря 243 м). Другою локацією спостережень було паркове насадження гіркокаштану, розташоване на вулиці Харківській м.Тернівка Павлоградського району Дніпровської області (географічні координати локації 48°31'28" п.ш. та 36°04'57" сх.д., висота над рівнем моря 111 м).

Спостереження в першій локації проводилися у 2021 р., а в другій – у 2022 р. Загальний обсяг вибірки для спостережень в першій локації становив 37 дерев, а в другій- 13 дерев.

В кожній локації в середині липня з кожного із 10 випадково обраних дерев відбиралися по 5 листків гіркокаштану і, таким чином, вибірка для обліків ураження мінуючою мілью в кожній локації становила 50 листків.

Результати спостережень піддавали статистичній обробці з обчисленням для кожної локації середньої групової та її похибки.

Результати досліджень. Мінуюча міль-загальні відомості.

Рис.1 Каштанова мінуюча міль (Scosa, 2014)

Каштанова мінуюча міль (*Cameraria ohridella* Deshka et Dimic) – інвазивний вид метеликів Ряду *Lepidoptera* (Лусокрилик) Родини *Gracillariidae* (Молі-пістрянки). Вперше знайдена у 1984 році в районі озера Охрид (Македонія).

Є основним шкідником гірко-каштану звичайного, який знищує листя дерев. Рідше уражує інші культури, зокрема, клен. Факультативний шкідник, зустрічається у паркових зонах, на узбіччях доріг і практично у всіх міських зелених насадженнях. Сучасний ареал виду охоплює більшу частину Європи і продовжує розширюватися. В Україні цей шкідник розповсюджений достатньо широко і в даний час почав становити реальну загрозу для існування насаджень деревних культур, насамперед, гіркокаштану звичайного [8].

Морфологія виду [9]. Довжина тіла дорослої особини становить 6-7 мм, розмах крил близько 8 мм. Голова комахи покрита стирчачими вгору і вбік рудими вузькими лусочками. Перша пара крил метелика золотисто-руда з поперечними білими, трохи хвилястими смужками, які, своєю чергою, з чорною окантовкою позаду. Кінці крил вкриті дрібними темними крапками та особливо довгими лусочками. Друга пара крил і черевце сірого кольору. Забарвлення кінцівок — чорні й білі поперечно широкі смуги. Яйце овальної або краплистої форми, забарвлене у зеленуватий колір. Прикріплене до

поверхні листа. Личинка - сплюснена гусениця, позбавлена кінцівок. Передня частина тіла помітно ширша за задню. Головна капсула червоно-коричнева, напівпрозора. В міру зростання личинка линяє, скидаючи старий покрив. Існує 6 стадій розвитку. Лялечка коричневого кольору довжиною 3,2-5,7 мм. Знаходиться в тонкому коконі, сплетеному гусінню всередині листкової пластинки.

Життєвий цикл виду [7-9]. Самки відкладають від 20 до 82 яєць за життя, розташовуючи їх, як правило, з лицьового боку листа. Ембріональний розвиток триває від 4 до 21 діб.

Основною особливістю розвитку каштанової мінуючої молі є гіперметаморфоз - спосіб розвитку, при якому гусениці різних віків різко відрізняються у трофічному відношенні. Гусениці перших трьох фаз розвитку харчуються виключно рослинним соком і формують міни в епідермальному шарі листа або безпосередньо під його шкіркою. Гусениці четвертої і п'ятої фаз розвитку переходять до харчування тканинами верхньої частини мезофіла листа і утворюють в ньому глибокі та просторі міни. На шостій фазі розвитку гусениці не харчуються зовсім, але починають будувати кокон. Сформовані лялечки після свого утворення, як правило, впадають у стан анабіозу. Дорослі комахи в природі з'являються на самому початку цвітіння каштана. Метелики з лялечок відроджуються переважно в першій половині дня. Тривалість в особливості проходження основних етапів життєвого циклу каштанової мінуючої молі рішучим чином залежать від кліматичних умов вирощування і, зокрема, від температури повітря.

Характер ураження листової поверхні гіркого каштану звичайного мінуючою міллю. Нижче представлені ілюстративні світліни, які відображають динаміку ураження листа гіркого каштану мінуючою міллю в процесі розвитку рослини (Рис.1- 6).

Рис.1 Початкова стадія ураження
(власне фото)

Рис.2 Початкова стадія ураження
(власне фото)

Рис.3 Проміжна стадія ураження
(власне фото)

Рис.4 Проміжна стадія ураження
(фото з фондів Інтернет)

Рис. 5 Заключна стадія ураження
(фото з фондів Інтернет)

Рис.6 Заключна стадія
(фото з фондів Інтернет)

Хімічні методи боротьби з мінуючою міллю. Традиційні методи хімічних обробок, на жаль, малоефективні. Великий розмір дерев ускладнює якісну хімічну обробку. Те, що каштанова мінуюча міль дає кілька поколінь на рік, ще більше ускладнює справу. А те, що дерева знаходяться у муніципальній власності та, часто, у густонаселених районах, робить неможливими регулярні часті обробки токсичними речовинами.

На сьогодні практикується хімічна обробка дерев за допомогою ін'єкцій отруйних хімікатів в стовбур дерева. По колу стовбура робиться кілька отворів, куди вкладається інсектицид. За даними Інституту захисту рослин Української академії аграрних наук, найбільшою ефективністю володіють наступні препарати:

- Kamerkill Plus 25 SL (Treex 25 SL) (абемектин, 25 г/л) - 2,7 мл на отвір;
- Kamerkill Extra 50 SL (Imifog 50 SL) (імідаклоприд, 50 г/л) - 2,7 мл на отвір;
- Danadim 400, к.е. (диметоат, 400 г/л) - 1 мл на отвір;
- Kamerkill - gel (імідаклоприд, 120 г/л + тебуконазол, 80 г/л) - 2,7 мл на отвір.

До безсумнівних переваг цієї методики можна віднести те, що оброблене таким чином дерево залишається отруйним для шкідника протягом 3-4 років і отруйний хімікат не розпилюється в навколишнє середовище в неконтрольованих кількостях, як це відбувається при традиційних обробках оприскуванням. З іншого боку, викликає

занепокоєння токсичність нектару цих рослин, яка може впливати на комах-запилювачів і передусім на медоносних бджіл.

Біологічні методи боротьби з мінуючою міллю. Відомо, що каштановою міллю та її личинками можуть харчуватися деякі види живих організмів. В першу чергу це птахи, комахи, павукоподібні. Було багаторазово зафіксовано випадки викльовування личинок молі, яка руйнує листя, синицями і горобцями. Також були помічені випадки споживання каштанової молі багатьма комахами (жуками, клопами, прямокрилими). На сьогодні для боротьби з каштановою міллю почали застосовувати паразитичну комаху-трихограму. Ця комаху відкладає яйця в личинку молі, в результаті чого остання з часом гине.

Інші методи боротьби з мінуючою міллю. Далеко не всі види каштана однаково придатні для трофіки каштанової мінуючої молі. Існує цілий ряд видів, на яких личинка молі розвивається погано і часто гине. Також існують інші види каштанів, листя яких отруйне для цього шкідника, наприклад, каштан кінський червоно-м'ясний (*Aesculus x carnea*) та каштан червоний (*Aesculus pavia*). Тому уявляється доцільним проведення селекційної роботи з виведення декоративних сортів і гібридів каштана, на яких мінуюча міль просто не зможе мешкати і розмножуватися. І на даний час вже існують гібриди та види із генетичною стійкістю до ураження каштановою мінуючою міллю.

Результати власного експерименту з дослідження ураження гіркокаштану звичайного мінуючою міллю в різних екологічних локаціях. Власні спостереження, проведені в м.Попасна Северодонецького району Луганської області і м.Тернівка Павлоградського району Дніпровської області показали наступні результати (Таблиця 1).

Таблиця 1. Пошкодження листя *Aesculus hippocastanum* мінуючою міллю залежно від локації вирощування дерев (2021-2022 рр.)

Номер спостереження	Місце спостереження	Середня кількість мін на одній листковій пластинці, шт
1	м. Попасна, вул.Певромайська	43 ± 3
2	м. Тернівка, вул.Харківська	12 ± 3

Ці результати дозволяють зробити певні висновки стосовно задач експерименту, а саме:

1. В місті Тернівка в парковому насадженні спостерігається менша кількість інвазії з боку мінуючої молі. Основною причиною такого стану ураження у насадженнях гіркокаштану у м. Тернівка слід вважати своєчасне прибирання та утилізацію опалого листя, що не сприяло успішній зімівлі лялечок молі.

2. Другою суттєвою причиною слід вважати екологічні особливості локацій спостереження, які створили менш сприятливі для існування молі в локації м.Тернівка умов для життєдіяльності молі і, навпаки, більш сприятливі умови у м.Попасна.

3. В локації м.Тернівка була меншою кількість дерев на ділянці вулиці, де проводилися спостереження. Це сприяло зростанню щільності заселення шкідником окремих дерев.

4. Найбільш вагомою причиною підвищення рівня ураження мінуючою міллю слід вважати відсутність комунальних заходів щодо видалення та утилізації опалого листя восени, що, вірогідніше за все, і викликало більшу інтенсивність пошкодження. Опале листя слугує домівкою для значної кількості зимуючих лялечок шкідника, що в свою чергу сприяє збереженню потомства та наростанню шкодочинності *Camegeraria ohridella*, а потім на весні слугує місцем початкової стадії експансії шкідника

Висновки. Поширення в Україні шкідника *Camergaria ohridella*, призводить до пошкодження листя та зниження декоративних властивостей однієї з провідних урбаністичних культур. Шкодочинність мінуючої молі залежить від екологічних та едафічних умов зростання дерев та догляду за ними. Найбільшої шкоди метелик завдає деревам, які зростають в несприятливих умовах. Вчасний догляд за хворими деревами, регулярне очищення та видалення опалого листя зменшують шкідливість мінуючої молі та сприяють підвищенню життєздатності дерев гіркогокаштану звичайного.

Список використаних джерел

1. Григорюк І.П., Мельничук М.Д., Машковська С.П. Каштан – історичний символ Києва. Київ : ПоліграфКонсалтинг, 2006. 212 с. **2. Григорюк І.П.,** Машковська С.П., Яворівський П.П., Колесниченко О.В. Біологія каштанів : монографія. Київ : Логос, 2004. 380 с. **3. URL:** <https://uk.wikipedia.org/wiki/>. **4. Сараненко І.І.** Аналіз стійкості представників роду *Aeslulus* L. до забруднення довкілля в умовах міста Херсона. Екологічні науки. 2018. № 3 (22). С.53-56. **5. Каштан кінський** URL: <https://pasika.pp.ua/about-apiary/honey-plant/>. **6. Фармацевтична енциклопедія/** голова редакційної ради В.П.Черних. 2 вид. Київ : Моріон, 2010.1632 с. **7. Трібель С.О.,** Гаманова О.М., Свентославські Я. Каштанова мінуюча міль. Київ : Колобів, 2008. 70 с. **8. Зерова М. Д.,** Никитенко Г. Н., Нарольський Н. Б., Гершензон З. С., Свиридов С.В., Лукаш О. В., Бабидорич М. М. Каштановая минирующая моль на Украине : монографія. Київ : ТОВ «Велес», 2007. 87 с. **9. Зерова М.Д.,** Свиридов С.В., Попов Г.В. Каштанова мінуюча міль – небезпечний шкідник гіркогокаштана в Україні. Хімія. Агрономія. Сервіс. 2009. Вип. 17 - 18 (285-286). с.60-64

ІНФОРМАЦІЯ ПРО
II МІЖНАРОДНУ МІЖДИСЦИПЛІНАРНУ НАУКОВО-ПРАКТИЧНУ
КОНФЕРЕНЦІЮ
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ОСВІТИ
25-27 КВІТНЯ 2024 РОКУ

КОНФЕРЕНЦІЯ ПРАЦЮВАЛА ЗА ТАКИМИ ТЕМАТИЧНИМИ НАПРЯМАМИ:

1. Аграрні науки.
2. Держава та право.
3. Дизайн та інформаційні технології.
4. Економіка, маркетинг, менеджмент і фінанси.
5. Підприємництво та торгівля.
6. Історія, мистецтво та культура.
7. Міжнародні відносини та публічне управління.
8. Освіта і педагогіка.
9. Охорона здоров'я та спорт.
10. Природничі науки.
11. Психологія та соціальна робота.
12. Точні науки.
13. Туризм та готельно-ресторанна справа.
14. Філологічні напрями.
15. Філософські та соціальні науки.

Електронний варіант збірника матеріалів конференції розміщений у
цифровому репозиторії Державного закладу «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка» за посиланням:
<http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/>

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ОСВІТИ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ II МІЖНАРОДНОЇ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Українською та англійською мовами

Відповідальна за випуск **Ольга КОРИНСЬКА**
Оригінал-макет **Ольга КОРИНСЬКА**
Дизайн обкладинки **Олена ОВЧАРЕНКО**

Адреса оргкомітету та редакційної колегії:
вул. Івана Банка, 3, ауд.419а, м. Полтава, Україна
E-mail: radalnuconference@gmail.com

